

T. C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

NURAY KAYADİBİ

TÜRKMEN TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE FİİLİMSİ EKLERİ
-Aygıtlı Ädim Romanı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme-

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. Ahmet KARADOĞAN

KIRIKKALE – 2008

ÖZET

Bu çalışmada Türkmen Türkçesindeki fiilimsi eklerinin Türkiye Türkçesindeki kullanımları ve eş değerleri incelenmiştir.

Çalışmada Türkmen Türkçesindeki fiilimsi ekleri Türkmen Edebiyatının örneklerinden olan Berdi Kerbabayev'in "Aygıtlı Ädim" adlı romanı üzerinden taranmıştır. Taranan eklerin bulunduğu cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarılmış şekli Yakup Sarıkaya'nın "Bedri Kerbabayev'in Aygıtlı Ädim Romanı" adlı doktora tezinden alınmıştır. Cümlelerde bulunan fiilimsi eklerinin Türkiye Türkçesindeki eş değerleri tespit edilmiştir. Her ek isim fiil, sıfat fiil, zarf fiil başlıkları altında ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Sıfat fiil ve zarf fiil ekleri bildirdikleri zamanlara göre gruplandırılmıştır.

Sonuç bölümünde Türkmen Türkçesindeki bazı fiilimsi eklerinin Türkiye Türkçesinde birden çok eş değeri olduğu, bazılarının ise çok az eş değeri bulunduğu ya da hiçbir eş değeri olmadığı yönünde genel bir değerlendirme yapılmıştır.

ABSTRACT

In this work in Turkish of Turkmen gerund suffixes usages and equivalentes in Turkish of Turkey have been studied .

In this work gerund suffixes of Turkish of Turkmen have been searched from Berdi Kerbabayev's novel "Aygıtlı Ädim" which is examples of Turkmen literature. The scanned gerund sentence included the transfered version of Turkey Turkish has been translated from Yakup Sarıkaya's novel Berdi Kerbabayev's Aygıtlı Ädim. Gerund suffixes equivalentes of Turkish of Turkey have been proved. Each suffix as a infinitive, adjective verb and adverb verb have been evaluated one by one suffixes of adjective verb and adverb verb have been grouped according to their time.

In conclusion part a general evaluation has been done some gerund suffixes in Turkish of Turkmen which has equal meaning much more than one in Turkish of Turkey however some of has a few equal meaning or not any equal meaning in Turkish of Turkey.

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “**Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Fiilimsi Ekleri -Aygıtlı Ädim Romanı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme-**” adlı çalışmamı, ilmî ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.”

02.09.2008

Nuray KAYADİBİ

ÖN SÖZ

Dünyada en çok konuşulan dillerden biri olma özelliğiyle oldukça geniş bir coğrafi alanda kullanılan Türkçe, tarih boyunca farklı coğrafyalarda gelişim göstermesinin sonucunda farklı lehçe ve şivelere ayrılmıştır. Bu lehçelerden Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesi kaynak bakımından Oğuz Türkçesine dayanmaktadır. Aynı kaynaktan gelmesine rağmen coğrafi farklılık ve siyasî sebepler yüzünden bu iki lehçe arasında ek, kelime düzeyinde farklılıklar bulunmaktadır.

Türkçe sondan eklemeli bir dil olduğu için kelime türetmede eklerin önemli bir rolü vardır. Özellikle fiilimsi ekleri Türkçeye sonsuz bir işleklik ve kıvraklık kazandırarak anlatımı kolaylaştırmakta ve zenginleştirmektedir.

Bu çalışmada Türkmen Türkçesindeki fiilimsi ekleri incelenmiş ve Türkiye Türkçesindeki eş değerleri tespit edilmiştir. Türkmen Türkçesindeki isim fiil, sıfat fiil ve zarf fiil ekleri Türkmen Türkçesinin edebî eserlerinden olan Bedri KERBABAYEV' in "Aygıtlı Ädim" adlı üç ciltlik romanı üzerinden tarama yapılarak tespit edilmiştir. Taranan eklerin bulunduğu cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarılmış şekli Yakup Sarıkaya'nın "Bedri Kerbabayev'in Aygıtlı Ädim Romanı" adlı doktora tezinden alınmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde Türkmen Türkçesi, Türkiye Türkçesi, aktarma, eş değerlik, fiilimsi kavramları çeşitli dilcilerin görüşlerinden de faydalanılarak açıklanmıştır.

Çalışmada fiilimsiler farklı başlıklar altında ele alınmıştır. İsim fiil, sıfat fiil, zarf fiil ile ilgili genel bir bilgi verildikten sonra ekler ayrı ayrı incelenmiştir. Türkmen Türkçesindeki fiilimsi eklerinin Türkiye Türkçesindeki farklı eş değerleri sınıflandırılarak verilmiştir.

Sonuç bölümünde Türkmen Türkçesindeki bazı fiilimsi eklerinin sık kullanıldığına bazılarının ise çok az kullanıldığına değinilmiştir. Türkmen Türkçesindeki isim fiil, sıfat fiil ve zarf fiil eklerinin bazılarının Türkiye Türkçesinde birden fazla eş değeri olduğu belirtilmiştir.

Çalışmamda bilgi, tecrübe ve desteğini esirgemeyen hocam Yrd. Doç. Dr. Ahmet KARADOĞAN'a, her zaman bana destek olan aileme ve hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
KİŞİSEL KABUL.....	III
ÖN SÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
0. GİRİŞ.....	1
0.1. Türkmen Türkçesi.....	1
0.2. Türkiye Türkçesi.....	3
0.3. Aktarma.....	4
0.4. Fiilimsi Kavramı.....	5
0.5. Eş Değerlik ve Yapı Eş değeriği.....	7
1. İSİM FİİL EKLERİ.....	9
1.1. –mA Eki.....	10
1.2. –mAk Eki.....	12
1.3. –İş Eki.....	19
2. SIFAT FİİL EKLERİ.....	23
2.1. Geçmiş Zaman Bildiren Sıfat Fiil Ekleri	24
2.1.1. –dİk Eki.....	24
2.1.2. –An Eki.....	29
2.1.3. –mİş Eki.....	33
2.2. Şimdiki Zaman Bildiren Sıfat Fiil Ekleri.....	36
2.2.1. –yAAn Eki.....	36
2.2.2. –r /-İr /-Ar Eki.....	40
2.2.3. –r... –mAz Eki.....	41
2.2.4. –mAz Eki.....	42
2.3. Gelecek Zaman Bildiren Sıfat Fiil Ekleri.....	46
2.3.1. –cAk Eki.....	46
2.3.2. –AsI Eki.....	53
2.3.3. –mAlI Eki.....	56

3. ZARF FİİL EKLER	60
3.1. Temel Parçadan Önceki Zamanı Bildiren Zarf Fiil Ekleri.....	61
3.1.1. –İp Eki.....	61
3.1.2. –AndA Eki.....	69
3.1.3. –r...mAz Eki.....	73
3.1.4. –dİkçA Eki.....	74
3.1.5. –Ansoñ Eki.....	75
3.2. Temel Parça ile Aynı Zamanı Bildiren Zarf Fiil Ekleri.....	76
3.2.1. –A Eki.....	76
3.2.2. –İp Eki.....	77
3.2.3. –mAAn Eki.....	78
3.2.4. –kA Eki	80
3.3. Temel Parçadan Sonraki Zamanı Bildiren Zarf Fiil Ekleri.....	82
3.3.1. –AnçA Eki.....	82
3.3.2. –mAAnkA Eki	83
3.3.3. –mAzdAn Eki	86
4. SONUÇ	88
KAYNAKLAR	90
ÖZ GEÇMİŞ	92

0. GİRİŞ

0. 1. Türkmen Türkçesi

Türkmen Türkçesi bugün Türkmenistan başta olmak üzere Özbekistan ve Afganistan'ın bir bölümünde ve Kuzeydoğu İran'da, Kafkasya bölgesinde konuşulmaktadır (Gökdağ, 1993: 15).

Türkmen Türkçesi Oğuz Türkçesine dayanır. Bu lehçe 18. yüzyıla kadar sadece konuşma dili olarak kullanılmıştır, yazı dili olarak ise Çağatayca kullanılmıştır. “18. yüzyılda ilk defa Mahtumkulu'nun Türkmen Türkçesine dayalı şiirler söylemesiyle birlikte Türkmen yazı dilinin oluşma süreci de başlamıştır. Mahtumkulu'nun şiirlerinde, o zamana kadar konuşmada kullanılmış olan Türkmen Türkçesi unsurlarının yanı sıra bölgeler üstü Çağatay yazı diline ait unsurlara da rastlanır.” (Karadoğan, 2004: 5-6). 20. yüzyılın başlarında Sovyetlerin her Türk lehçesini ayrı bir yazı dili hâline getirme politikası sonucunda Türkmen Türkçesine dayalı modern anlamda bir yazı dili oluşmaya başlar.

Türkmenler 1928 yılına kadar Arap alfabesini, 1928-1940 yılları arasında da Lâtin alfabesini kullanmışlardır. 1940 yılında Kiril alfabesini kullanmaya başlayan Türkmenler, 1996 yılından itibaren resmen Lâtin alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Daha sonra alınan bir kararla birkaç harfte değişiklik yapılmış ve 1 Ocak 2000 tarihinden itibaren tamamen Lâtin alfabesine geçilmiştir (Kara, 2005: 4).

Türkmenlerin Rus hâkimiyetine girmeleriyle birlikte Türkmen Türkçesi Rusçadan etkilenmeye başlamıştır. 1930'lu yıllardan sonra yüksek okullarda eğitim Rusça olarak vermeye başlamıştır. Özellikle şehirlerde Rusça eğitim moda hâline gelmiştir. 1950'li yıllardan itibaren Rusça eğitim veren okulların sayısı iyice artmıştır. Ayrıca, “dillerin zenginleşmesi” sloganıyla da Türkmen Türkçesinin kelime hazinesine Rusça kelimeler sokulmuştur (Sarıhanov, 2002).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dil politikalarıyla Türkmen Türkçesinin kendi imkânları kullanılarak yeni kelimeler türetme yoluna gidilmiştir. Ayrıca, Sovyet dönemindeki toplum, siyaset ve ekonomi ile ilgili çeşitli kelimeler de unutulmaya başlamıştır. Böylelikle Türkmen Türkçesinin kelime hazinesi eskiye nazaran biraz daha millileşmiştir (Sarıhanov, 2002).

Modern Türkmen edebî dili Yomut ve Teke ağızlarına dayanmaktadır. Türkmenistan'ın bütün eğitim kurumlarında öğretim bu dille yapılmaktadır. Bu dil kitap, gazete ve dergi basımı, radyo ve televizyon, edebiyat, sinema, tiyatro, bilimsel eserlerin yazımında, resmî yazışmalarda aktif olarak kullanılmaktadır (Nepesova, 2004: 271).

Türkmen Türkçesi, Ana Türkçedeki aslî uzun ünlüleri en iyi korumuş olan Türk lehçesidir (T. Tekin, 1995: 64). Zaten Türkmen Türkçesi, Oğuz grubunun diğer lehçeleri arasında Ana Oğuz dilinin özelliklerini en iyi korumuş olan lehçe olarak bilinmektedir (N. Demir- E.Yılmaz, 2003: 115).

Türkmen Türkçesinde, Eski Türkçe kelime içi ve kelime sonu *d* sesi *y* sesi olarak değişmiştir; tek heceli kelimelerin sonundaki *-ag* ses grubu *-ağ* olmuş; ek sonundaki *-g* sesi düşmüştür. Kelime başı (ön ve art damak) *k* ve *t* ünsüzleri büyük ölçüde *g* ve *d*'ye dönüşmüştür. Ayrıca, Genel Türkçeki *s* ve *z* seslerinin peltekleşmesi de bu lehçeyi hem kendi grubundaki lehçelerden hem de diğer Türk lehçelerinden ayırmaktadır (Karadoğan, 2004: 6-7).

Türkmenlerin Özbekler ve Kazaklarla yakın yaşamaları ve Çağatay yazı dilinin uzunca bir süre üst dil olarak kullanıldığı coğrafyada bulunmaları sebebiyle Türkmen Türkçesinde Kıpçak ve Doğu Türkçesine ait bazı dil özelliklerinin bulunduğu dikkat çekmektedir. Meselâ, diğer Oğuz lehçelerindeki *var*, *var-*, *ver-*, *ol-* kelimeleri, Türkmen Türkçesinde *baar*, *bar-*, *ber-*, *bol-* biçimlerindedir. Ayrıca bazı ekler ve kelimelerle de diğer Oğuz lehçelerinden farklılaşmaktadır. Meselâ, Türkmen Türkçesindeki *köp* “çok”, *alıs* “uzak”, *iber-* “gönder-”, kelimeleri Oğuz Türkçesine değil, Kıpçak ve Doğu Türkçesine aittir (Karadoğan, 2004:7).

Türkmen Türkçesinin günümüzdeki imlâsı, söyleyişteki bazı ses benzeşmelerini yazıya yansıtmaz. Dolayısıyla, yazılış dikkate alındığında Türkmen Türkçesi kendi grubundaki lehçelere, söyleyiş dikkate alındığında ise Kıpçak grubuna yakınlaşır (Sarıhanov, 2000).

0. 2. Türkiye Türkçesi

Türkiye Türkçesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin resmî dilidir. Ayrıca, Irak, Suriye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya gibi ülkelerde yerleşik olarak yaşayan ve Almanya, Fransa, Avusturya, Hollanda gibi Batı Avrupa ülkelerinde işçi olarak çalışan Türkler tarafından da kullanılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfusu 2000 yılı itibariyle 67.844.950'dir. Türkiye dışında işçi veya göçmen olarak yaşayan Türklerin sayısı da yaklaşık olarak 3.391.359'dur (Özkan, 2003: 21-30).

Türkiye Türkçesi, kaynak bakımından Oğuz Türkçesine dayanmaktadır. Oğuz Türkçesine dayalı bir yazı dilinin oluşması süreci, Anadolu'nun Türkler tarafından iskân edilmesiyle birlikte 13. yüzyıldan sonra başlamıştır. Modern anlamda bir standartlaşmadan söz edilemeyecek olan bu dönem Türkçesi için, Eski Anadolu Türkçesi, Eski Osmanlıca, Eski Türkiye Türkçesi gibi terimler kullanılmaktadır (Karadoğan, 2004: 8).

Anadolu'da yeni bir yazı dilinin oluşmasında daha doğudaki Uygur ve Karahanlı yazı dili geleneğinin hâkim olduğu muhitten gelen insanların da rolü olmuştur. Hatta bu dönemde kaleme alınmış olan bazı eserlerdeki karışık dil özellikleri doğudan gelen yazarlardan kaynaklanmaktadır (Ş. Tekin, 1974).

Anadolu'daki yazı dilinin 15. yüzyılın ikinci yarısından sonraki dönemi için Osmanlıca ve Osmanlı Türkçesi terimleri kullanılmaktadır. Bu terimlerle kastedilen dil, geniş halk kitlelerinin konuşma dilinden uzak, sadece yazıda kullanılan bir dildir. Osmanlıca ve Osmanlı Türkçesi terimlerin kullanılmasında zaman zaman duygusal yargılar etkili olmuş, bazı kesimler Türkçe olmayan bir dil söz konusuymuş gibi tavır takınırken bazı kesimler de ortadaki mevcut durumu dikkate almayıp aşırı iyileştirici yorumlamalara gitmişlerdir (N. Demir- E. Yılmaz, 2003: 84).

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinin 20. yüzyıldaki devamı Türkiye Türkçesi olarak kabul edilir. Osmanlı Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında ses ve yapı bakımından önemli farklılıklar yoktur. Ancak, kelime hazinesinde, dilde sadeleşme hareketi ve dil reformuyla birlikte önemli değişiklikler olmuştur.

Oğuz grubunun diğer lehçelerinde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de Eski Türkçe kelime içi ve sonu *d* sesi *y*'ye değişmiş; tek heceli kelimelerin sonundaki *-ag* ses grubu *-ağ* olmuş; ek sonundaki “*g*” ünsüzü düşmüştür. Ancak, kelime başı (ön ve art damak) *k > g* ve *t > d* değişimi Oğuz grubunun diğer lehçelerinde olduğu kadar düzenli değildir (Karadoğan, 2004: 8).

Bu ses değişikliklerinin düzenli olmaması, Anadolu'daki ağızların standartlaşması ve Osmanlı yazı dilinin oluşması süreciyle ilgilidir. Ses değişikliklerindeki bu düzensizliğin sebebi, Osmanlı yazı dilinin tek bir ağızdan standartlaşmaması, farklı ağızlardan da beslenmesidir. Zaten, fetihten sonra İstanbul'un Türkleşmesi için Anadolu'nun farklı yerlerinden insanlar getirildiği bilinmektedir; bu durum, hem İstanbul ağzının hem de Osmanlı yazı dilinin standartlaşması sürecine etki etmiştir. Ayrıca, Anadolu'ya Oğuzlar dışında başka Türk boylarının da geldiği ve Anadolu'daki Türkçeye çeşitli açılardan etki ettiği bilinmektedir.

0. 3. Aktarma Kavramı

Aktarma, bir dilin farklı lehçelerindeki yazıyı ya da konuşmayı birinden diğerine çevirme işidir. Aktarma, kendine özgü kuralları ve kalıplaşmış biçimleri olan bir yazı dilinden diğer bir yazı diline yapılması bakımından çeviriye benzer. Çeviriden farkı aynı dilin lehçeleri arasında yapılmasıdır.

Aktarmanın çeviriden kolay ve zor yönleri vardır. Aynı dilin farklı lehçeleri arasında yapıldığı için kolaydır. Lehçeler aynı dil mantığına dayandığı için aktarmada zorlanılmaz.

Lehçeler arasında cümle kuruluşu bakımından pek fark yoktur. Farklı lehçelerde kelime ve ses farklılığı bulunabilir, fakat söz dizimi ortaktır. Aynı zamanda ortak kelimelere de rastlanmaktadır. Bu durum aktarmanın çeviriye nazaran daha kolay olmasını sağlamaktadır.

Lehçeler arasındaki ortak kelimeler aktarmada kolaylık sağlar, fakat dikkatli davranılmazsa çeşitli hatalara sebep olabilir. Örneğin, aynı kaynaktan gelen bazı kelimeler iki lehçe arasında yalancı eş değer olabilmektedir. Bu durum aktarma yapan kişinin hata yapma ihtimalini arttırmaktadır. Oysaki, iki farklı dil arasında yalancı eş değer kelimelere pek rastlanmaz. Bazı durumlarda aynı kaynaktan gelen alınma kelimelerde yalancı eş değer

olanlara rastlanırsa da bu tür kelimeler ancak istisna sayılabilecek orandadır (Karadoğın, 2004: 9-10).

Aktarmanın çeviriye göre daha kolay olduğu düşünölmektedir. Böyle bir ön yargıyla aktarma yapılması hata oranının artmasına neden olabilmektedir. Çeviride ise işin başından itibaren zor olduğu düşünöldüğü için daha dikkatli davranılmaktadır.

Aktarma yapılırken dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de metindeki her kelime ve ekin üzerinde durulmasıdır. Fakat bazı kelimelerin ve eklerin doğru eş değerini vermek metnin üslubu açısından uygun olmayabilir. Bu tarz durumlarda aktarıcı kelimeyi veya cümleyi metnin bütünlüğüne ve mantığına en uygun şekilde aktarmalıdır.

Çeviri ve aktarma işleminin nasıl yapılabileceğı veya daha az hatasız yapılması konusunda bir eleştiri alanının olması gereklidir. Çeviri eleştirisi, çeviri ile yapılmaya başlanmıştır, fakat günümüzde “aktarma eleştirisi” alanı yoktur. Sadece aktarma sorunları ile ilgili dilcilerimizin yapmış olduğu çalışmalar vardır.

0. 4. Fiilimsi Kavramı

Türkçede çok işlek olarak kullanılan fiilimsilerle ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlarda fiilimsiler çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Fiilimsilerin fiile benzediğı fakat çekime girmedikleri için fiil olarak kabul edilmediğı, isim, sıfat veya zarf görevli olarak kullanıldıkları açıklanmaya çalışılmıştır.

Korkmaz, fiilimsiyi “çekimsiz fiil” olarak adlandırmakta ve şu şekilde tanımlamaktadır: “Çekimsiz fiiller fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen; ancak şahıs ekleri alarak çekime girmedikleri için, yargı bildirmeyen, dolayısıyla da bitmemiş fiil niteliğinde olan fiillerdir. Çekimsiz diye adlandırılmaları da bu nedenledir.” (2007:863).

Gencan, “Eylemden türedikleri halde ad, sıfat, bağlaç görevinde de kullanılan ve yan önerme kuran çift görevli sözcüklere eylemsi denir.” şeklinde tanımlamıştır (2001:412).

T. Demir, “Eylem kök ya da gövdelerinden türeyen, eylem anlamı taşıdıkları hâlde eylemler gibi çekimlenmeyen, tamlayıcı cümleler kuran ve ad, sıfat, belirteç olarak da kullanılan çift görevli sözcüklere eylemsi(fiilimsi) denir.” diye tanımlamıştır (2004:455).

Ediskun, fiilimsiyi “*Bir eylem adı oldukları için isim; bir ismi niteledikleri için sıfat; iki cümleciği bağladıkları için bağlaç olan, özne, nesne, tümleç aldıkları için de cümlede yüklem görevinde bulunan kelimelere fiilimsi denir.*” şeklinde tarif etmiştir (1985:246).

Fiilimsiler bir oluş, kılış ve durum bildirdikleri, olumlu ve olumsuz şekilleri yapılabildiği ve bazen zaman gösteren ekler alabildiği için fiil özelliği taşır. Fakat çekime girmedikleri için de aynı zamanda isim sınıfına girerler. İsim çekim ekleri alabilirler, cümlede özne, nesne, zarf ve yer tamlayıcısı olabilirler, yani isim yönleri ağır basar.

Türkçede fiilimsilerin çok ve çeşitli olması, anlatıma geniş bir anlam değeri ve kolaylığı kazandırmaktadır; birkaç duyguyu, düşünceyi, isteği bir cümle içinde anlatma kolaylığı sağlar.

Fiilimsiler, fiil kök ya da gövdelerinden yapım ekleri alarak türerler; yani türemiş sözcüklerdir. Bir hareket anlamı taşıdıkları halde kip, zaman ve kişi ekleri almazlar, yani çekimsizdirler. Ögeler alarak yan cümlecikler kurarlar ve kurdukları yan cümleciğin yüklemi olurlar.

Bütün gramer kitaplarında fiilimsiler görev ve anlam bakımından isim fiil, sıfat fiil ve zarf fiil olarak üçe ayrılmaktadır. Fiilimsi çeşitleri ile ilgili tanımlar ilgili bölümlerde verilecektir.

Fiilimsi kavramıyla ilgili olarak dilcilerin tam bir fikir birliği olduğu söylenemez.

Karadoğan, bir ekin sıfat fiil eki sayılabilmesi için iki önemli ölçüt olduğunu belirtmektedir. Bu kriterleri bütün fiilimsi ekleri açısından değerlendirebiliriz. Bir ekin fiilimsi eki olabilmesi için; fiilden isim, sıfat, zarf olarak kullanılabilen kelimeler türetmesi ve eklendiği fiili tür bakımından değiştirmesine rağmen fiil tabanının tamlayıcı alabilme özelliğini koruması gerekmektedir (2008: 58).

Fiilimsiler, fiilimsi ekleri alarak fiil kök ve gövdelerinden türemektedir. Fiilimsi ekleri Türk lehçeleri arasında farklılık gösterebilmektedir. Meselâ Türkiye Türkçesindeki bir fiilimsi eki diğer bir Türk lehçesinde bulunmayabilir.

0. 5. Eş Değerlik ve Yapı Eş Değerliği

Eş değerlik, iki farklı lehçe arasındaki ses, ek, kelime veya söz dizimi unsurlarının birbirine eş olması, denk olmasıdır. Eş değerlikte dil unsurları anlam ve yapı bakımından ele alınır.

Türk lehçeleri arasında ses, ek, kelime, söz dizimi gibi dilin hemen hemen her bölümünde çeşitli farklılıklar görülebilmektedir. Görülen farklılıklar, kelimenin, ekin herhangi bir sesinde olabileceği gibi kullanımında veya görevinde de olabilmektedir. Bazı durumlarda bir kelime, ek veya ses bir lehçede bulunurken diğer bir lehçede bulunmayabilir ya da onun yerine çok farklı bir ses, ek veya kelime bulunabilir.

Ses, ek, kelime farklılıkları lehçeden lehçeye değişiklik göstermektedir. Bu değişiklikte her iki lehçenin aynı temel lehçeye dayanıp dayanmaması önemli rol oynamaktadır. Aynı temel lehçeye dayanan lehçelerin arasında da asırlar boyunca birbirinden farklı coğrafyalarda kullanılmış olması, bu lehçeleri kullanan insanların birbirleriyle doğrudan ilişkiye girmemeleri gibi çeşitli sebeplerle çeşitli farklılıklar görülmektedir.

“Eş değerlik” terimi genel olarak “kelime” için kullanılmaktadır. “*Kelime eş değerliği* terimiyle iki ayrı lehçede bulunan kelimelerin birbirlerine “kavram alanı” bakımından denk olma durumu ifade edilmektedir.” (Uğurlu, 2004: 29). Eş değerlik, ek için de kullanılabilir. Fakat “eş değerlik” kavramının ek için kullanımında, eklerin görevli biçim birimler olduğu dikkate alınarak bu kavramla “işlevce eş değerlik” in ifade edildiği anlaşılmalıdır.

“Yapı eş değerliği” daha çok, birkaç ekin birleşmesiyle meydana gelen veya bir ekle bir kelimenin birleşmesinden oluşan yapılarla ilgilidir. Bu kavramla ilgili olarak işlevce eş değerlik ve kullanım alanı konularının üzerinde durulmalıdır.

Bir ekin ya da ekin içinde bulunduğu bir yapının kullanıldığı durumların tamamı kullanım alanı ile ilgilidir. Aynı dile ait ekler farklı lehçelerde farklı şekilde kullanılabilir. Bir lehçede, iki farklı durumda kullanılan bir ek, diğer lehçede daha fazla durumda kullanılabilir. Meselâ, Türkmen Türkçesindeki bir zarf fiil eki ve bu ekle kurulan çeşitli yapıların kullanım alanı Türkiye Türkçesinde çok daha farklıdır ve çeşitli olabilmektedir.

Eş değerklik konusunda kaynak lehçe ve hedef lehçenin karşılıklı ele alınması gerekir, eğer lehçelerden biri üzerine odaklanılırsa çok farklı durumlar ortaya çıkabilir.

Eklerin eş değerkliği, kullanım alanlarının örtüşüp örtüşmemesiyle alakalıdır. Eğer eklerin kullanım alanı yeterli ölçüde örtüşüyorsa eş değerklikten söz edilebilir. Eklerin eş değerkliği için aşağıdaki üç durum söz konusudur (Karadoğan, 2004: 1595):

a. Kaynak lehçedeki bir yapıya, hedef lehçede bir yapı eş değerk olabilir: Kaynak lehçedeki bir yapı ile hedef lehçedeki bir yapının kullanım alanlarının yeterince örtüşmesidir. Bu durumda “birebir eş değerklik” söz konusudur. Meselâ, aynı temel lehçeye bağlı Türkmen Türkçesindeki çokluk eki *-IAr* ile Türkiye Türkçesindeki çokluk eki *-IAr*’ın kullanım alanları yeterli ölçüde örtüşmektedir. Bu durumda, *-IAr* eki Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında bire bir eş değerkdir. Farklı kaynaklardan gelen ekler de bire bir eş değerk olabilirler, ancak kullanım alanlarında farklılıklar olduğu için Türk lehçeleri arasında bire bir eş değerk eklerin sayısı sanılandan daha azdır.

b. Kaynak lehçedeki bir yapıya, hedef lehçede birden fazla yapı eş değerk olabilir: Kaynak lehçedeki bir ek veya yapının kullanım alanı hedef lehçede birden fazla eke veya yapıya denk olabilir. Bu duruma, özellikle zarf fiil ve sıfat fiil eklerinde sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin, Türkmen Türkçesindeki *-Ip* eki ve *-Ip* eki ile kurulmuş yapıların kullanım alanı Türkiye Türkçesinde *-Ip*’ın yanı sıra sekiz farklı yapıyla karşılanmaktadır.

c. Kaynak lehçedeki bir yapıya, hedef lehçede hiçbir yapı eş değerk olmayabilir: Kaynak lehçedeki bir yapının kullanım alanı hedef lehçede hiçbir yapıyla örtüşmeyebilir. Böyle bir durumda, kaynak lehçedeki bu tarz yapıların kullanım alanı hedef lehçede dilin başka imkânlarıyla doldurulabilir. Meselâ, Türkmen Türkçesinde niyetli gelecek zaman ifade eden kip eki *-mAkçI*, Türkiye Türkçesinde hiçbir yapı ile eş değerk değildir. Bu yapı çok daha farklı yöntemlerle Türkiye Türkçesine aktarılabilir.

“Eş değerklik” kavramı içerisinde bir de yalancı eş değerk ekler veya yapılar söz konusudur. Bu kapsama giren ekler, aynı kaynaktan gelen, fakat kullanım alanları az oranda örtüşen veya hiç örtüşmeyen eklerdir. Aynı ek, aynı ses yapısıyla ya da bulunduğu lehçenin ses yapısına uygun olarak iki lehçede de bulunuyor olabilir, fakat kullanım alanları örtüşmemektedir. Burada yalancı eş değerklik söz konusudur. Bu duruma Türk lehçeleri arasında sıkça rastlanılmaktadır.

1. İSİM FİİL EKLERİ

Türkiye Türkçesinde “isim fiil” terimi yerine “adeylem, eylemlik, mastar, ad fiil, partisip” gibi terimlerin de kullanıldığı görülmektedir. Türkmencede genellikle “iş adları” olarak adlandırılmaktadır.

Türkmen Türkçesinde isim fiiller temel fiile *-mak / -mek, -ma / -me, -ış / -iş* eklerinin eklenmesiyle türetilirler (Söyegov, 2000: 336).

Korkmaz, “Ad fiiller, fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları; şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil adlarıdır. Daha açık bir anlatımla bunlar, fiildeki oluş, kılış ve durumların adlarını bildirirler.” şeklinde bir tanım yapmıştır (2007: 864).

T. Demir, “Hem bir oluş, kılış veya durumun adı olan hem de özne, nesne, tümleş olarak yan cümlecik kuran sözcüklere ad eylem (eylemlik) denir.” demektedir (2004: 457).

Gencan, “Hem ad, hem eylem görevinde bulunan sözcüğe adeylem denir.” diye tanımlamıştır (2001: 413).

Ediskun, “İsim fiiller bir yandan bir eylem adı oldukları için isim, öbür yandan da özne, nesne, tümleş aldıkları için fiil olan kelimelerdir. İsim fiile mastar da denir.” şeklinde tanımlamıştır (1985: 247).

Gülensoy, isim fiil ve sıfat fiili “partisip” olarak adlandırmıştır ve şu şekilde bir açıklama yapmıştır: “*Fiilden yapılmış isimlere göre farklı bir durum gösteren partisip ekleri esas olarak geçici isimler yaparlar. Bazen kalıcı isim yaptıkları da olur.*” (2000: 380).

İsim fiil ekleriyle türetilen fiiller isimlerin tüm özelliklerini taşırlar. Bazı isim fiil ekleri bütünüyle adlaşarak nesne, eşya, yemek adları vb. gibi kalıcı isimler yaparlar. İsim fiiller isimler gibi iyelik eklerini, fiiller gibi çatı eklerini alabilirler. *-mAk* eki bütün fiil tabanlarına gelebilir, *-mA* ve *-Iş* ekleri ise ek fiil *i-* fiili haricinde bütün fiillere gelebilirler.

1. 1. -mA Eki:

Osmanlı gramerlerinde hafif mastar diye adlandırılan – mA isim fiil eki, yapıca bir ünlüden ibaret isim çekim ekleriyle genişletilmiş –mAk hareket adındaki son ses ‘k’ nin ünlüler arasında yumuşayıp kaybolmasıyla oluşmuştur (Banguoğlu, 1990: 229-360).

Türkmen Türkçesinde fiilin mastar şeklini türeten eklerden biri de -ma / -me ekidir. -ma / -me eki eş sesli bir özelliğe sahiptir. Etimolojik yönden -ma / -me ile –mak / -mek eklerinin birbirleriyle bağlantısı, ilişkisi olup olmadığı yönünde çeşitli görüşler bulunmaktadır (Söyegov, 2000: 358).

Korkmaz, “Türkiye Türkçesinde -mA eki –mAk eki gibi her fiile gelebilen bir özelliğe sahiptir. Ancak –mAk’lı biçim, oluş, kılış ve durum bildiren bütün fiillerin hareket hâlindeki isimleri olduğu yani bir hareketi gösterdiği hâlde –mA’lı isim fiil bu hareketi canlandırmaz. –mA’lı isim fiiller, fiilin gösterdiği işin adlarıdır.” demektedir (2007: 882).

Türkiye Türkçesinde ek fiil –i dışında her fiile gelebilen bu ek, eklendiği fiillerin iş isimlerini yapar. Bunun dışında ek, kalıcı isimler de yapar ve Uygur Türkçesi döneminden itibaren fiilden sıfat yapma göreviyle de kullanılır (Bayraktar, 2004: 23).

Türkmen Türkçesindeki –mA isim fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki kullanımıyla ve eş değerleriyle ilgili çeşitli durumlar söz konusudur:

1. Türkmen Türkçesindeki *fiil+ –mA isim fiil eki + III. tekil kişi iyelik eki* yapısının Türkiye Türkçesindeki eş değeri *fiil + –mA isim fiil eki + III. tekil kişi iyelik eki*’dir.

Gürrüniñ gızıklı yerinde Aşırñ dişini cıtlatması Artığa yaramadı: (I. cilt, s.34)

“Sohbetin en heyecanlı yerinde Aşır’ın dişini gıcirtması Artık’ı sinirlendirdi:”

Onıñ dovamlı üsgürmesi tutup, gursağına yapışdı da, beylesine aylandı, yüzi göğerdi, elleri sandıradı. (I. cilt, s. 114)

“Onun öksürmesi tuttu ve bir türlü dinmek bilmedi, bunun üzerine arkasına döndü, yüzü morardı, elleri titredi.”

İtleriñ üyrmesi, başşınıñ sesi indi golaydan eşidilyardı. (I. cilt, s.258)

“Şimdi köpeklerin ürümesi ve başşının sesi daha yakından geliyordu.”

Madır İşan geplän vağtında, ılayta da, bir zadı inandırmakçı bolanda, onuñ ağızınıñ, burnunuñ toylanması, çukanak gözleriniñ yeserlik bilen oynaması, sesine çınlakay eheñ bermäğe çalışması Ezize yaramayardı. (III. cilt, s. 111)

“Madır İşan konuşurken özellikle de güvence verirken ağızının, burnunun eğilip bükülmesi, çukur gözlerinin kurnazlıktan fırl fırl dönmesi, sesine inandırıcılık vermeye çalışması Eziz’in hoşuna gitmiyordu.”

2. Türkmen Türkçesindeki *fiil + –mA isim fiil eki + III. tekil kişi iyelik eki + belirtme hâl eki* kalıbının Türkiye Türkçesindeki eş değeri yine *fiil + –mA isim fiil eki + III. tekil kişi iyelik eki + belirtme hâl eki* olarak kabul edilmektedir.

Gızgın ot hovrına gaynap, çörek bişirmesini övrenmek oña yeñil düşmändi. (I. cilt, s.70)

“Kızgın ateşin karşısında kavrularak ekmek pişirmesini öğrenmek kolay olmadı.”

Kağızını eline alan Täçli dilmaç, kart oynamasını bilmän, geñirgäp oturan Balla seretdi: (I. cilt, s.124)

“Kağıdını eline alan Täçli tercüman, kart oynamasını bilmediğinden şaşkın şaşkın oturan Ballı’ya baktı.”

Häzir uruşmasını övrensek, soñra guramasını, abadançılığı övreners. (I. cilt, s. 256)

Şimdi savaşmasını öğreniyorsak, sonra da yeniden imar etmeyi, barışı öğreneceğiz.

3. Türkmen Türkçesindeki *–mA isim fiil ekinin* Türkiye Türkçesindeki eş değeri bazı durumlarda *–Dik* sıfat fiil eki olabilmektedir.

Ol onda doğma yurdiñ, Aynanıñ, hatda Babalıñ da keşbini gördi. (III. cilt, s. 221)

“Onun yüzünde doğduğu yerlerin, Ayna’ nın, hatta Babalı’ nın yüzünü güldürdü.”

1. 2. -mAk Eki:

-mAk eki ilk olarak Uygur Türkçesiyle yazılmış metinlerde bugünkü görev ve işlevinde karşımıza çıkar. Bu ek daha sonraki dönemlerde -mak / -mek, -mah / -meh ve kendinden sonra ünlü geliyorsa -mağ / -meg biçimlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Ekin -mah/-meh biçimlerinin Eski Anadolu Türkçesinin ağız özelliklerinden kaynaklandığı söylenebilir. Ekin -lık / -lik ekiyle genişlemiş biçimi de vardır. Ancak -mak / -mek eki ile -maklık / -meklik ekinin anlam açısından farkı çok belirgin olmadığından -maklık / -meklik eki pek kullanılmamaktadır (Bayraktar, 2004: 11).

Türkmencede isim fiillerin türetilişinde -mak / -mek eki kullanılır. Bu ek fiilleri isimleştirir. -mak / -mek eki bazen eklendiği fiillerin anlamında değişiklik yapar ve yeni isimler türetir. Türkmen dilinde -mak / -mek ekinin olumsuzu farklı morfolojik birliğin getirilmesi ile anlatılır, -mazlık / -mezlik eki -mak / -mek şeklinin olumsuzu olarak kullanılmaktadır (Söyegov, 2000: 353-355).

Türkiye Türkçesinde, fiil kök ve gövdeleri, cümlenin öteki öğeleri ile olan ilişkilerini şekil, zaman, kişi ve sayı ekleri alarak ve çekime girerek sağladıkları için, kök ve gövdelerin karşıladıkları soyut hareketler, ancak fiil kök ve gövdelerine getirilen -mAk isim fiil eki ile karşılanır. Böylece -mAk eki, fiildeki soyut oluş ve kılışları adlandıran, onları isim durumuna getiren bir ektir. Ayrıca her fiile gelen yaygınlıktadır. En önemli özelliği, isim olarak da fiildeki hareketi devam ettirmesidir (Korkmaz, 2007: 864).

-mAk ekinin Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi açısından çeşitli kullanımları ve eş değerleri söz konusudur:

1. Türkmen Türkçesinde tek başına kullanılan -mAk isim fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri yine -mAk isim fiil ekidir.

Ol, bu gün şarikleri bilen bile, basdırılman galan şüdüğüriniñ indiki suva çenli çıdap-çıdamacağımı barlamak, kınlık bilen suv içyän alañrak yerlere bakan yansalma çekmek için barıpdı. (I. cilt, s.19)

“O, sulanmadan kalan tarlasının sonraki suya kadar dayanıp dayanmayacağını anlamak, zorlukla su çıkan yüksek yerlere doğru kanal açmak için bugün ortaklarıyla birlikte tarlaya gitmişti.”

Ayna ecesini uğratmak yine kimidir görmek niyeti bilen düyüniň başını iydiip uğradı. (I. cilt, s.36)

“Ayna annesini uğurlamak / yolcu etmek ve birisini görmek niyetiyle devenin yularını tutup önünden gitti.

Bir yol bilen hem bolsa, köplügi öz akıluna getirmek zerur diyip bildi. (I. cilt, s.320)

“Bir yolunu bulup kalabalığı sakinleştirmek gerekiyordu.”

Düyegizğanını basmarlap aşmakçı bolsañ da, eliñi-ayağıñı sypcirtman geçmek aňsat däl. (III. cilt, s. 135)

“Devedikenine basıp üzerinden geçmeye çalışırken bile elini ayağımy çizdirmeden geçmek kolay değil.”

Maña päsşel bermek islänlerden baş-üçisiniň kellesini toğalasam, kim meniň garşymda durup bilcek? (I. cilt, s.312)

“Bana karşı çıkmak isteyenlerden üç beşinin kellesini alırsam, kim benim karşımda durabilir ki?”

Eziz han! Bir-ä, merde namartlık etmek bolmaz. (III. cilt, s.145)

“Eziz Han! Öncelikle merde namertlik etmek olmaz.”

Son iki örnekte –mAk isim fiil eki kendinden önce gelen isimle birleşmiş ve birleşik fiil oluşturmuştur.

2. Yönelme hâl eki almış isim fiil –mAk eki kendisinden sonra gelen *başla-/ otur-/ et-/ çalış-/ ver-* fiilleri ile birleşik fiil oluşturur. Türkmen Türkçesindeki –mAk + A + *başla-/ otur-/ et-/ çalış-/ ver-* yapısının Türkiye Türkçesindeki eş değeri –mA +(y) A + *başla-/ otur-/ et-/ çalış-/ ver-* yapısıdır.

Ol ocağıñ başında ayboğdaşını gurap, çörek iymäşe oturdu. (I. cilt, s.12)

“O, ocağın başına bağdaş kurup ekmeğini yemeye başladı.”

Miraplığı hem onıñ özine tabşırsañız ağızından artan sarkındıdan başğa dadan zadıñız bolmaz! -diyip, meseläni yañadandan gozğamağa başladı. (I. cilt, s. 26)

“Miraplığı ona verirseniz onun artığından başka tattığınız hiçbir şey olmaz!- deyip, meseleyi yeniden açmaya çalıştı.”

Artıgıñ cübisi agram bermese de, semavarçı oña onçaklı açık yüz bermeceğini añlasa da, näme üçindir ol, Cumadurduñkıda barıp yatmağa meyil etdi. (I. cilt, s.119-120)

“Artık parası olmadığı için semavercinin kendisiyle ilgilenmeyeceğini bildiği hâlde, nedendir bilinmez, Cumadurdu’nın köşkünde yatmaya karar verdi.”

Hocamurat volostnoy bir ädim ileri süyşüp, inandırmağa çalışdı: (I. cilt, s.169)

“Hocamurat Volostnoy bir adım ileri çıkıp onu inandırmaya çalıştı:”

Artık, ecesiniñ bolup oturışından onıñ bir iñkisiniñ barını sızdı, onıñ gövnini açmağa çalışdı: (I. cilt, s. 239)

“Artık, annesinin duruşundan onun bir derdinin olduğunu sezdi ve onu neşelendirmeye çalıştı:”

Yaş Sovet hâkimiyetiniñ kân sanlı yeser düşmanları onıñ her bir kın yağdayından peydalanmağa çalışyardılar. (II. cilt, s. 139)

“Genç Sovyet hâkimiyetinin çok sayıdaki kurnaz düşmanları, onun her açığından faйдalanmaya çalışıyordu.”

Ondan soñ men olara gaytavul bereyinmi ya öz işimi yöretmäğe çalışayınmı? (II. cilt, s. 197)

“Ondan sonra da, ben onlara karşılık mı vereyim yoksa kendi işimi mi yürütmeye çalışayım?”

3. Türkmen Türkçesinde fiil+ -mAk + -dAn ayrılma hâli eki + fiil öbeğinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri fiil+ -mAk + -dAn ayrılma hâli eki + fiil şeklindedir.

Şoniñ üçin ol, Aynaniñ sözine inam etmedi, müñkürlük edere de zat tapmadı, şeyle de bolsa, teyneli söz aytmaktan çekinmedi: (I. cilt, s.19)

“Bu nedenle Ayna'nın sözüne inanmadı, şüphelerini destekleyecek bir şey de bulamadı, ama yine de imalı bir şekilde konuşmaktan çekinmedi.”

Ol öz gazabına çıdaman, bir salım sandırandan soñ, şeyle güyci elden bermekden hem çekindi. (II. cilt, s. 132)

“Öfkesine hakim olamadan bir süre titredikten sonra, böyle bir gücü gözden çıkarmaktan çekindi.”

Emma yarağları değer-değmezine satıp, işi veyranlamağundan gorkyardı. (II. cilt, s. 193)

“Fakat silahları ucuza satıp işini bozmasından korkuyordu.”

4. Türkmen Türkçesinde görülen *isim + fiil + -mAk + üçin* yapısının Türkiye Türkçesindeki eş değeri *isim + fiil + - mAk + için* şeklindedir.

Artık, bilyämiñ, ol yönekey bir suv almak için gelen dälidir. (I. cilt, s.10)

“Artık biliyor musun, O sadece su almak için gelmemiştir.”

Patışanı ağdarmak için! (II. cilt, s. 18)

“Padişahı devirmek için!”

Biz şonu barlamak için geldik. (II. cilt, s. 70)

“Buraya bunu araştırmak için geldik.”

Zulumdan halas bolmak için. (II. cilt, s.109)

“Zulümleri sona erdirmek için.”

Men munı seniñ hizmatıñ bilen bile, öz yarama melhem etmek için göteryän. (II. cilt, s. 132)

“Ben bunu, hem senin hizmetini görmek hem de kendi yarama merhem etmek için taşıyorum.”

5. Türkmen Türkçesinde *fiil + -mAk isim fiil eki + isle- fiili* yapısındaki birleşik fiilin Türkiye Türkçesindeki eş değeri *fiil + -mAk isim fiil eki + iste- fiili*’ dir.

Näme üçin ol, Aynanın yüreğini parçalamak isleyär? (I. cilt, s.103)

“Neden Ayna’nın yüreğini parçalamak istiyor?”

B-bay ağa, men... men gıncımı saña bildirmek isledim. (II. cilt, s.12)

“B-bay Ağa, ben... Ben sana çok üzüldüğümü bildirmek istemiştim.”

İvan Timofeyeviç, sen nämäni yatlatmak isleyäsiñ? (II. cilt, s.23)

“İvan Timofeyeviç, neyi hatırlatmak istiyorsun?”

Artık yene bir zat aytmak islände...(II. cilt, s.93)

“Artık yine bir şey söylemek istedi.”

Toğsabay, Eziz düşünse-düşünmese, Buhara emiriniñ hâzirki pursatdan peyдалanıп, ülkesini giñeltmek isleyänini, Ezizi Zakaspiyada öziniñ dikmesi edip goymağa hıyallanyanıп sıpayçılık bilen duydurıp goydı. (III. cilt, s.17)

“Toğsabay, Eziz anlasa da anlamasa da, Buhara Emiri’nin şu andaki durumdan faydalanıp ülkesini genişletmek istediğini, Eziz’i Hazar ötesinde kendisine bağlı bir yönetici yapmayı düşündüğünü kibar bir şekilde hissettirdi.”

6. Bazı durumlarda Türkmen Türkçesindeki *-mAk* isim fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri üslûba ve anlama uygunluk bakımından *-mA* isim fiil eki olabilmektedir.

Obanıñ ortasındaki bir kümäniñ güneşinde üyşmek adam mirap tutmak hakkında gürrüñ edişyärdi: (I. cilt, s. 21)

“Köyün ortasındaki bir kulübenin gölgesinde bir yığın adam mirap seçme meselesi hakkında konuşuyordu.”

Halnazar bilen Arutyun arasında hal-ahval soraşmak devam etdi. (I. cilt, s. 86)

“Halnazar ile Arutyun arasında karşılıklı hal hatır sorma devam etti.”

Orator diñçileriñ gülişmeklerine ähmiyet bermän, tövereğine sayhallı garandan soñ, söze başladı: (III. cilt, s. 47)

“Hatip dinleyicilerin gülişmelerine aldırmandan kibar bir şekilde etrafına bakındıktan sonra söze başladı.”

Hocayazıñ nadaralığına, asılıp ağlamağına garaman, yeke günüñ içinde ondan halıs bezeni için Abdıkerimhaniñ yanına idirdedip eltdiren Eziz: (III. cilt, s. 174)

“Hocayaz’ın haykırışlarına, kendisine sarılıp ağlamasına rağmen bir günün içinde ondan usandığı için zorla Abdıkerimhan’a teslim eden Eziz:”

Emma Aynanı, güzel söyğilisini düyä deñemeğinden bir hili utançlı yalı, ayplı yalı yılğırdı. (I. cilt, s. 34)

“Fakat Ayna’yı, güzel sevgilisini deve yerine koymasından utandığı için gülümsedi.”

7. Türkmen Türkçesinde –mAk isim fiil ekinin “gerek” kelimesi ile birlikte kullanımına rastlanmaktadır. *fiil + –mAk isim fiil eki + gerek* kullanımının Türkiye Türkçesindeki eş değeri aynı şekilde *fiil + –mAk isim fiil eki + gerek*’ dir.

Şol bir yañalak bolyança sabır etmek gerek. (I. cilt, s.183)

“Bu mesele halloluncaya kadar sabretmek gerek.”

Doğrusını, doğru aytmak gerek. (II. cilt, s.62-63)

“Doğrusunu söylemek gerek.”

Olarıñ öyi şu yerde bolsa, hökman barmak gerek. (III. cilt, s.252)

“Onların evi buradaysa mutlaka gitmek gerek.”

8. “başka” edatı –mAk isim fiil eki ile birlikte kullanılarak “başkalık, başka olma” anlamı verir. Bu kullanımda araya -dAn ayrılma hâli eki girer. Türkmen Türkçesindeki *fiil + –mAk + -dAn + başka* yapısının Türkiye Türkçesindeki eş değeri *fiil + –mAk + -dAn + başka* yapısıdır.

Oña görä de siziň biriňizi yazıp görkezmekden başga çäre yok. (I. cilt, s.332)

“Bu yüzden sizin birbirinizin ismini yazıp göndermekten başka çareniz yok.”

Sovetiň başlygy Ivan Çerişov, Gullihaniň sap dældiğini, käbir yerde haramzadalığa yüz uryanını aňlasa da, vağtlayınça razılaşmaktan başga çäre tapmadı. (II. cilt, s. 184)

“Sovyetin başkanı İvan Çerişov, Gullihan’ın masum olmadığını, birkaç yerde haramzadelik yaptığını anlarsa da, şimdilik ses çıkarmamaktan başka çare bulamadı.”

9. Bazı durumlarda üslûba uygunluğu açısından Türkmen Türkçesindeki –mAk isim fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri –Dik sıfat fiil eki olabilmektedir.

Gandım özi bilen gürrüñdeşiň kimdiğini unutdı. Artığıñ oña rehiminiň inip soramağünü düşünmän, gayta, “Canı yanan, tañrisına garğar” diyen yalı, Artığa iğendi. (II. cilt, s. 115)

“Gandım kendisiyle konuşanın kim olduğunu unuttu. Artık’ın hâline acıyıp hatırını sorduğunu düşünmeden ‘Canı yanan, Tanrıya söver’ dedikleri gibi Artık’a söylendi.”

10. Türkmen Türkçesindeki –mAk isim fiil eki + *bilen* yapısı zaman ve üslûp açısından bakıldığında, yapılan hareketin o esnada devam ettiğini anlatıyorsa Türkiye Türkçesindeki eş değeri olarak –ArAk zarf fiil ekini kabul edebiliriz.

Ol diñe "Vah öñkilik!... Diyenin, diyen yerinde bityärdi. İndi... yurt yıkıldı" diymek bilen silkindi. (II. cilt, s.123)

“Sadece ‘Ah önceden olsaydı!... Yeter ki bir söyle, işin hemen oluyordu. Şimdi... Yurt yıkıldı’ diyerek dövündü.”

Artık Durdınıň halını gaygırmak bilen Mavılara barıp yetti, Maysanı gutladı. (II. cilt, s. 152)

“Artık Durdu’ nın hâline kaygılanarak Mavıların evine ulaştı ve Maysa’ yı kutladı.”

1. 3. -Iş Eki:

İsim fiillerin türetilişinde *-ış / -iş* eki türlü fonetik varyantlarda Türk lehçelerinin çoğunda kullanılmaktadır (Söyegov, 2000: 338).

Fiillerin tarzını gösteren bu isim fiil eki, hareket ve oluş isimleri türetir. Orhon Türkçesinden itibaren kullanıldığı görülmektedir. Ek fiil *i-* dışında bütün fiillere getirilebilir. Orhon Türkçesinden günümüze kadar çok sayıda kalıcı isim yapmıştır (Bayraktar, 2004: 32).

Bayraktar, “Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerde ekin, ünsüz ile biten fiillere *-ış/-iş*, *-uş/-üş* biçimlerinden biriyle eklendiği ünlü ile biten fiillere ise, kalıcı isimler yapma göreviyle kullanılıyorsa *-ş*, fiilin hareket yapma göreviyle kullanılıyorsa *-(y)ış / -(y)iş*, *-(y)uş / -(y)üş* biçimlerinden biriyle eklendiği anlaşılmaktadır. *-ş* biçimiyle karşımıza çıkan kullanımların kalıplaşmış arkaik biçimler olduğu söylenebilir” demektedir (2004: 37).

Günümüz Türkmen Türkçesinde *-ış / -iş* isim fiil eki, *-ış / -iş / -uş / -üş / -yış / -yiş / -ş* varyantlarıyla kullanılır (Söyegov, 2000: 340). *-ış / -iş* isim fiil ekinin olumsuz kalıbının türetilişi başka fiil şekillerindeki olumsuzluk anlayışı ile benzerdir. *-ış / -iş* isim fiil ekinin olumsuz kalıbı bu ekin önüne *-ma / -me* olumsuzluk ekinin getirilmesi ile türetilir: *-ma + ış / -me + iş*. Ayrıca bu ekin arasına bazen “y” sesi gelebilir ve *-mayış / -meyiş* şeklinde kullanılırlar (Söyegov, 2000: 353).

Türkiye Türkçesinde *-ış/-iş*, *-uş/-üş* biçimleriyle kullanılan bu ek, fiil ismi yapma görevinde sık sık kullanılmaktadır.

-İş isim fiil eki fiil kök ve gövdelerini, tarz gösterme işlevi ile birer isim kalıbına sokar, istisnalar dışında kullanım alanı geniş bir ektir (Korkmaz, 2007: 899).

Ekin Türkiye Türkçesindeki eş değerleri ve kullanımı ile ilgili aşağıdaki durumlar söz konusudur:

1. Türkmen Türkçesindeki *fiil + -İş isim fiil eki + iyelik eki* yapısının Türkiye Türkçesindeki eş değeri *fiil + -İş isim fiil eki + iyelik eki* yapısıdır, yani her iki lehçedeki kullanımları örtüşmektedir.

Köse bir oturışını, bir boluşını üytğetmân coğap gaytardı: (I. cilt, s.46)

“Köse oturuşunu, duruşunu değiştirmeden cevap verdi:”

Ayna ecesiniñ övünişini, ılayta da, onuñ “ukıdan galyanını” eşidip, kimiñ nähili gün görünişini ölçerdi: (I. cilt, s.137)

“Ayna annesinin övünüşünü, özellikle de onun “uykudan bahsettiğini” duyunca, kimin gün gördüğünü düşündü:”

Atlıniñ bolup gelişi köpiñ ünsini özine çekdi: (I. cilt, s.298)

“Atlının gelişi herkesin dikkatini çekti.”

Gelniñ öyden çıkarılışı hem adatdaka meñzemedi: (II. cilt, s.36)

“Gelinin evden çıkartılışı da alışılmışın dışında oldu.”

Onuñ içtimağı çıkışı, yetğinceklik-yiğitlik yılları göni yol yalı yönekey görünse de, soñkı üç-dört yıllık ömri çöpe-çalama uryardı. (III. cilt, s. 272)

“Dünyaya gelişi, çocukluk ve gençlik yılları düz bir yol kadar olağandı, fakat son üç dört yıllık ömrü karmakarışık olmuştu.”

Eziz Han, seniñ gelişiñ duydansız boluşı yalı, söz uruşuñ hem duydansız boldı. (II. cilt, s. 196)

“Eziz Han, senin gelişin ani olduğu gibi lâf atışın da ani oldu.”

Ol özini ıraslandan soñ, giñ gorğunına baryan Meleguşı kelle tutuşundan, ädim uruşundan tanadı, gıkılık etdi: (III. cilt, s. 231)

“Yerinden doğrulup dönünce, süratle giden atın Meleguş olduğunu, onun kafasını tutuşundan ve adım atışından anladı ve bağırdı:”

Türkmen ciğitleriniñ Avstriya goşunlarını yesir alışlarından, Germanlarıñ emel bilen goyberyän zatlarınıñ sığır yalı molap gelip, okoplarda yarılışından, Rus soldatlarınıñ gözsüz batırlığından, İñlis goşunundaki Hindileriñ dızlarınıñ yalañaçlığından, yene bar-yok zatlardan gürrüñ gitdi. (III. cilt, s. 62-63)

“Türkmen yiğitlerinin Avusturya ordularını esir alışlarından, Almanların kurnazlık yaparak bıraktıkları askerlerin sığır gibi böğürerek geldiği siperlerde imha edilmişinden, Rus askerlerinin gözü kara oluşlarından, İngiliz ordusundaki Hintlilerin üzerlerinin çıplaklığından, daha birçok şey hakkında konuşuldu.”

2. Türkmen Türkçesindeki *-Iş* isim fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri bazı durumlarda *-Dik* sıfat fiil eki olabilir.

Birdenkä oların duşından Durdınıñ bir tanışı peyda boldı, atlarını cıavladı: (III. cilt, s.220)

“Birden onların karşısına Durdı’ nın bir tanıdığı çıktı ve atlarını dizginledi.”

Şäheriñ, tanış yerleriñ uzda galmağı, Çerkeze täsir edişi yalı, Pökgi Vala täsir etmedi. (III. cilt, s.39-40)

“Şehrin, tanıdık yerlerin arkada kalması, Pökgi Vala’ yı Çerkez’e tesir ettiği kadar etkilemedi.”

3. Türkmen Türkçesinde *fiil + -Iş isim fiil eki + isim çekim eki + çekim edatı* öbeğinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri *fiil + -Dik sıfat fiil eki + İsim çekim eki + çekim edatı* şeklindedir.

Kilvan gardaşıñ aydışı yalı, şol hökümete garşı yarağ götermäğe, men hem tayın... (II. cilt, s.45)

“Değirmenci kardeşin söylediği gibi hükümete karşı ayaklanmaya ben de hazırım.”

Seniñ aydışıña görä, gallanı baylardan dilemeli. (II. cilt, s.101)

“Senin söylediğine göre tahılı zenginlerden istemeliyiz.”

İvaniñ aydışı yalı, Amuderya şu çöllere geläyse, bu yerler cennete meñzär! (III. cilt, s.186)

İvan’ın dediği gibi, Amuderya şu çöllere yönlendirilmiş olsa buraları cennete benzer.

4. Türkmen Türkçesinde *fiil + -Iş isim fiil eki + fiil + -Iş isim fiil eki* şeklinde kurulan tekrar grupları *-Iş* isim fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri *-A* zarf fiil ekidir.

Garagumñ çägesi yalı geriş-geriş göçyän bulutlarıñ gün düşyän yerleri pağta harmanı yalı ağarıp görünyärdi. (II. cilt, s.116)

“Garagum’un kum tepecikleri gibi *sıra sıra* göçüşen bulutların güneş ışığı vuran yerleri pamuk harmanı gibi ağarıyordu.”

5. Bazı özel durumlarda Türkmen Türkçesindeki *-Iş* isim fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri farklı bir yapım eki olabilmektedir.

Meniñ düşünişime görä, kovahat diyilyän kelimullada ya hadısdä bolman, zamanañ talabına görä, halkıñ oylap tapıp, özinde özleşdiren çäresi bolara çemeli. (II. cilt, s. 99)

“Benim *düşünceme* göre, töre denilen şey Kelâmullah’ta veya hadiste olmayıp zamanın şartlarına göre halkın düşünerek bulduğu ve benimsenmiş kurallar olmalı.”

Yukarıdaki örnek cümlede geçen “*düşünişime*” kelimesi üslûba en uygun olarak “*düşünceme*” şeklinde aktarılabilir. Bu durumda Türkmen Türkçesine ait cümledeki *-Iş* isim fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri *-cA* yapım ekidir.

Mämmetveli sakalını sıvap, düşündiriş berdi: (I. cilt, s.213)

“Mämmetveli sakalını sıvazlayıp bir *açıklama* yaptı.”

Yukarıdaki Türkmen Türkçesine ait örnek cümlede geçen “*düşündiriş*” kelimesindeki *-Iş* isim fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri *-mA* yapım ekidir, diyebiliriz.

2. SIFAT FİİL EKLERİ

Türkmen Türkçesinde sıfat fiiller “ortak işlik” terimiyle kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde sıfat fiiller, fiil tabanlarına çeşitli eklerin eklenmesi ile türerler ve cümlede türlü türlü söz dizimsel fonksiyonları yerine getirirler. Söyegov, “Sıfat fiillerin temel özelliği onların belli bir zamanı anlatmaları ve kendisinden sonra gelen kelimeye belirleyici bir fonksiyonla bağlanmasıdır.” şeklinde açıklamaktadır (2000: 383).

Günümüz Türkmen dilinde sıfat fiilin şimdiki zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman şekilleri kullanılmaktadır (Söyegov, 2000: 384).

Türkiye Türkçesinde sıfat fiiller çeşitli kaynaklarda “sıfat fiil, ortaç, sıfateylem, partisip” gibi terimlerle adlandırılmıştır.

Gencan, “*Varlıkları niteledikleri ya da belirttikleri için sıfat; özne, nesne, tümleç olarak yan önerme kurdukları için de eylem gibi sayılan sözcüklere sıfateylem denir.*” demektedir (2001:415).

Korkmaz, “*Sıfat fiiller sıfat gibi kullanılan fiil şekilleridir. Sıfat fiiller bir yanları ile sıfat bir yanları ile fiildirler. Fiil özellikleri dolayısıyla, kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını, ad oldukları sıfata aktararak varlıkları ve nesnelere hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak vasıflandırır.*” şeklinde izah etmiştir (2007: 909).

T. Demir, “*Ortaçlar(sıfat eylemler), kendiliğinden sonra gelen adları niteledikleri için sıfat; bir eylem anlamı taşıdıkları, özne, nesne, tümleç olarak yan cümlecik kurdukları için eylem sayılan sözcüklerdir.*” demektedir (2004: 460).

Ediskun, “*Sıfat fiiller bir yandan bir ismi niteledikleri için sıfat, öbür yandan da özne, nesne, tümleç aldıkları için fiil olan kelimelerdir. Sıfat fiillere ortaç da denir.*” diye bir tanım yapmıştır (1985:249).

Banguoğlu, sıfat fiili “*Sıfat fiil, fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şeklidir.*” diye tanımlar (1990:422).

Bayraktar, “*Sıfat fiiller, isim-fiiller gibi isimden türerler. Aldıkları belli başlı ekler vardır. Bu eklerle sıfat fiil ekleri denir. Sıfat fiiller cümlede bir sıfat gibi görev yaparlar.*”

Sıfatlar gibi isimlerin önüne gelirler ve onları nitelerler. Tıpkı sıfat gibi ismin hâl eklerini alabilirler. Sıfatlarda görülen isimleşme olayı sıfat fiillerde de gerçekleşir. Bunun için sıfat fiilin nitelediği isim çok belirgin ise düşer ve bu isme gelen iyelik eki, ismin hâl ekleri gibi ekler sıfat fiilin üzerine eklenir. Böylece sıfat fiil isimleşmiş olur. Sıfat fiiller, cümlede herhangi bir sıfatın üstlenebileceği her türlü görevi üstlenirler. Sıfat fiiller, zaman kavramı taşımaları nedeniyle diğer fiilimsi eklerinden ayrılırlar.” diye izah etmiştir (2004: 44).

2. 1. Geçmiş Zaman Bildiren Sıfat Fiil Ekleri

2. 1. 1. -dik Eki:

-dik sıfat fiil eki Türk lehçelerinin Orhun – Yenisey, Eski Uygur gibi yazılı eserlerinde, Kaşgarlı Mahmut’un sözlüğünde temel olarak *-duk / -dük, -tuk / -tüük* şeklinde kullanılmaktadır. Sıfat fiil anlamında bu ek günümüzde Türkmen Türkçesinde, Azerî Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde ve Gagauz Türkçesinde kullanılmaktadır. Sıfat fiil türetmede Türkmen dilinin XII- XIX asır yazılı eserlerinde *-dik / -dik, -madık / -medik* ekleri sık sık kullanılmıştır. Bu ek günümüz Türkmen edebî dilinde *-dik / -dik / -duk / -dük* gibi şekilleriyle kullanılıyor. Olumsuzu temel fiilin sonundan ve sıfat fiil ekinin önünden *-ma / -me* ekinin kullanılmasıyla yapılmaktadır (Söyegov, 2000: 394-396).

Türkmen Türkçesinde bu ek genellikle geçmiş zaman anlatır. Özellikle olumsuz geçmiş zaman aktif olarak kullanılır.

Benhür, bu sıfat fiil ekinin görülen geçmiş zaman ekinin ve birinci çoğul kişi ekinin kalıplaşmasından oluştuğunu ve eski kullanımının yalnız *-duk, -dük* şeklinde olduğunu belirtmektedir (1993: 19). *-Dik* sıfat fiil eki ses uyumlarına uyduğu için sekiz farklı şekilde kullanılmaktadır. Ediskun, “*-Dik* yapılı sıfat fiiller geçmiş zaman anlamıyla birlikte geçici nitelikler de bildirir.” demektedir (1963: 250). Ergin’ e göre, bu ek şekil ve zaman durumuna geçmeyen bir partisip ekidir (1990: 317).

İlk olarak Orhun Türkçesinde karşımıza çıkan ek Türkiye Türkçesine gelinceye dek her dönemde kullanılmıştır. Orhon Türkçesinden itibaren ismin hâl ekleriyle ve çeşitli edatlarla kullanılarak zarf fiiller yapma görevini de üstlenir. İsmi hâl eklerini, iyelik eklerini alır. Olumsuzu, fiile ekten önce eklenen *-mA* olumsuzluk ekiyle yapılır (Bayraktar, 2004: 47).

Türkmen Türkçesinde, geçmiş zaman sıfat fiili yapımında daha çok –An eki kullanılmaktadır; bu sebeple –Dlk ekinin tek başına kullanımı oldukça azdır. Ancak, olumsuzluk eki almış fiillerde genellikle –An yerine –dlk tercih edilmektedir.

-dlk sıfat fiil eki Türkmen Türkçesinde genel olarak geçmiş zaman anlamlı olarak kullanılır, fakat nadir de olsa geniş zaman anlamlı olarak kullanıldığı da görülür.

Ballıñ “canı sağ bolsa, gelin gaygısı yok” diyen pikirdediğini düşündi. (I. cilt, s.43)

“Ballı’nın ‘canı sağ olduktan sonra gelin kaygısı yok’ diye içinden geçirdiğini düşündü.”

Bu cümlede –dlk sıfat fiil ekinin eklenmiş olduğu kelime geçmiş zaman anlamlı olarak kullanılmıştır.

İti bolmadığıñ yalağı bolmaz. (I. cilt, s.9)

“İti olmayanın yalağı da olmaz.”

Burada –dlk sıfat fiil ekinen türeyen fiilimsi geniş zaman anlamı taşımaktadır.

-dlk sıfat fiil ekinin cümle içinde tür olarak farklı şekillerde kullanıldığı da görülmektedir. Bu ek cümle içinde genel olarak sıfat görevinde kullanılır, bazen de yan cümle yüklemi olarak kullanıldığı görülmektedir.

Rus patıçasından eyğilik görmedik il, iñlis patıçasından nämä garaşsın? (II. cilt, s.105)

“Rus padişahından hayır görmeyen halkın İngiliz padişahından ne beklentisi olabilir?”

Bu cümlede “görmedik” kelimesi –dlk sıfat fiil eki almıştır ve bir ismi niteleyerek sıfat görevinde kullanılmıştır.

Köprü golay gelende, maşinist onıñ abat däldiğini sayğarsa da, may az bolanı için, onu saklap bilmedi: (III. cilt, s. 79)

“Makinist köprünün sağlam olmadığını ona yaklaştığında fark etti.”

Yukarıdaki cümlede *-dlk* sıfat fiil eki almış kelime yan cümle yüklemi görevinde kullanılmıştır.

Türkmen Türkçesindeki *-dlk* sıfat fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki kullanımı ve eş değerleri ile ilgili aşağıdaki durumlar söz konusudur:

1. Türkmen Türkçesindeki *-dlk* sıfat fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri yine *-Dlk* sıfat fiil eki olabilmektedir.

Bu nähili görülmelik kovahat? (II. cilt, s. 36)

“Bu ne görülmelik ayıp?”

2. Bazı durumlarda Türkmen Türkçesindeki *-dlk* sıfat fiil ekinin, bir sıfat tamlaması yapısı içerisindeki tek başına kullanımlarında Türkiye Türkçesindeki eş değeri *-Dlk* yerine *-An* sıfat fiil ekidir.

İti bolmadıgıñ yalağı bolmaz. (I. cilt, s.9)

“İti olmayanın yalağı da olmaz.”

Rus patıçasından eyğilik görmedik il, inlis patıçasından nämä garaşsın? (II. cilt, s.105)

“Rus padişahından hayır görmeyen halkın İngiliz padişahından ne beklentisi olabilir?”

Gızıl Goşunuñ zarbına tap getirmedik Aklar, interventler Kaka bakan ökce göterdiler. (III. cilt, s. 132)

“Kızıl Ordunun baskısına dayanamayan Ak’lar ve işgal güçleri Kaka’ ya doğru kaçtılar.”

Öziniñ höküm süryän yerinde onu tutup alıp gitmeklerine çäre tapmadık Eziz öz dostundan uzur ötüñdi. (III. cilt, s. 174)

“Kendisinin sözünün geçtiği bir yerde onu tutup götürmelerine çare bulamayan Eziz dostundan özür diledi.”

3. Türkmen Türkçesindeki bu ekin, Türkiye Türkçesindeki eş değeri bir sıfat tamlaması yapısı içerisindeki tek başına kullanımlarında bazen –*Dik* ya da –*An* sıfat fiil ekleri yerine –*mİş* sıfat fiil eki olabilmektedir.

Artık diyeniñ heniz gızğını, ayazı başından geçirmedik sarımañız bir oğlandır. (I. cilt, s.23)

“Artık ise henüz sıcağı, ayazı başından geçirmemiş tecrübesiz bir gençtir.”

Ol heniz başına irişme, arkasına hovut değmedik tez mal yalı deprendi. (I. cilt, s.306)

“Bu yüzden henüz başına yular, sırtına hamut değmemiş yabani hayvan gibi oraya buraya çabaladılar.”

Bular goşun däl de, heniz baş övredilmedik düzdäki tez hayvanlar! (III. cilt, s.37)

“Henüz eyere alıştırılmamış, düzlükte dolaşan ürkek hayvanlar sürüsü!”

Nurcahan ece, biziñ toyumuz şindi çıkarılmadık bice yalı garañkı bir zat, mañlayımdan näme çıkcağı belli däl. (III. cilt, s. 95)

“Nurcahan Anne, bizim düğünümüz çekilmemiş kura gibi belirsiz bir şey, karşıma ne çıkacağı belli değil.”

Suv giden ekilmedik meydanda hışalar, tircinler, gamışlar, topalaklar saz bolup gösterilipdi. (III. cilt, s.218)

“Suyun ulaştığı fakat ekilmemiş düzlükte içinde hışalar, tircinler, kamışlar, topalakların bulunduğu bir sazlık yükseliyordu.”

4. Türkmen Türkçesindeki *fiil tabanı* + *-dik sıfat fiil eki* + *isim* + *iyelik eki* yapısının Türkiye Türkçesindeki eş değeri *fiil tabanı* + *-Dik sıfat fiil eki* + *iyelik eki* + *isim* yapısıdır.

Uruş odınıñ yetmedik yeri, yandırmadık zadı galmaz. (I. cilt, s.113)

“Savaş ateşinin değmediği yer, yakmadığı hiçbir şey yoktur.”

Emma öz elim bilen etmedik işime inam etmen! (I. cilt, s. 232)

“Fakat kendi elimle yapmadığım bir işe güvenemem!”

Tecen tokayı öz ömrinde görmedik yağdayını görüyordu. (I. cilt, s. 317-318)

“Tecen ormanı ömrü boyunca görmediği bir şey görüyordu.”

5. Türkmen Türkçesindeki –i fiilinin kullanım alanı kimi yönleriyle Türkiye Türkçesinden ayrılmaktadır. Türkiye Türkçesinde i- fiiline –*Dik* sıfat fiil eki gelmez. Sadece, *ne idiği belirsiz* kalıp ifadesinde kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde ise i- fiiline –*dik* eki getirilerek i – dik – *iyelik eki* biçiminde bir yapı kurulmakta ve bu yapı eklenerek isim çekiminde kullanılabilir. Türkmen Türkçesindeki bu yapının Türkiye Türkçesindeki karşılığı *olduğu* < ol – duk - *iyelik eki* yapısıdır. Yani, i- fiili yerine ol- fiili kullanılmalıdır (Karadoğan, 2004: 77).

Eziz onun nämediğini, öz petekesinde kimi alıp gelyänini derrev aňladı. (II. cilt, s. 102)

“Eziz onun *ne olduğunu*, kursağında kimi getirdiğini anladı.”

İşçiler onun gılığını geň däldiğini aňladılar. (I. cilt, s. 228)

“İşçiler de onun niyetinin iyi *olmadığını* anladılar.”

Atlılar gız alıp kaçanın Aşır däldiğine gözleri yetip, ızlarına bakan dolandılar. (I. cilt, s.268)

“Atlılar kızı kaçıranın Aşır *olmadığını* anlayıp geldikleri yöne doğru dönüp gittiler.”

6. Bazı durumlarda Türkmen Türkçesindeki –*dik* sıfat fiil ekinin olumsuzu –*mAdik* biçiminin Türkiye Türkçesindeki eş değeri –*mAzdan* eki olabilmektedir.

Artık onu tanamadık kişi boldı. (II. cilt, s. 123)

“Artık onu *tanımadan* geldi.”

2. 1. 2. -An Eki:

Türkçede kullanım alanı geniş olan sıfat fiil eklerinden biri de –An sıfat fiil ekidir. Zaman ifadesinin yanı sıra durum ve hareket anlamı da taşır.

Bu sıfat fiil ekinin ortaya çıkışı hakkında türlü türlü fikirler, tahminler vardır. -an / -en sıfat fiil ekinin tam bir fonetik şekil olduğunu düşünenlerin yanı sıra –gan / -gen şeklinden ortaya çıkmış olabileceğini savunanlar da bulunmaktadır (Söyegov, 2000: 386).

Bu ek günümüz Türkmen dilinde -an / -en şeklinde yazılır ve -an / -en / -on / -ön varyantlarıyla söylenir (Söyegov, 2000: 386).

Türkmen Türkçesinde –An sıfat fiil eki çoğunlukla geçmiş zaman anlatır. Şimdiki zaman anlamında seyrek olarak kullanılır. Atasözlerinde, aktarmalarda kullanılır. Çok seyrek olmakla birlikte gelecek zaman anlamı olarak kullanıldığı da görülmektedir (Söyegov, 2000: 387-388).

Türkmen Türkçesindeki –An sıfat fiil eki ile Türkiye Türkçesindeki –An eki aynı temelden gelmektedir. Fakat eklerin kullanım alanları tam olarak aynı değildir. Bu ek, Türkiye Türkçesinde çoğunlukla şimdiki zamanla ilgili sıfat fiil yapmaktadır. Daha az oranda da geçmiş zamanla ilgili sıfat fiil yapar. Türkmen Türkçesinde ise tersine, daha çok geçmiş zamanla ilgili sıfat fiil yapmaktadır.

-An sıfat fiil eki ile –yAAn sıfat fiil eki görünüşte birbirine benzemektedir. Fakat Türkmen Türkçesinde –An sıfat fiil eki genel olarak geçmiş zaman sıfat fiili türetir, -yAAn sıfat fiil eki ise şimdiki zaman sıfat fiili türetmektedir.

Türkmen Türkçesinde –An ekinin geniş zamanla ve şimdiki zamanla ilgili sıfat fiil yaptığı da görülmektedir, fakat yukarıda söylediğimiz gibi ağırlıklı olarak geçmiş zaman sıfat fiil eki olarak kullanılmaktadır.

Biline gılıç kuşanan Artık, Halnazarıñ goşasını hem eñninden ildirdi. (I. cilt, s.317)

“Beline kılıç kuşanan Artık, Halnazar’ın çiftesini de omzuna taktı.”

Yukarıdaki örnek cümlede geçen –An sıfat fiil ekli fiilimsi geçmiş zaman sıfat fiili olarak kullanılmıştır.

Yağşı, hoş! –diyip, garaşyp duran yoldaşlarına bakan haydadı. (I. cilt, s. 304)

“Çok sağol, hoşça kal!- deyip onu beklemekte olan arkadaşlarına doğru gitti.”

Yukarıdaki cümlede –An eki şimdiki zaman sıfat fiili yapmıştır.

Şol köşgiň uzak tövereği gala, bir yanı gelene-gidyäne yol beryän derya. (II. cilt, s.197)

“O köşkün dört tarafı kale duvarı, bir tarafı da gelen gidenin üzerinden geçtiği ırmaktır.”

Yukarıdaki cümlede –An sıfat fiil eki geniş zaman anlamında kullanılmıştır.

-An sıfat fiil eki almış kelimeler cümle içinde isim, sıfat ve yan cümle yüklemi olarak kullanılabilir. Bu durum hem Türkiye Türkçesinde hem de Türkmen Türkçesinde geçerlidir.

–An sıfat fiil ekinden türemiş kelimeler çoğunlukla sıfat görevli olarak kullanılır, fakat yer yer isim ve yan cümle yüklemi olarak kullanıldığı da görülmektedir.

Köpden bäri çemlenip duran Aşır, Maviň duluğuna bir şapbat urdı. (I. cilt, s. 315)

“Uzun süreden beri hazır bekleyen Aşır, Mavi’ nin duluğuna bir tokat vurdu.”

Bu cümlede –An sıfat fiil ekli kelime bir ismi nitelemiştir yani sıfat görevindedir, tamlayıcı almıştır.

Belki, gidenleriňiz hem gaydyp geler. (II. cilt, s. 9)

Belki gidenler de dönüp gelir.”

Yukarıdaki cümlede –An sıfat fiil eki almış kelime isim görevinde kullanılmıştır. “gidenler” kelimesi “giden insanlar” anlamındadır, aslında bu kelime adlaşmış sıfat görevindedir.

Birdenkä bolsa ajdariň ağızından gan gidip yatanını gördi. (II. cilt, s.19)

“Birdenbire ejderhanın ağızından kan geldiğini gördü.”

Türkmen Türkçesine ait yukarıdaki cümlede –An sıfat fiil ekli kelime yan cümle yüklemi görevindedir, fakat bu cümledeki –An sıfat fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri –Dik sıfat fiil ekidir.

Türkmen Türkçesindeki –An sıfat fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değerleri için aşağıdaki durumlar söz konusudur:

1. Türkiye Türkçesindeki –An ekinin seyrek olmakla birlikte geçmiş zamanla ilgili sıfat-fiil yapabildiğine dikkat ederek, eklendiği fiilin anlamına, metnin üslûbuna uygun olmak koşuluyla Türkmen Türkçesindeki –An sıfat fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değerinin, yine –An sıfat fiil eki olduğunu söyleyebiliriz.

Kellesi yalañaçlanan Mama hum yalı gızarıp: (I. cilt, s.39)

“Başı açılan Mama testi gibi kızarıp:”

Onıñ bir az bulançaklığa düşenini, Mavi onıñ ucıpsız gimldayan barmaklarından hem añladı. (I. cilt, s.83)

“Mavi onun yavaşça kimldayan parmaklarından biraz tereddüt ettiğini anladı.”

Canı yanan Aşır onıñ hem bilinden tutup aylap urdı. (II. cilt, s. 124)

“Canı yanan Aşır onu da belinden tutup yere savurdu.”

Çärcev vokzalına yıgnanan işçiler onu ulı höves bilen garşılادılar. (III. cilt, s. 22)

“Çärçev Garı’nda toplanan işçiler onu sıcak bir şekilde karşıladılar.”

2. Türkmen Türkçesindeki –An sıfat fiil eki geçmiş zamanla ilgili sıfat fiil yaptığı durumlarda, üslûba uygun olmak şartıyla Türkiye Türkçesinde –mİş sıfat fiil ekine eş değerdir.

A ha-a ha-av!.. Bu gopğun näme? İki at boyunturuk atılan yalı deñ geçdi!.. (I. cilt, s.51)

“Hey!.. Bu gürültü ne? İki at boyunduruk takılmış gibi denk bitiş çizgisini geçti!..”

Otiň arasından Çarı Çamanıň gana bulanan ak telpeği toğalanıp gitdi. (III. cilt, s.125)

“Otun arasından Çarı Çaman’ın kana bulanmış ak kalpağı yuvarlandı.”

Onıň güne yanıp yığırtlaşan boynundaki gök damarlar gallağışyp, yuka dudakları adacık müňküllöp durdi. (I. cilt, s. 64)

“Onun güneşte yanmış, kırışmış boynundaki mor damarlar kabardı, ince dudakları yavaşça hareket etti.”

3. Ender rastlanan bazı durumlarda ise Türkmen Türkçesindeki –An ekinin, eklendiği kelimenin anlamı gibi sebepler yüzünden Türkiye Türkçesindeki eş değeri duruma uygun başka bir ek olabilmektedir.

Yer-suv için yumruk yalı çağa yetişen gızı dakıp, ikisini hem köydürenleriniň, has doğrusı, şeyle masğaraçılıklarıň, gülkünçlikleriň Artık uzak gice oylap, añırsına çıkıp bilmedi... (I. cilt, s.48)

“Artık, bütün gece, sırf toprak ve sudan daha fazla pay almak için yumruk kadar çocuğa yetişkin bir kızı verip ikisini de yakanların, daha doğrusu, bu maskaralıkları, komiklikleri düşünüp durdu ama bu işe akıl sır erdiremedi...”

Burada –An sıfat fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri –GIn yapım ekidir.

4. Türkmen Türkçesinde *fiil tabanı + - An + isim – iyelik eki* biçimindeki yapı, Türkiye Türkçesinde *fiil tabanı – Dik + iyelik eki + isim* biçiminde kurulmaktadır. Bu durumda, Türkmen Türkçesindeki –An sıfat fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri –Dik sıfat fiil ekidir.

Artıgıň bir gezek çeken suvını baytalı içdi. (I. cilt, s. 302)

“Artık’ın ilk getirdiği suyu kısarak içti.”

Hocam çöke düşüp oturan yerinden başını galdırıp gürrüň berdi: (II. cilt, s.14)

Hoca oturduğu yerden başını kaldırıp cevap verdi.”

5. Türkmen Türkçesinde *fiil tabanı + – An + iyelik eki + için* yapısındaki –An ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri, kendisinden sonra iyelik eki geldiği için –*Dik* sıfat fiil ekidir.

Men pıgamber övladı bolanum için, sizi ağızbirliğe çağırmaq meniñ boynımdan sovulmaz vacıp bir zat... (I. cilt, s. 25)

“Ben peygamber evladı *olduğum için* sizi birliğe çağırmaq benim boynumun borcudur!”

Eysem, näme, Ağsak mürzä golaylamayanım için meni ayplayasın?(II. cilt, s.111)

“Öyleyse, niçin Ağsak Mürze’ nin yanında *yer almadığım için* beni ayıplıyorsun?”

6. Türkmen Türkçesinde sıkça kullanılan *diyen* kelimesinde –An eki geçmektedir, bu kelimenin Türkiye Türkçesindeki eş değeri *denilen, diye* kelimeleridir. Bazı durumlarda ise *adlı, şeklinde, biçiminde* gibi duruma uygun başka bir kelime de eş değer olabilir.

Hamitbeğ, bizde hileğär adama “İnlis yalı” diyen meñzetme bardır. (II. cilt, s. 158)

“Hamitbeğ, bizde hilekâr insanlara “İngiliz gibi” *şeklinde* bir benzetme yaparlar.”

Artık öz yanından: “Ahmallık bilen soñına galandan ya görene gürrüñ bolup, namus astına düşenden, öñürtmek yağşı” diyen karara geldi. (II. cilt, s. 219)

“Artık kendi kendine: ‘Dikkatsiz davranıp mahvolmaktan veya el alemin diline düşüp namus meselesine dönüşmeden bu meseleyi halletmeliyim’ *diye* karara vardı.”

2. 1. 3. -mİş Eki:

–*mİş* sıfat fiil ekinin Türkçenin Orhon-Yenisey, Eski Uygur gibi yazılı eserlerinde –*mış* / –*miş*, –*mus* / –*mis* gibi fonetik varyantlarda kullanıldığı görülür. Günümüzde –*mİş* sıfat fiil eki Azerî, Türkiye, Türkmen ve Gagauz Türkçesinde –*mış* / –*miş* / –*muş* / –*müş* gibi fonetik biçimleriyle kullanılmaktadır. Bu sıfat fiil eki Türkmen dilinin XII-XIX asır yazılı eserlerinde aktif olarak kullanılmıştır. Fakat günümüz Türkmen dilinde kullanımı çok sınırlıdır (Söyegov, 2000: 403).

Türkmen dilinin yazılı eserlerinde Türkmen halk edebiyatında bu ek *-miş / -miş / -muş / -müş* gibi fonetik varyantlarda sıfat fiilin geçmiş zamanı fonksiyonunda kullanılır. Ekin olumsuz kalıbı *-ma / -me* ekinin fiil gövdesine eklenmesiyle yapılır (Söyegov, 2000: 404).

Türkiye Türkçesinde bu ekin *-miş/-miş, -muş/-müş* olmak üzere dört biçimi vardır. Eklendiği sözcüğün ünlüsünün dar ya da yuvarlak olmasına göre kullanılacak olan biçim değişmektedir. Bayraktar, Orhon Türkçesinden bu yana bu ekin genellikle dar biçimleriyle kullanıldığını, olumsuzluk ekinin düz ünlülü olması nedeniyle, ekin olumsuz şeklinde yuvarlak ünlülü *-muş/-müş* biçimleri kullanılmadığını belirtmektedir (2004: 60).

Geçmiş zaman ifade eden bir sıfat fiil ekidir. Çoğunlukla eklendiği fiil bir ismin önüne gelir ve sıfat görevi yapar. Bazı durumlarda adlaşmış sıfat yaptığı da görülmektedir.

-miş sıfat fiil eki geçmiş zaman anlamı taşımaktadır.

Tüketsene! Okumuş adam geday gezmez. (I. cilt. 131)

“Sus! Okumuş adam dilenci olmaz.”

Bu cümlede “okumuş” kelimesi geçmiş zaman anlamı taşımaktadır.

-miş sıfat fiil ekli kelime cümle içinde sıfat ya da isim olarak kullanılır.

Bolmasa, bu yıkılmış şehirde durarlığı galmadı! (III. cilt, s. 247)

“Yoksa bu yıkılmış şehirde duracak gibi değil!”

-miş sıfat fiil ekli kelime yukarıdaki cümlede sıfat olarak kullanılmıştır. Ek “*yıkıl-*” fiilini sıfat yapmıştır.

Hacısı hem bar. Okumuşu hem bar. (II. cilt, s. 168)

“Hacısı da var. Okumuşu da var.”

Bu cümlede *-miş* sıfat fiil ekli “okumuş” kelimesi “tahsilli” anlamındadır ve isim görevindedir.

Bu ekin Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki eş değeriyle ilgili çeşitli durumlar söz konusudur:

1. Türkmen Türkçesindeki *fiil + -mIş sıfat fiil eki + isim* yapısındaki *-mIş* sıfat fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri aynı şekilde *-mIş* sıfat fiil ekidir. Burada *-mIş* ekinin eklendiği kelime sıfat görevlidir, bir ismi nitelemektedir. Bu kullanım Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde örtüşmektedir.

Tüketsene! Okumuş adam geday gezmez. (I. cilt, s. 131)

“Sus! *Okumuş adam* dilenci olmaz.”

Bolmasa, bu yıkılmış şäherde durarlığı galmadı! (III. cilt, s. 247)

“Yoksa bu *yıkılmış şehirde* duracak gibi değil!”

2. Türkmen Türkçesinde *-mIş* sıfat fiil eki adlaşmış sıfat türetme görevinde de kullanılmaktadır. Böyle bir kullanımda *-mIş* sıfat fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri *-mIş* sıfat fiil ekidir ve Türkmen Türkçesinde olduğu gibi eklediği kelime adlaşmış sıfat türetme görevli olarak kullanılmaktadır.

Hacısı hem bar. Okumuşu hem bar. (II. cilt, s. 168)

“Hacısı da var. *Okumuşu* da var.”

Emma düyplü bir işde seniñ vesiyediñi tutmadım: köp bilmişin gepine gitdim. (II. cilt, s. 196-197)

“Fakat önemli bir meselede bu nasihati tutmadım: Çok *bilmişin* sözüne gittim.”

Sen okumuş ahırı! (III. cilt, s. 186)

“Ama sen *okumuşsun!*”

Son cümlede *okumuş* kelimesi öğrenilen geçmiş zamanla çekimlenmiş bir fiil değildir, burada *okumuş* kelimesi *tahsilli* anlamındadır, adlaşmış sıfattır ve yüklem görevindedir.

3. Türkmen Türkçesindeki *fiil + -mIş sıfat fiil eki + iyelik eki* yapısı bazı durumlarda, anlam uygunluğu bakımından, Türkiye Türkçesine *fiil + -DIk sıfat fiil eki + iyelik eki* biçiminde aktarılmalıdır. Bu durumda Türkmen Türkçesindeki *-mIş* sıfat fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri *-DIk* sıfat fiil ekidir.

Meniň etmişim, utancım, ozaldan hem özüme yetik! (I. cilt, s. 311)

Yaptığımdan duyduğum pişmanlık kendime yetiyor zaten!

2. 2. Şimdiki Zaman Bildiren Sıfat Fiil Ekleri

2. 2. 1. -yAAn Eki:

Şimdiki zaman anlamlı bu sıfat fiil eki, anlatılan şeyin, düşüncenin o vakitteki hareketini, durumunu gösterir (Söyegov, 2000: 408).

Türkmen Türkçesindeki *-yAAn* eki şimdiki zamanla ilgili sıfat fiil yapmaktadır. *-yAAn* eki, Türkmen Türkçesinde farklı durumlarda kullanıldığından Türkiye Türkçesindeki eş değeri de bu durumlara göre değişmektedir.

Türkmen Türkçesindeki bu ek şimdiki zaman yanında geniş zaman ve geçmiş zaman anlamı veren sıfat fiiller de türetmektedir.

Emma Artığı heycana salyan zat olardan başğa da gıt dälđi. (I. cilt, s.31)

“Fakat Artık’ı heyecanlandırın şey sadece bu değildi.”

Türkmen Türkçesine ait yukarıdaki cümlede sıfat fiil şimdiki zaman anlamında kullanılmıştır.

Ol sıyasata, inçe zatlara oñlı düşünmeyän, iñdarma bir adamdı. (III. cilt, s. 29)

“O, siyasetten, ince şeylerden pek anlamayan saf bir adamdı.”

Bu cümlede *-yAAn* sıfat fiil ekli fiilimsi geniş zaman anlamında kullanılmıştır.

Hocayınıñ hödürleyän nağt pulı hem yaman däl yalı. (I. cilt, s.96)

“Efendi'nin teklif ettiği nakit para da fena değildi.”

Yukarıdaki cümlede –yAAn ekli sıfat fiil geçmiş zaman anlamlı olarak kullanılmıştır.

-yAAn eki tür bakımından da farklı kullanım alanlarına sahiptir. Sıfat, isim, yan cümle yüklemi görevli fiilimsiler türetir. Genel olarak sıfat yapar.

Eteñet diyip, garıbıñ ganını soryan leññece diyerler! (I. cilt, s. 161)

“Babana lanet olsun diye, yoksulun kanını emen yengeçlere derler!”

-yAAn sıfat fiil ekinden türemiş fiilimsi bu cümlede sıfat görevindedir, tamlayıcı almıştır.

Şeyle yağdayı düşünyän de yok, añlayan da yok... (I. cilt, s.287)

“Bu durumu düşünen de yok, anlayan da yok...”

Bu cümlede söz konusu ekten türemiş fiilimsi isim görevli olarak kullanılmıştır.

Gızıl Goşunuñ, şonuñ bilen bir hatarda, türkmen ciğitleriniñ nähili söveşyänini men hem görmek isleyän. (III. cilt, s.265)

“Kızıl ordunun, aynı zamanda Türkmen atlılarının nasıl savaştığını ben de görmek istiyorum.”

Yukarıdaki cümlede –yAAn sıfat fiil ekli fiilimsi yan cümle yüklemi görevindedir.

Türkmen Türkçesindeki bu ekin Türkiye Türkçesine aktarımı ile ilgili dört farklı durum söz konusudur:

1. Kendisinden sonra bir iyelik eki gelmemişse Türkmen Türkçesindeki –yAAn sıfat fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri –An sıfat fiil ekidir.

Suva gelyän, gidyän köpeldi. (I. cilt, s.11)

“Suya giden gelenler çoğaldı.”

Ol sıyasata, inçe zatlara oñlı düşünmeyän, iñdarma bir adamdı. (III. cilt, s. 29)

“O, siyasetten, ince şeylerden pek anlamayan saf bir adamdı.”

Aynanın gülüp bakyan gara gözleri Artığı bihuş halına getirdi. (I. cilt, s. 17)

“Ayna’nın gülererek bakan kara gözleri Artık’ın aklını başından aldı.”

Daññ ala-garañkısında arkası bilen suv çekyän, çay gaynadyan Ayna. (I. cilt, s.137)

“Tanın alaca karanlığında sırtıyla su çeken, çayı demleyen Ayna.”

Öyläniñ pencireden giryän yiti güneşi olarıñ yañı sırlan takır kellelerinde yalpıdayardı. (II. cilt, s.97)

“Öğlenin pencereden giren keskin güneşi oturanların yeni tıraş edilmiş çıplak kafalarında parlıyordu.”

Men adımı çalışsam da sıpatımı üytğetsen de kep gezdiryän, ağzalalık salmağa çalışyan hayınlardan däl. (III. cilt, s. 121)

“Ben adımı ve kılığımı değıştirsem de birinin lafını diğetine taşıyan, kavga çıkarmaya çalışan hainlerden değılim.”

Ayak aldığına kovyan esğerler, atlılar onıñ gözine ildi. (III. cilt, s. 282)

“Gözüne son süratleriyle düşmanı kovalayan asker ve atlılar ilişti.”

2. Türkmen Türkçesindeki –yAAAn sıfat fiil ekinin kendisinden sonra bir iyelik ekinin geldiğı durumlarda Türkiye Türkçesindeki eş değeri –Dik sıfat fiil ekidir.

Ol, Aynanıñ Artığı söyyänini, onıñ üstinde can beryänini bilyärdi. (I. cilt, s.224)

“O, Ayna’nın Artık’ı sevdiğini, onun için canını bile verebileceğini biliyordu.”

“Biziñkiler şäheri aldılar” diyip beğendiler, urpak gumıñ üstine çıkıp seredenlerinde bolsa, başğa düşen aklarıñ elemtas gaçıp gelyänlerini gördiler. (III. cilt, s. 64)

“ ‘Bizimkiler şehri aldılar’ diye sevindiler, kum tepeciğinin üzerine çıkıp baktıklarında ise paniğe kapılan Akların aceleyle kaçarak geldiklerini gördüler.”

Gızıl Goşuniñ, şonuñ bilen bir hatarda, türkmen ciğitleriniñ nähili söveşyänini men hem görmek isleyän. (III. cilt, s.265)

“Kızıl ordunun, aynı zamanda Türkmen atlılarının nasıl savaştığını ben de görmek istiyorum.”

3. Bu ekin geçtiği *fiil tabanı* + -yAA*n sıfat fiil eki* + *isim* + *iyelik eki* yapısının Türkiye Türkçesindeki eş değeri *fiil tabanı* + -*Dik sıfat fiil eki* + *iyelik eki* + *isim* biçimindedir.

Meniñ çekyän derdimden seniñ habariñ yok. (I. cilt, s.183)

“Benim çektğim dertten hiç haberin yok.”

Atlıniñ dumlı-duşdan yığnanyan vağı, azançınıñ ikindi azanına gıgıryan vağı, Artıgıñ yanına Gandım hamsıgıp geldi: (I. cilt, s. 314)

“Atlılar dört bir yandan toplanmaya ve müezzin ikindi ezanını okumaya başladığı vakit, Gandım hıçkırarak Artık’ın yanına geldi:”

Meniñ aňlamak isleyän zadım: ertir Türküstana ya Zakaspiya inlisler geläyse, siz olara nähili gararsıñız?(II. cilt, s. 158)

“Benim öğrenmek istediğim şey Türkistan’a veya Hazar ötesine İngilizler gelirse, bu durumda tavrınız ne olur?”

4. Çok nadir olarak Türkmen Türkçesindeki -yAA*n sıfat fiil ekinin* Türkiye Türkçesindeki eş değeri şimdiki zaman -*yor* eki olabilmektedir.

Kim şeyle düşünyän bolsa, oniñ beynisi zat işlänok. (II. cilt, s.49)

“Kim böyle düşünüyorsa, onun akli yok demektir.”

2. 2. 2. -r, -Ar, Ir Eki:

Türkmen Türkçesinde bu sıfat fiil eki fiile belirleyici fonksiyonda gelerek bazen şimdiki zamanı bazen de gelecek zamanı anlatır. Olumsuz kalıbı genellikle şimdiki-gelecek zamanı anlatır, yani belli derecede şimdiki, belli derecede gelecek zamanı anlatır. Belirleyici fonksiyonda kullanılan bu sıfat fiil ekinin eklendiği sözcükle kalıplaştığı da görülür (Söyegov, 2000: 420).

Türkiye Türkçesinde ek geniş zaman eki ve sıfat fiil eki olarak kullanılır. Zaman eki olarak kullanıldığında cümlenin yüklemi olarak görev yapar, sıfat fiil olduğunda ise isim, sıfat ve yan cümle yüklemi olarak görev yapar.

Tüm sıfat fiil ekleri içinde en fazla çeşitte kullanılabilen ektir. *-ur / -ür; -ır / -ir; -ar / -er* ve *-r* olmak üzere yedi biçimi vardır. Geniş zaman anlamı veren bu sıfat fiil ekinin olumsuz, diğer eklerde olduğu gibi fiil tabanına ekten önce getirilen *-mA* ekiyle değil; ekin *-mAz* biçimine girmesiyle sağlanır (Bayraktar, 2004: 62).

Türkiye Türkçesinde bu ek süreklilik bildiren bir geniş zaman gösterir. Eklendiği fiili bir şahsın veya bir nesnenin vasfı durumuna sokan bu sıfat fiilin zaman kapsamı şimdiki zamandan gelecek zamana uzanan bir genişliktedir (Korkmaz, 2007: 950).

Bu eke incelenen kaynakta pek rastlanmamıştır. Türkmen Türkçesindeki *-r* sıfat fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri ile ilgili örnek aşağıda verilmiştir:

Bazı durumlarda Türkmen Türkçesindeki *-r* sıfat fiil ekinin üslûba uygunluk bakımından Türkiye Türkçesindeki eş değeri farklı bir ek (yapım eki) olabilir.

Gündoğardan günbatara bakan uzan ağır küren oba ilerli-gayralı hatar gurap, asudalık bilen yaynap otırdı. (I. cilt, s. 5)

“Köyün önünden dolaşarak *doğudan batıya* doğru geçen dere, yüksek kanal boyunca çevreye sınır koyup gidiyordu.”

Yukarıda Türkmen Türkçesine ait cümlede geçen *gündoğar*, *günbatar* keimelerinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri *doğu*, *batı*'dır. Yani *-r* ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri *-I* yapım ekidir, diyebiliriz.

2. 2. 3. -r....-mAz Eki:

Bu ek, aslında zarf fiil eki olarak kullanılmaktadır. –r , -mAz ekleri ayrı ayrı sıfat fiil ekleridir. Fakat incelenen metinde –r...-mAz eki sıfat yapan ek olarak yani sıfat fiil görevli olarak da karşımıza çıkmıştır.

–r...-mAz sıfat fiil eki genellikle geniş zaman anlamlı olarak kullanılır.

Ol, çayını çalasın ovurtlap, Maysa bolar-bolmaz soval berip, içki harasadını duydurmazlığı çalışdı. (III. cilt, s.161)

“Çayını hızlı hızlı yudumlayıp Maysa’ya olur olmaz sorular sorarak bu sıkıntısını gizlemeye çalıştı.”

Yukarıdaki cümlede –r...-mAz sıfat fiil eki ikileme oluşturmuştur ve geniş zaman anlamlı olarak kullanılmıştır.

–r...-mAz sıfat fiil ekli kelimelerin, incelenen Türkmençe kaynakta her zaman sıfat görevli olarak kullanıldığı görülmüştür.

Karar çıkarılanda, bolar-bolmaz heçgäre seni depeläp durmalımı? (II. cilt, s.138)

“Karar çıkarıldıysa, böyle olur olmaz kişiler tarafından ayaklar altına mı alınmalıydı?”

Yukarıdaki cümlede görüldüğü gibi –r...-mAz eki eklendiği fiili sıfat yapmıştır, bir ismi nitelemektedir.

Türkmen Türkçesindeki ekin kullanımıyla ve Türkiye Türkçesindeki eş değeriyle ilgili olarak aşağıdaki örnekler incelenebilir:

1. Türkmen Türkçesindeki –r...-mAz eki bir isimden önce gelerek sıfat tamlaması kuruluşunda bulunabilir. Sıfat türeten bu ek Türkiye Türkçesine aktarılırken aynı yapıyı korumaktadır. Yani ekin Türkiye Türkçesindeki eş değeri yine –r...mAz ekidir.

Bolar-bolmaz ezeneği ağandan, men-ä devletli yeri kem göremok! (I. cilt, s.148)

“Kızı olur olmaz yere vermektense bence zengin bir yere vermek daha iyi!”

Karar çıkarılанда, bolar-bolmaz heçğäre seni depeläp durmalımı? (II. cilt, s.138)

“Karar çıkarıldıysa, böyle olur olmaz kişiler tarafından ayaklar altına mı alınmalıydı?”

Olariñ öz aralarında bolar-bolmaz cenceller hem çıkıyardı. (III. cilt, s.12)

“Çünkü atlıları arasında olur olmaz kavgalar çıkıyordu.”

2. Bazı durumlarda *-r...-mAz* sıfat fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri üslûba uygunluğu açısından farklı bir yapım eki olabilmektedir.

Hovada sızılar-sızılmaz çalaca övüsğın bardı. (I. cilt, s. 47)

“Havada belli belirsiz bir rüzgar vardı.”

Örnekte görüldüğü gibi ekin Türkiye Türkçesindeki eş değeri olan yapım eki de sıfat görevlidir ve tekrar grubu yapısındadır, görev bakımından her iki lehçedeki kullanım örtüşmektedir.

3. *-r...-mAz* sıfat fiil ekinin bulunduğu kelime Türkiye Türkçesine aktarılırken bazen anlama ve üslûba uygun olması bakımından farklı tek bir kelime ile karşılanabilir, yani tekrar grubunun eş değeri bir kelime olabilmektedir.

Şoniñ üçin hem gadımkı dostluğı nazara alıp, maña öz yanıñdan bolar-bolmaz bir gullucak ber. (III. cilt, s.29)

“Bu yüzden eski dostluğumuzun hatırına bana ufak bir vazife ver.”

Örnekte de görüldüğü üzere kelime yine sıfat görevini üstlenmektedir.

2. 2. 4. -mAz Eki:

-r, -Ar, -Ir sıfat fiil eklerinin olumsuz biçimi olan *-mAz* eki eklendiği fiilde süreklilik gösteren bir sıfat fiil türüdür. Süreklilik anlamı şimdiki zamanı ve gelecek zamanı kapsar.

Bu ek, Orhon Türkçesinden Türkiye Türkçesine gelinceye kadar her dönemde kullanılmıştır. Orhon Türkçesinde ve Uygur Türkçesinde *-maz / -mez* biçimleriyle; Karahanlı,

Harezmi ve Kıpçak Türkçesi dönemlerinde *-maz / -mez* ve *-mas / -mes* olmak üzere dört biçimde kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde Behçetü'l-Hada'ik dışında yalnızca *-maz / -mez* biçimleriyle kullanılan ek, Türkiye Türkçesinde yalnızca *-maz / -mez* biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır (Bayraktar, 2004: 324).

Ek, eklendiği fiile olumsuz geniş zaman anlamı katar. Genellikle *-mAz* sıfat fiil ekinin eklendiği fiil isimlerin önüne gelir ve sıfat görevinde kullanılır.

Ergin'e göre, *-mAz* eki, *-mA* olumsuzluk eki ile *-z* sıfat fiil veya isim yapma ekinin birleşmesinden oluşmuştur (1990: 218). Geniş zaman anlamlı sıfat fiillerinden olan bu ek, *-Ar / -(I)r* ekinin olumsuz niteliğindedir. Yalın hâlde kullanıldığı gibi *-Ik* isimden isim yapma ekiyle birlikte kullanımı da bulunmaktadır (Bayraktar, 2004: 68).

-mAz eki genel olarak geniş zaman anlamı ifade eder, fakat bazı durumlarda gelecek zaman ifade ettiği de görülmektedir.

Göreçlerinden uçğun sıçrayan sansız gözler bir nokada direlip, sarsmaz gövrelere çıkan kızgın demler yalına övrüldi. (III. cilt, s. 51)

“Gözbebeklerinden kıvılcımlar sıçrayan sayısız göz bir noktada odaklandı, sarsılmaz gövdelerden çıkan kızgın nefesler aleve döndü.”

Yukarıdaki cümlede *-mAz* sıfat fiil eki geniş zaman anlamı taşımaktadır.

Ol öz yanından, Artık bilen arasını ölçemäğe, boğaz bolan iğün inçemik sapağı hem yetmez hasap edyardı... (III. cilt, s. 235)

“Kendi kendine Artık ile aralarındaki mesafeyi ölçmeye iyice birikmiş toprağındaki ipin bile yetmeyeceğini düşünüyordu.”

Bu cümlede *-mAz* sıfat fiil ekli kelime gelecek zaman anlamı ifade etmektedir.

-mAz sıfat fiil eki cümle içerisinde genel olarak sıfat görevli kullanılır.

Hernä, hudayım, patışa uzak ömür, sınmaz gurp bersin! (II. cilt, s. 7)

“Ne olursa olsun, Allah padişaha uzun ömür, yenilmez güç versin!”

Yukarıdaki cümlede “sınmaz” kelimesi –mAz sıfat fiil eki almıştır ve bir ismi nitelemiştir, tamlayıcı almıştır, sıfat görevindedir.

Türkmen Türkçesindeki –mAz ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeriyle ilgili çeşitli durumlar söz konusudur:

1. Türkmen Türkçesindeki –mAz eki çoğunlukla sıfat tamlaması şeklinde karşımıza çıkar. Bu ekin Türkiye Türkçesindeki eş değeri yine –mAz sıfat fiil ekidir. Bu tarz kullanımda her iki lehçe de geniş zaman ifade eder.

Hernä, hudayım, patışa uzak ömür, sınmaz gurp bersin! (II. cilt, s. 7)

“Ne olursa olsun, Allah padişaha uzun ömür, yenilmez güç versin!”

Şergem, kovahadam, elbetde, biziñ için yañılmaz yol. (II. cilt, s.99)

“Elbette şeriat da töre de bizim için vazgeçilmez yollardır.”

Göreçlerinden uçğun sıçrayan sansız gözler bir noktada direlip, sarsmaz gövrelere çıkan gızgın demler yalına övrüldi. (III. cilt, s. 51)

“Gözbebeklerinden kıvılcımlar sıçrayan sayısız göz bir noktada odaklandı, sarsılmaz gövdelerden çıkan kızgın nefesler aleve döndü.”

Bir yandan, dayhaniñ inancını ödemedik Artıgıñ geçilmez hatası oña gurp beren bolsa, ikinci taydan, biziñ lelliğimiz, nalaçedeyinliğimiz, ağız birikdirip bilmezliğimiz, öz ayağımızı duşak bolup çolaşdı: (III. cilt, s. 70)

“Bir yandan çiftçinin güvenini boşa çıkaran Artık’ın affedilmez hatası ona güç verirken, diğer yandan da bizim suskunluğumuz, beceriksizliğimiz, birlik olamayışımız kendi ayağımıza köstek oldu.”

Beyik ideal için sarsmaz gala bolup durçağına ak yürekden vada bermelidi, mandırmalıdı. (III. cilt, s. 272)

“Bu büyük ideal için sarsılmaz kale gibi duracağına bütün samimiyeti ile söz vermeli, insanları buna inandırmalıydı.”

2. Türkmen Türkçesindeki –mAz sıfat fiil ekinin bazen üslûp ve zaman uygunluğu bakımından Türkiye Türkçesindeki eş değeri –An sıfat fiil eki olabilmektedir.

Oba arasında kâbir itiñ süykürrip üyrmeği, yoldan geçip baryanlarıñ üzük-yoluk sesleri, bir ayalıñ aydımı, ağımı sayęarılmaz hüvdisi eşidilyardı. (I. cilt, s.76)

“Bir köpeğin köyün içinde uzun uzun ürümesi, yoldan geçip gidenlerin kopuk kopuk sesleri, bir kadının türküsü, ne dediği anlaşılmayan ninnisi işitiliyordu.”

Onıñ söyęi hakkındaki solmaz aydımları halk arasında yüz yıldan bári yañlanıp gelyardı. (II. cilt, s.225)

“Onun sevgi hakkında söylediği hiç eskimeyen türküleri yüz yıldan beri halkın arasında yankılanarak gelmişti.”

Petir beyik, türkmeni öziniñ gurplı ganatınıñ astına almak, Amuderyanıñ ümmülmez bol suvını türkmen çöline, köne akgıdına bakan övürmek niyeti bilen goşun iberipdir. (II. cilt, s. 269)

“Büyük Petir, Türkmenleri güçlü kollarının altına almak, Amuderya’nın ucu bucağı görünmeyen bereketli suyunu Türkmen çölüne, eski yatağına doğru çevirmek amacıyla ordu göndermiş.”

3. Türkmen Türkçesindeki –mAz sıfat fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri bazı durumlarda zaman ve üslup uygunluğu bakımından –AcAk sıfat fiil eki olabilir.

Emma Atayrı gelniñ häsiyetine gelişmez bir vaka yüze çıkdı: (II. cilt, s.52)

“Fakat, Atayrı Gelin’den hiç beklenmeyecek bir olay gerçekleşti.”

Ol öz yanından, Artık bilen arasını ölçemäęe, boğaz bolan ięiñ inçemik sapağı hem yetmez hasap edyardı... (III. cilt, s. 235)

“Kendi kendine Artık ile aralarındaki mesafeyi ölçmeye iyice birikmiş toprağındaki ipin bile yetmeyeceğini düşünüyordu.”

2. 3. Gelecek Zaman Bildiren Sıfat Fiil Ekleri

2. 3. 1. -cAk Eki:

Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında ortaya çıkmış olan bu ek, şekil ve zaman eki durumuna geçen sıfat fiil eklerindedir (Ergin, 1990:317). Birleşik bir ek yapısında olan ve her türlü fiil kök ve gövdelerine gelebilen –AcAk eki, gelecek zamanda gerçekleşebilecek geçici sıfatlar ve geçici hareket adları kurar (Korkmaz, 2007: 966).

Eklendiği fiile gelecek zaman anlamı veren ve sıfat fiil ekleri içinde işlek olan bir ektir. Bu sıfat fiil ekinin olumsuzu fiilden sonra getirilen -mA olumsuzluk ekiyle yapılır.

Türkmen Türkçesinde -cAk sıfat fiil eki belirleyici fonksiyonda kendisinden sonra gelen sözden anlaşılan şeyin, düşüncenin, hareket ve durum yönünden gelecekte olup olmayacağını anlatır (Söyegov, 2000: 413).

Türkiye Türkçesinde ek, sıklıkla kullanılmaktadır. Gelecek zaman ifadesini kaybetmemiş olan ek, olumsuzluk eki, ismin hâl ekleri ve iyelik ekleriyle de kullanılmaktadır (Bayraktar, 2004:102).

–cAk sıfat fiil eki genel olarak gelecek zaman ifade eden sıfat fiiller türetir, fakat nadiren geniş zaman ifade eden sıfat fiiller türettiği de görülmektedir.

Emma näme bilen muhmanlacağına akılı yetmän, bövrini diñirğedi. (I. cilt, s.117)

“Fakat nasıl ağırlayacağını bilemedi ve sustu.”

Bu cümlede –cAk sıfat fiil eki gelecek zaman anlamlı olarak kullanılmıştır.

Bular okuvsız-bilimsiz adamlarıñ ellerinden gelcek işler däl. (III. cilt, s. 279)

“Bunlar tahsilsiz adamların elinden çıkacak işler değil.”

Yukarıdaki cümlede –cAk eki geniş zaman ifade eden sıfat fiil türetmiştir.

–cAk sıfat fiil ekinin tür bakımından farklı kullanımları söz konusudur. Türkmen Türkçesine ait incelenen metinde –cAk sıfat fiil ekinin eklendiği kelime yan cümle yüklemi ya da sıfat olarak kullanılmıştır.

Nurcahan Artığa näme coğap berceğini bilmedi. (II. cilt, s. 129)

“Nurcahan Artık’ a ne cevap vereceğini bilemedi.”

Yukarıdaki cümlede sıfat fiil yan cümle yüklemi görevindedir.

Onuñ indiki barcak yeri Halnazarıñkıdan govı bolcakmıdı?.. (I. cilt, s.82)

“Onun gideceği yer Halnazarıñkinden iyi mi olacaktı?..”

Bu cümlede sıfat fiil sıfat görevli olarak kullanılmıştır, sıfat yapmıştır.

Türkmen Türkçesindeki bu ekin kullanımı ve Türkiye Türkçesindeki eş değeri ile ilgili durumlar aşağıda incelenmiştir:

1. -cAk eki bir fiile gelerek sıfat fiil yapar ve önünde bir isim varsa sıfat tamlaması oluşturur. Türkmen Türkçesindeki *fiil + -cAk + isim* yapısının Türkiye Türkçesindeki eş değeri *fiil + -AcAk + isim* şeklindedir.

İvaniñ özin-ä bilemok veli, aydyan sözler-ä edil meniñ yalı canı yananıñ ağızından çıkacak sözler! (I. cilt, s.74)

“İvan’ı şahsen tanımıyorum fakat söylediği sözler benim gibi canı yananların ağızından çıkacak sözler!”

Mara gidip gelecek iki adamınıñ harcı hem şonuñ üstine! (I. cilt, s.189)

“Merv’e gidip gelecek iki adamın harcı da bunun üzerine eklenecek!”

Şu yeri seniñ oyun etcek yeriñmi? (I. cilt, s. 320)

“Burası şaka yapılacak yer mi?”

Artık kitivini içinden çıkarman durup bilcek adamlar hilinden däl ahır! (II. cilt, s.31)

“Çünkü o, böyle bir adaletsizliğe boyun eğip oturacak kimselerden değil!”

Oña berilcek cezadan seniñ habarıñ bar mı? (III. cilt, s. 138)

“Senin ona verilecek cezadan haberin var mı?”

Cüneyt hana yazcak hatıñ, maña dilden tabşırcaz zadıñ bolsa, bir az gıssan. (III. cilt, s. 170)

“Cüneyt Han’a yazacak bir mektubun veya sözlü olarak diyeceğin bir şey varsa biraz acele et.”

Bular okuvsız-bilimsiz adamlarıñ ellerinden gelcek işler däl. (III. cilt, s. 279)

“Bunlar tahsilsiz adamların elinden çıkacak işler değil.”

2. Türkmen Türkçesindeki *fiil + -cAk + isim + iyelik eki* yapısının anlam uygunluğu bakımından bazı durumlarda Türkiye Türkçesindeki eş değeri *fiil + -AcAk + iyelik eki + isim* şeklinde olabilmektedir.

Artıñ yüzinde utanç yalı, aytcak sözini aygıt edip bilmezlik yalı bir yağday gördi. (I. cilt, s. 15)

“Artık’ın yüzünde utangaçlık gibi, söyleyeceği sözü söyleyemeyen birininki gibi bir durum gördü.”

Onıñ indiki barcaz yeri Halnazarıñkıdan govı bolcaktı?.. (I. cilt, s.82)

“Onun gideceği yer Halnazarınkinden iyi mi olacaktı?..”

Mert bolup, asıl, ayalıñ başarcaz işi däl! (I. cilt, s.281)

“Mert tabii, onun yaptığı her kadının yapacağı bir iş değil!”

Ol adatda her bir aytcak sözini akıl kâsesinden durılap geçiryärdi. (II. cilt, s.12)

“O, her söyleyeceği sözü önce akıl süzgecinden bir geçirirdi.”

Ballı aytcak sözünü bütünleyin unuttı: (II. cilt, s. 221)

“Ballı söyleyeceği sözü tamamen unuttu.”

3. *fiil + -cAk + III. tekil şahıs iyelik eki+ hâl eki* yapısının Türkiye Türkçesindeki eş değeri *fiil + -AcAk + III. tekil şahıs iyelik eki+ hâl eki* yapısıdır. Bu yapı genellikle doğrudan yükleme bağlanır.

Artık oña nâme habar gatcağını bilmän, elindäki gamçısınıñ sapı bilen eyeriñ gaşını tırkılatdı. (I. cilt, s.15)

“Artık ona ne diyeceğini bilemedi ve elindeki kamçısının sapı ile eyerin kaşını tıkırdattı.”

Yakımlı habar getirmeceğini, divana çağırılan günüñ hem añlapdık! (I. cilt, s.159)

“Zaten güzel bir haber getirmeyeceğini daha divana çağırıldığı gün anlamıştık!”

Polkovnik otryad naçal’niğini inandırdı, päläniñ getirilceğini mälim etdi. (I. cilt, s. 339)

“Albay müfreze komutanını ikna etti, işçilerin getirileceğini bildirdi.”

Artık şol üç yolın haysına gitceğini bilmän, özini yitirdi. (II. cilt, s. 25)

“Artık bu üç yolun hangisine gideceğini bilemedi ve kendini kaybetti.”

Mama bu gün toy etceğini, yas tutcağını bilmändi. (II. cilt, s.35)

“Mama bugün düğün mü edeceğini, yas mı tutacağını bilemedi.”

Ol Ovganistan diyip goyan meselesini nähili yol bilen iñlis meselesine öwürceğini oylandı. (II. cilt, s. 106)

“Afganistan meselesi olarak ortaya attığı meseleyi hangi yolla İngiliz meselesine çevirebileceğini düşünüyordu.”

Nurcahan Artığa nâme coğap berceğini bilmedi. (II. cilt, s. 129)

“Nurcahan Artık’a ne cevap vereceğini bilemedi.”

Aşğabadiñ umumi yağdayını, Niyazbeğiñ Tecene haçan gelceğini, Gullıhan barada nâme oylanyanını, asıl,olarıñ Ezize nâme kömek berip bilceklerini bilmelidi. (II. cilt, s. 156)

“Aşkabat’ın genel durumunu, Niyazbeğ’in Tecen’e ne zaman geleceğini, Gullıhan hakkında ne çare göreceğini ve hepsinden önemlisi Eziz’e ne kadar yardım edebileceğini öğrenmeliydi.”

Şonuñ üçin olara näme coğap berceğini bilmän otırka, yumurtğaçı gapıdan geldi: (III. cilt, s.19)

“Bu nedenle onlara ne cevap verceğini bilemez bir şekilde otururken Yumurtacı kapıdan içeri girdi.”

Yolda päsğel berilmez yalı görkezme berceğini mälüm etdi. (III. cilt, s.26)

“Yolda kendisine bir engel çıkarılmaması için bir emir verceğini söyledi.”

Eysem de bolsa, onuñ bilen sözleşmekden netice çıkmaacağını, oña hiç bir zat täsir etmeceğini añladı. (III. cilt, s. 49)

“Ayrıca onunla konuşmaktan bir netice çıkmayacağını, ona hiçbir şeyin tesir etmeyeceğini de gördü.”

Nähili hereket etceğini bilmän, eşelona sın edyän iki sanı dayhanıñ yanına barıp durdı. (III. cilt, s. 73)

“Ne yapacağını bilemedi ve tren katarına bakan iki çiftçinin yanına vardı.”

Onuñ öz işi bitenden soñ, hiç bir galtamanı yadına salmacağını, salsa, yok etmek için salcağını bilmeyärdi. (III. cilt, s. 166)

“Onların işleri bitince hiçbir eşkiyayla muhatap olmayacağını, olsa bile sırf onu yok etmek için olacağını biliyordu.”

Ol näme diyeceğini de bir bada akılı yetmän, serdariñ garşısındaki çüyşe garadı. (III. cilt, s. 181)

“Ne diyeceğini de bilemedi ve Serdar’ın karşısındaki şişeye baktı.”

Ol, sülçä näme coğap berceğini bilmän, gozğalañını basmak için yine çilimine yapışdı. (III. cilt, s. 201)

“O, sorgu hakimine ne cevap vereceğini bilemedi ve endişelendiğini belli etmemek için yine sigarasına sarıldı.”

Revkom başlığı, Hocamırat bolmasa, Tecende hiç bir işiñ yola gitmeceğini duydurdı. (III. cilt, s. 244)

“Revkom başkanı, Hocamırat başlarında olmadığı takdirde, Tecen’de hiçbir işin yolunda gitmeyeceğini ima etti.”

Baya gezek gelende, hadam gışğalıp, garıba yetende uzamacağına akılım yetyä... (I. cilt, s. 21)

“Hadamın sıra zengine geldiğinde kısılıp, yoksula sıra gelince uzamayacağına akılım ermiyor...”

Şoniñ için meniñ sözime hemmäñiziñ gulak ascağıñız men inanyarın. (I. cilt, s.25)

Bunun için hepinizin beni dinleyeceğine inanıyorum.

Emma näme bilen muhmanlacağına akılı yetmän, bövrini diñirğedi. (I. cilt, s.117)

“Fakat nasıl ağırlayacağına akılı ermedi ve sustu.”

Ol, patışanıñ dikelceğine inam etmiş yalı, Musul mana dövür dönceğini de yönekey boş arzu diyip düşündi. (II. cilt, s. 146)

“O, padişahın yeniden başa gececeğine inanmadığı gibi devrin Müslümanların lehine döneceğini de yalnızca boş bir hayal olarak görüyordu.”

Muhman yeriniñ öz tarapını çalcağına, yarağlarıñ bahasını yetirip satcağına manyardı. (II. cilt, s. 202)

“Evinde misafir olduğu kişinin kendi tarafını tutacağını, böylece silahların iyi bir fiyata satılacağına inanıyordu.”

Yoldaş komanduyuşçiy, biz bolşevikler partiyasına, işçi, dayhan hem soldat hökümetine vepalı bolcağımıza, halk bähbidi için şirin canımızı ayamacağımıza, siziñ her bir hökümiñizi gürrüñsiz yerine yetirceğimize, men, Moskva svodny polkınıñ adından ant içyärin! (III. cilt, s. 53)

“Yoldaş kumandan, biz Bolşevik Partisi’ne, işçi, çiftçi ve asker hükümetine sadık kalacağımıza, halkın faydası için tatlı canımızı vermekten çekinmeyeceğimize, sizin her emrinizi harfiyen yerine getireceğimize, ben Moskova Karma Alayı’nın adına söz veriyorum!”

Men, şundan soñ hiç yerde vağız aytmacağuma alla adından ant içyän!.. (III. cilt, s. 72)

“Ben bundan sonra hiçbir yerde vaazda bulunmayacağuma yemin ediyorum!..”

Belki, Artığa da zıyan etceğinden heder edyär. (III. cilt, s. 115)

“Belki de Artık’a zarar geleceğinden korkuyordu.”

4. Bazı durumlarda Türkmen Türkçesindeki *fiil + -cAk + yardımcı fiil(bol-)* yapısının Türkiye Türkçesindeki eş değeri *fiil + -AcAk* şeklinde olabilmektedir. Böyle bir durumda Türkmen Türkçesindeki *-cAk* eki gelecek zaman eki görevinde de olabilir.

Aşırıñ yulcıraklaşından, bövrini diñirgeşinden kinayalı bir zat aytcak bolyanını añlan Artık, dişlän çöreğini gıssanmaç yuvıtdı da, Aşırıñ sözini kesdi: (I. cilt, s.34)

“Aşır’ın gülümsememesinden, tereddüt etmesinden kinayeli bir şey söyleyeceğini anlayan Artık, ısırıldığı ekmeği aceleyle yuttu ve Aşır’ın sözünü kesti:”

Bu cümlede “aytcak” kelimesindeki *-cAk* eki gelecek zaman ekidir.

Emma bu giceki etcek bolyan işleri oña yol bermedi. (I. cilt, s.252)

“Fakat bu gece yapacakları iş buna imkan vermedi.”

5. *fiil* + *-cAk* + *yardımcı fiil(bol-)* yapısının Türkiye Türkçesindeki eş değeri *fiil* + *-AcAk* + *yardımcı fiil (bol-)* şeklinde olabilir.

Pökgi Vala, yaşulınıñ sözini kescek bolup, bir näçe gezek sınandı, emma ol durdıǵıça batlı sözläni için, oña mümkinlik bermedi. (II. cilt, s.7)

“Pökgi Vala, birkaç kez yaşlının sözünü kesecek oldu fakat o git gide daha yükselen sesi ile konuşmasına devam ettiği için Pökgi’ye imkan vermedi.”

Eğer mundan beyläk hem Tecende iş şeyle gitcek bolsa, men ol pozǵaklıǵıñ içinde yok! (II. cilt, s. 215)

“Eğer Tecen’deki durum böyle devam edecek olursa ben bu bozgunculuğun içinde yokum.”

6. Türkmen Türkçesindeki *fiil* + *-cAk* + *yardımcı fiil (bol-)* + *AndA* yapısının Türkiye Türkçesindeki eş değeri *fiil* + *-AcAk* + *iyelik eki*+ “*zaman*” biçimidir.

Düyäniñ hovdınıñ iki yanına kızıl halık gerilip, palasdan edilen yüreǵiñ üstine çıkacak bolanda, Meret Mamaniñ elinden çekdi. (I. cilt, s.36)

“Devenin hamudunun iki yanına kızıl halı gerilip dokumadan yapılan yüreğin üstüne çıkacağı zaman, Meret Mama’nın elinden tuttu.”

Alaşa gulaklarını yapırıp durdı, doktor onıñ sağrısını sıpacak bolanda, yeke toynaǵını salmaǵa hıyallandı... (I. cilt, s.106)

“At kulaklarını kıstı, veteriner onun sağrısına bakacağı zaman toynaǵını ona yerleştirmeye niyetlendi.”

2. 3. 2. -AsI Eki:

Daha çok dualarda ve beddualarda görülen, sık kullanılmayan ve gelecek zaman ifade eden bir sıfat fiil ekidir.

Eskiden *-gası / -gesi* şeklinde olan bu ekin *-ga / -ge* gelecek zaman sıfat fiil eki ile *-sı / -si* iyelik ekinin birleşmesinden ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Ergin, 1990: 318).

Bu ek genel olarak gelecek zaman anlamlı sıfat fiil türetir, fakat nadir olarak geçmiş zaman ifade eden sıfat fiil türettiği de görülmüştür.

Arçınıñ ganı birden tolkunlanıp urdı da, “Ağırına çıdasañ, müñ yaşa” diyesi geldi. (II. cilt, s.64)

“Arçın’ın yüreği hızla çarpmaya başladı ve ‘Ağrıya dayanabiliyorsan bin yaşa.’ *diyesi* geldi.”

Bu cümlede *-AsI* sıfat fiilinden türemiş fiilimsi gelecek zaman anlamlı olarak kullanılmıştır.

Ecemi razı edip, zat alıp bolası yok-la! (I. cilt, s.313)

“Annemi razı edip de bir şeyinin alındığını hiç görmedim ki!”

Yukarıdaki cümlede *-AsI* ekli sıfat fiil geçmiş zaman ifade etmektedir.

-AsI sıfat fiil ekli fiilimsiler genellikle yan cümle yüklemi olarak kullanılırlar.

Buğday mövç alıp galyan vağtı, ol her gün barıp sınılayardı, kâte suvaryardı, kâ suvını kesyârdı, onıñ içinden çıkası gelmeyârdı. (I. cilt, s. 164)

“Buğdaylar büyüdükçe her gün tarlaya bakmaya gidiyor, bazen suluyor, bazen suyunu kesiyor, tarlanın içinden hiç çıkası gelmiyordu.”

Yukarıdaki cümlede “çıkası” kelimesi yan cümle yüklemi görevindedir.

Türkmen Türkçesindeki *-AsI* sıfat fiil ekinin kullanımı ve Türkiye Türkçesindeki eş değeri ile ilgili çeşitli durumlar söz konusudur:

1. *fiil + -AsI sıfat fiil eki + gel- fiili* kalıbını Türkiye Türkçesine *fiil + -AsI sıfat fiil eki + gel- fiili* şeklinde aktarabiliriz. *-AsI* sıfat fiil ekinin eşdeğeri yine *-AsI* sıfat fiil ekidir.

Mehliniñ boynundan gucaklası geldi. (I. cilt, s. 83)

“Mehli’yi boynundan kucaklayası geldi.”

Buğday mövç alıp galyan vağtı, ol her gün barıp sınılayardı, kâte suvaryardı, kâ suvını kesyardı, onıñ içinden çıkası gelmeyardı. (I. cilt, s. 164)

“Buğdaylar büyüdükçe her gün tarlaya bakmaya gidiyor, bazen suluyor, bazen suyunu kesiyor, tarlanın içinden hiç çıkası gelmiyordu.”

Nobat Mirabiñ goşarınıñ añrı yanından gısumlası geldi. (I. cilt, s.188)

“Nobat Mirap’ın elini sıkası geldi.”

Seniñ diliñ bir zat diyse, gövniñ “Doñuzu batğada bas diyyä” diyesi geldi. (I. cilt, s.189)

“Dilin böyle söylese de, gönlün ‘Domuzu batağa bas diyor’ diyesi geldi.”

Arçınıñ ganı birden tolkunlanıp urdı da, “Ağırına çıdasañ, müñ yaşa” diyesi geldi. (II. cilt, s.64)

“Arçın’ın yüreği hızla çarpmaya başladı ve “Ağrıya sabredebiliyorsan bin yaşa.” diyesi geldi.”

2. Bazı durumlarda *fiil + -AsI sıfat fiil eki + gel- fiili* yapısının Türkiye Türkçesindeki eş değeri *fiil + -mAk isim fiil eki + iste- fiili* şeklinde olabilmektedir.

Ol hem-ä köplüğiñ arasına düşesi gelmedi, hem de mihmanhana düşsem, amatlı vağtı goldan bermeğim mümkün diyip hovatır etdi, aslında, ol, mihmanhana gelmän, öz dostı Cüneydiñkä gelipdi. (II. cilt, s. 194)

“O hem kalabalığın arasına girmek istemedi hem de misafirhaneye gidince fırsatı elinden kaçırmaktan endişe etti. O aslında misafirhaneye değil, dostu Cüneyt’in yanına gelmişti.”

3. Türkmen Türkçesindeki *fiil + -Ip eki + bol- fiili + -AsI* yapısının anlama ve zamana uygunluğu açısından Türkiye Türkçesindeki eş değeri *fiil + DIk + iyelik eki + belirtme hâl eki* şeklinde olabilmektedir.

Ecemi razı edip, zat alıp bolası yok-la! (I. cilt, s.313)

“Annemi razı edip de bir şeyin alındığını görmedim ki!”

Yukarıdaki cümlede *-AsI* ekli yapı geçmiş zaman anlamı da taşımaktadır, bu sebeple daha çok geçmiş zaman sıfat fiil eki olarak kullanılan *-DIk* ile aktarmak daha uygundur.

2. 3. 3. -mAll Eki:

Sıfat fiil eki olarak işlevini kaybeden ektir. *-malı / -meli* eki *-ası / -esi* ekinin sinonimi olarak kullanılabilir (Gökdağ, 1993: 42). Eski Anadolu Türkçesi döneminde ortaya çıkan ek, bugün seyrek olarak Azerî Türkçesinde kullanılmakta olup, Türkmençe’de de görülür (Gökdağ, 1993: 74).

Ekin yapısıyla ilgili çeşitli görüşler vardır: *-malı / -meli < -ma / -me* “fiilden isim yapma eki”, *+lı / +li* “isimden isim yapma eki” nin birleşmesinden oluşmuştur (Ergin, 1990: 579). Eraslan’a göre, Eski Anadolu Türkçesinde ekin *-malu / -meli* şeklinde olması, *-malığ / -melig’* den *-ğ- / -g-* seslerinin düşmesi sonucu meydana gelmiştir (1980: 40).

Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerde *-malu / -meli* biçimleriyle kullanılan ekin tüm örneklerde yalın kullanımı tespit edilmiştir. Ek, aynı zamanda eklendiği fiile *-acak / -ecek* sıfat fiil anlamı katmıştır (Bayraktar, 2004: 108).

Türkiye Türkçesinde bu ek, gelecek zaman anlamı taşıyan sıfat fiiller yapma görevinde kullanılmamaktadır. Ek *-malı / -meli* biçimleriyle gereklilik kipi olarak kullanılmaktadır (Bayraktar, 2004:109).

-mAll eki farklı zamanlar ifade eden sıfat fiiller türetir. Bu ekin gelecek zaman, geniş zaman anlamı taşıyan fiilimsiler türettiği görülmektedir. Fakat genel olarak gelecek zaman anlamlı sıfat fiiller türetmiştir.

Tiz yetişmeli yerlerine onuñ uzun ayakları oña kãn kömek etdi. (II. cilt, s. 82)

“Yetişmesi gereken/ yetişeceği yerlere uzun bacakları sayesinde çabucak ulaştı.”

Bu cümlede –*mAll* sıfat fiil ekli fiilimsi gelecek zaman anlamlı olarak kullanılmıştır.

Görünmeli yerde birden iki yağşı bolsa, gizlenmeli yerde ikiden bir yağşı diydi. (III. cilt, s. 57)

“Görünülmesi gereken yerde iki kişi bir kişiden daha iyidir fakat gizlenilmesi gereken yerde bir kişi daha iyidir dedi.”

Yukarıdaki cümlede altı çizili –*mAll* ekli sıfat fiil geniş zaman anlamlı olarak kullanılmıştır.

Sıfat fiil –*mAll* ekinin tür bakımından da farklı kullanımları söz konusudur. Bu ekten türemiş sıfat fiil çoğunlukla sıfat görevli olarak kullanılmaktadır.

Ol iñ soñunda nayıncar bir görnüşde iññä sapaymalı inçe sesi bilen hayış etdi: (I. cilt, s. 244)

“O, en sonunda iğne deliğinden ancak geçebilecek ince ve zavallı bir ses tonuyla hakkını istedi.”

Yukarıdaki cümlede –*mAll* sıfat fiil ekli fiilimsi bir ismi nitelemektedir, sıfat görevinde kullanılmıştır, tamlayıcı almıştır.

Türkmen Türkçesindeki ekin kullanımı ve eş değeri ile ilgili durumlar aşağıda belirtilmiştir:

1. –*mAll* eki kendisinden sonra gelen isim ile sıfat tamlaması oluşturur ve sıfat görevi yapar. Bu tamlamayı Türkiye Türkçesine aktarıırken –*mAll* ekinin eş değeri –*AcAk* sıfat fiil ekidir.

Sen oña hemayat etmeli, halını soramalı halında, gayta, bu biçäreniñ demliğine yapıřyarsıñ! (I. cilt, s. 41)

“Ona yardım edip halini hatırını soracak yerde, aksine bu garibin boğazına yapışıyorsun!”

Aşır, sen eñek etmeli yerinde de edyäsini, etmesiz yerinde de edyäsini... İvan kim? (I. cilt, s. 72)

“Aşır, sen konusulacak zamanda da konuşursun, konuşulmayacak zaman da... İvan kim?”

Eziziñ niyeti hanlıkda bolup, aç dayhanı öz ızına eyertmek niyeti bilen, biziñ görmeli çärämizi görür. (II. cilt, s. 163)

“Eziz hanlığa ulaşma amacında aç çiftçiyi kendi safına çekmek için bizim alacağımız tedbirleri alıyor.”

Meniñ añlışıma görä, tussağ edilmeli adam başğa. (II. cilt, s.189)

“Benim anladığıma göre asıl tutuklanacak adam başka.”

Artık bolsa şol vağt, Eziziñ hökmine görä hücum etmeli yerine barman, derya kenarına çıkıp gızılvardiya birikmek niyeti bilen, atlılarını ızına tirkäp şäheriñ günbatarından guşluğa bakan yüzlenipdi. (III. cilt, s. 61)

“Bu sırada Artık ise Eziz’in emri gereğince hücum edeceği yere gitmeyip nehrin kenarına çıkarak Kızıl Ordu’ya katılmak niyetiyle atlılarını peşine takmış, şehrin batısından güneydoğusuna doğru yönelmişti.”

Bir näçe yerde olariñ tanaplarını eğnlere salıp çekmeli yerlerine de rast gelindi. (III. cilt, s. 254)

“Bazen topların halatlarını omuzlarına takıp çekecekleri yerlere rastlandı.”

Siz, akları orup ötäytmeli sıpal hasap edyämisiñiz? (III. cilt, s.264)

“Siz, Akları kesip atılacak bir saman olarak mı görüyorsunuz?”

2. Türkmen Türkçesinde –mAll ekinden sonra bol- fiili gelebilmektedir. *fiil* + -mAll + bol- yapısı Türkiye Türkçesine aktarılırken yükleme dahil edilir.

Aşır gara bicä düşüp, front ızına gitmeli boldı. (I. cilt, s. 346)

“Aşır kurayı yine kaybetmişti ve cephe arkasına gitmesi gerekti.”

Yukarıdaki örnekte –*mAll* ekinin eş değeri –*AcAk* gelecek zaman ekidir.

Meretden hem Mama gaytavul bolmanı için, Artıgıñ özi oña coğap bermeli boldı: (I. cilt, s. 313)

“Meret’den de Mama’ya bir karşılık gelmediği için ona cevabı Artık vermek istedi.”

Bu örnekte *vermek istemek* yüklem görevindedir. –*meli bol-* yapısının eş değeri –*mek iste-* yapısıdır.

3. Sıfat fiil tamlamasında sıfat yapan ek olarak görev yapan –*mAll* ekinin bazı durumlarda Türkiye Türkçesindeki eş değeri –*An* sıfat fiil ekidir.

Güniñ yiti şöhlesi onıñ gapırğaları sanabermeli arrık endamını yalpıdatdı. (III. cilt, s. 13)

“Güneşin kuvvetli ışıkları onun kaburgaları sayılan zayıf vücudunu parlattı.”

4. Türkmen Türkçesindeki *diymeli* kelimesindeki –*mAll* ekinin sıfat fiil eki olduğu belirtilmektedir (Gökdağ, 1993: 42). Bu kelimenin Türkiye Türkçesindeki eş değeri *demek ki* öbeğidir.

Diymeli, siz patışanıñ permanına garşı? (I. cilt, s. 293)

“Demek ki siz padişahın fermanına karşı çıkıyorsunuz?”

3. ZARF FİİL EKLERİ:

Zarf fiiller farklı gramer kitaplarında “bağayem, ulaç, zarf fiil, bağ fiil, gerindium” gibi terimlerle ifade edilmektedir.

Gencan, “Bağayem (ulaç), kurduğu önermeyi başka bir önermeye bağlayan eylemsidir.” demektedir (2001:423).

Korkmaz, “Zarf fiiller, zarf işleyişine girmiş bulunan, zarf olarak kullanılan fiil şekilleridir.” şeklinde bir tanım yapmış ve şu şekilde açıklamıştır: “Zarf fiiller bir yanıyla fiil, bir yanıyla da zarf özelliği taşıyan gramer kategorileri oldukları için, fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılarlar; zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını belirleyen zarf görevi yüklenirler. Zarf fiiller, fiillerin zarf görevi gören yardımcılarıdır. Çekimli fiile dönüşmeleri mümkün değildir” (2007: 983).

Ediskun, “Bağ fiiller, bir yandan birleşik cümlede iki cümlecigi bağladıkları için bağlaç, öbür yandan da özne, nesne, tümleç aldıkları için de fiil olan kelimelerdir.” şeklinde tanımlamıştır (1985:252).

T. Demir, “Özne, nesne, tümleç olarak yan cümlecik kuralları için eylem, kurdukları yan cümlecigi çeşitli anlam ilgileriyle temel cümleye bağladıkları için bağlaç sayılan sözcüklere ulaç (bağ eylem) denir.” diye tanımlamıştır (2004: 466).

Banguoğlu, “ Zarf fiiller, fiilin zarf işleyişine girmek üzere aldığı özşekillerdir.” diye tanımlamıştır (1990:427).

Bayraktar, “Zarf-fiiller, kişi ve zaman kavramı olmadan temel cümlelerin ya da yan cümlelerin yüklemine niteleyen, cümlede genellikle zarf tümleci olarak görev yapan fiilimsilerdir. İkinci bir görevleri yardımcı fiillerle kullanılarak birleşik fiiller kurmak olan zarf fiiller, cümlede bağlaç görevinde kullanılabilirler ve birleşik cümleler kurabilirler. Bazı zarf fiil ekleri zarf, edat gibi kalıcı sözcük yapımında da kullanılırlar.” şeklinde izah etmiştir (2004:137).

Zarf fiiller; bağlandığı fiilin hareketini, durumunu, sebebini ve hareketin ortaya çıkış zamanını gösterir.

Günümüz Türkmen dilinde zarf fiiller özel şekil türeten eklerle ortaya çıkıp, cümle içinde fiile bağlı bir öge olurlar ya da yan cümlenin yüklemi olurlar. Zarf fiiller genellikle gramatik zaman anlatırlar ve fiil, kişi eklerini kabul ederler. Kuruluşlarına, kullanılış özelliklerine ve anlamlarına bakarak Türkmen dilindeki zarf fiilleri “asıl zarf fiil ekleri” ve “türemiş / birleşik zarf fiil ekleri” diye iki gruba ayırabiliriz. Asıl zarf fiil ekleri kuruluş yönünden bir ya da iki sestem, türemiş şekilleri üç ya da daha çok sestem ibarettir (Söyegov, 2000: 425).

3. 1. Temel Parçadan Önceki Zamanı Bildiren Zarf Fiil Ekleri

3. 1. 1. -Ip Eki

Çok eski zamanlardan beri Türkçede kullanılan, çok işlek olan zarf fiil eklerinden biri de *-Ip* ekidir. “Fiil kök ve gövdelerine getirildiğinde fiilin son sesi ünlü ise araya “y” yardımcı sesi getirilir” (Benhür, 1993: 50).

Ergin’e göre, bu ek aslında, Eski Türkçede *-p* şeklinde idi. Batı Türkçesine geçerken önündeki yardımcı ünlü, ekin bünyesine dahil sanılmış, böylece ek Batı Türkçesinde iki sesli olmuştur (1990: 322).

Zarf fiilin bu şekli *-ip / -ip / -up / -üp* görünüşünde dört varyantlıdır. İlgili sözlere kalınlık- incelik ve dudak uyumu esasıyla eklenirler, yani *-ip / -up* kalın çekimli, *-ip / -üp* ince çekimli fiillere gelir (Söyegov, 2000: 426).

Türkî dillerin, Türkmen dilinin yazılı eserlerinde zarf fiil *-ip / -ip* şekli ile birlikte etimolojik yönden onun ile ilişkili olan *-ıban / -iben* şekli de aktif olarak kullanılırdı. Günümüz Türkmen edebî dilinde *-ip / -ip* eki olumsuzluk anlatan *-ma / -me* ekini diğer fiiller gibi almaz. *-ip / -ip* ekinin olumsuzu *-man / -mân* eki ile anlatılır (Söyegov, 2000: 427-428).

Sıkça kullanılan bu zarf fiil eki, eklendiği fiili ikinci bir fiile bağlar. Bazen temel cümlenin yüklemine bazen de yan cümlenin yüklemine bağlanır.

-Ip zarf fiil eki üst fiilden önceki zamanı ya da üst fiille aynı zamanı bildirir.

Sadap yakasına tüykürüp, daşarık çıktd. (II. cilt, s. 34)

“Sadap yakasına tükürüp dışarı çıktı.”

Türkmen Türkçesine ait bu cümlede zarf fiil üst fiilden önceki zamanı ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde en çok kullanılan zarf fiil eki *-Ip*'tır. Karadoğan'a göre, bu eki Türkiye Türkçesine doğru biçimde aktarabilmek için zarf fiilli parça ile temel parça arasındaki zaman ilişkisini dikkate almak gerekmektedir. Meseleye bu açıdan bakıldığında, Türkmen Türkçesindeki *-Ip* ekinin duruma göre farklı ek veya yapılarla Türkiye Türkçesine aktarılabilceği görülmektedir. Bu ekin kullanımı ve Türkiye Türkçesine aktarımı ile ilgili dokuz farklı durum söz konusudur (Karadoğan, 2004: 56). İncelediğimiz metinde de bu dokuz farklı duruma uygun örnekler tespit edilmiştir:

1. *diyip gaytala-*, *diyip hödürle-*, *diyip sora-*, *diyip hayık-* gibi kalıp ifadelerde *-Ip* ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri *-A* ekidir. Bu tür kalıp ifadeler *diye cevap ver-*, *diye bağır-*, *diye seslen-* biçiminde aktarılmalıdır.

Bir gezek “hab” edemde, “vä-ä” diyip gıgıranın yadında barmı?(I.cilt, s.17)

“Bir keresinde ‘hop’ dediğim zaman ‘ay’ diye bağırmıştın, hatırlıyor musun?”

Arutyun öz içinden “Başımıza kelek oldu. Bu ne beladı” diyip hayıkdı. (I. cilt, s. 91)

“Arutyun içinden ‘Başımıza bela oldu yahu. Bu ne beladır.’ diye geçirdi.”

İvan, sen uruş tiz gutarar diymeyärmidiñ? –diyip soradı. (I. cilt, s. 116)

“İvan, sen savaş çabuk biter demiyor muydun?- diye sordu.”

El yuvcağıñız tutıñ! –diyip hödürledi. (II. cilt, s.40)

Elini yıkayacaklar buyursun!- diye teklifte bulundu.”

Halnazarda? –diyip, namsız bir ses bilen gaytaladı. –Halnazar bizden gallanı bercek bolup alıpmıdı? (II. Cilt, s. 119)

“Halnazar’ da mı? –diye şüpheli bir sesle tekrarladı. –Halnazar tahılı bizden alırken geri vermek için mi almıştı?”

Örnek cümlelerdeki zarf fiilli parça ile temel parçada iki farklı hareket yoktur; zarf fiilli parça ile temel parça tek bir hareketi karşılamaktadır. Bu sebepten dolayı –*Ip* ekinin eş değeri –*A* eki olarak düşünölmelidir.

2. Türkmen Türkçesinde –*Ip* zarf fiil ekiyle kurulan tekrar gruplarının Türkiye Türkçesine –*A* ekiyle aktarılması gerekir. Bu durumda –*Ip* eki ile kurulan tekrar grubundaki –*Ip* zarf fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri –*A* zarf fiil ekidir.

Yalbarıp-yakarıp iberer yalı, Aynanıñ yanında häzir öz ciğisi Sona da yokdı. (I. cilt, s.43)

“Ayna’nın yanında yalvara yakara oraya göndereceği Sona da yoktu.”

Goturıñ yüreği gürsülläp urdı, gızgın ganı depesinden dabanına yüvürdi, yüzi üytğedi, dodakları gelişsiz müñküledi, gözine gan guyuldı, ağsak ayağını yere değirip-göterip, eğini ziñkilettdi, gövnine getiren sözünü daşına çıkardı. (I. cilt, s. 105)

“Çopurun kalbi hızla çarpmaya başladı, öfkesinden kanı beynine sıçradı, beti benzi attı, dudaklarından kötü sözler döküldü, gözünü kan bürüdü, aksak ayağını yere indire kaldıra omzunu silkeledi ve ağzına geleni söyledi.”

Onıñ gövnedäki arzuvi: öñindäki garşılığın barını aňsatlık bilen basıp geçip, eğnindäki paltası bilen bir dükanın gapısını sındırcakdı, päşgel bercek bolanıñ gerşinden eñtercekdi, gök çaydan, şaha-şaha nabatdan, yorğanlıkdan, balaklıkdan çalçalarını hık-tıkın doldurcakdı. (I. cilt, s.319)

“Onun düşündüğü tek şey, karşı çıkanların hepsini eze geçe omzundaki baltasıyla bir dükkânın kapısını kırmak, engel olmak isteyen çıkarsa baltasını sırtına indirmek ve torbasını ağzına kadar yeşil çay, şeker, yorganlık ve kumaşla doldurmaktı.”

Onıñ adamkärçiliği, edim-gılımı, sahavatı barada göterişip-guyuşıp, onu asmana çıkardılar. (II. cilt, s. 180)

“Onun insanlığını, güzel vasıflarını ve cömertliğini anlata anlata onu göklere çıkardılar.”

3. Fiillerin iktidar biçimleri Türkiye Türkçesinde, asıl fiilin –A zarf fiil ekiyle *bil-* fiiline bağlanmasıyla yapılmaktadır. Türkmen Türkçesinde ise asıl fiil, *bil-* yardımcı fiiline –*Ip* ekiyle bağlanmaktadır. Dolayısıyla fiillerin iktidar biçimleri söz konusu olduğunda –*Ip* ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri –A ekidir.

Ayna nähili söz gatcağını aklına getirip bilmedi. (I.cilt, s. 15)

“Ayna’ya ne diyeceğini bilemedi.”

Yasavul coğabını derrev berip bilmän, gamçısınıñ uci bilen eyeriñ gaşına tırkıllatdı. (I.cilt, s.77)

“Bekçi hemen cevap veremedi, kamçısının ucuyla eyenin kaşına vurdu.”

Yöne men saña şoniñ ucundan birce müñ manat kümüş pul berip bilerin. (III. cilt, s.77)

“Fakat sana bin manat gümüş para verebilirim.”

4. Türkiye Türkçesinde tezlik bildiren *ver-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiil yapılarında, asıl fiil yardımcı fiile –*I* zarf fiil ekiyle bağlanmaktadır. Fakat Türkmen Türkçesinde bu yapı kurulurken, asıl fiil –*Ip* ekiyle *ber-* fiiline bağlanmaktadır. Bu sebeple Türkmen Türkçesindeki –*Ip ber-* yapısında geçen –*Ip* ekinin, Türkiye Türkçesindeki eş değeri –*I* zarf fiil ekidir.

-Sağ bol, ciğim!.. Men saña bir näçe vağtdan soñ terne getirip bererin!.. (I. cilt, s.68)

“Sağol kardeşim! Ben sana bir dahaki sefere kelek getiriveririm.”

Meniñ önümde rus yoldaşlarıñ açıp beren täze dünyäsini yoldaş Kuybişev az möhlediñ içinde has giñeltdi. (III. cilt, s.275)

“Rus arkadaşlarımın gözlerimin önüne seriverdiği bu yeni dünyayı, yoldaş Kuybişev kısa süre içinde daha da genişletti.”

5. Türkmen Türkçesinde –*Ip başla-* biçiminde kullanılan kalıp ifadeler Türkiye Türkçesine –*mAyA başla-* şeklinde aktarılmalıdır; bir başka deyişle –*Ip* ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri –*mA* “fiilden isim yapma eki” ve –*A* “yaklaşma hâli eki”nden oluşan –*mAyA* yapısıdır.

Halnazarı yine giñ öyiñ tärimleri gıyıp başladı. (II. Cilt, s.16)

“Halnazar koskoca evin içinde tekrar sıkılmaya başladı.”

Dutaviñ akgvardiyaçıları tarapından Russiyanıñ revolyutsiyon merkezinden arası üzüleni için, Orta Astıya dürlü reñkdäki antisovet güyçleriñ mesğenine aylanıp baryardı. (II. cilt, s. 154)

“ Dutov’un çar yanlısı askerleri tarafından Rusya’daki devrim merkeziyle Türkistan’ın bağlantısı kesildiği için, Orta Asya çeşitli Sovyet karşıtı güçlerce mesken tutulmaya başlanmıştı.”

6. Türkmen Türkçesinde sıkça kullanılan –Ip dur-, -Ip otur-, -Ip yat-, -Ip yör- gibi birleşik fiil yapılarını Türkiye Türkçesine aktarırken genellikle yardımcı fiili hesaba katmadan; sadece asıl fiili aktarmak gerekmektedir. Bu durumda tabii olarak –Ip eki de hesaba katılmamalıdır. (Bu yapılar olduğu gibi aktarılınca, dur-, otur-, yat-, yör- fiilleri, asıl fiil; asıl fiil ise zarf fiilli parça olarak anlaşılmaktadır. Bu da kaynak cümlede kastedilen anlamın tam olarak yansıtılmamasına sebep olmaktadır.)

Ağam, ecizleme. Öziñi tut. mert bol! –diyip, gazañça gözini ayladı, ayğınıñ burnu bilen oniñ cızırdayşan gazañını, aşağındaki otlarını pızışdırıp goyberdi. (II. cilt, s. 136)

“Ağam üzülme. Biraz kendine gel. mert ol! –deyip kazan sahibine döndü, ayağının burnuyla onun kaynayan kazanını ve yanan ateşi bir kenara savurdu.”

Babahan arçınıñ sırlan kellesi çıra yağtısına yalpıldap görüñdi:(II. cilt, s.225)

“Babahan Arçın’ın açılan başı lambanın ışığı altında parladı:”

Otuñ arasından Çarı Çamanıñ gana bulanana ak telpeği toğalanıp gitdi. (III.cilt, s.125)

“Otun arasından Çarı Çaman’ın kana bulanmış ak kalpağı yubarlandı.”

Artıgıñ göziniñ yetyän yeri läbik mele suva bulaşıp yadır. (s. III. cilt, s.163)

“Artık’ın gözünün görebildiği her yer bulanık renkteki suyla kaplıydı.”

7. Yapı bakımından birbirinden bağımsız iki cümle, Türkmen Türkçesinde *-Ip* ekiyle birbirine bağlanabilmektedir. Bu durumda, *-Ip*'lı zarf fiilli parçanın öznesi ile temel parçanın öznesi farklı olabilmektedir. Oysa, Türkiye Türkçesinde *-Ip*'lı zarf fiilli parça ile temel parça arasında bu bakımdan bir uygunluk vardır; hem zarf fiilli parçadaki hem de temel parçadaki hareketin öznesi aynıdır. Türkmen Türkçesinde *-Ip* ekiyle birbirine bağlanan bu tür cümleler, Türkiye Türkçesine iki ayrı cümle olarak aktarılırsa bu farklı kullanım sorun olmaktan çıkar. Türkmen Türkçesindeki tek cümleyi Türkiye Türkçesine iki ayrı cümle olarak aktarırken *-Ip*'lı zarf fiilli parçadaki fiil, zaman eki eklenerek temel parça durumuna getirilmelidir. Getirilecek zaman eki ise, temel parçanınkiyle aynı veya uyumlu olmalıdır. Bu iki ayrı cümle, yerine göre “ve” bağlama edatıyla bağlanabileceği gibi, yazıda “virgül” ile de ayrılabilir. Yani *-Ip* ekli zarf fiilin Türkiye Türkçesindeki eş değeri zaman eki almış fiil(çekimli fiil) dir.

Yeñsesini tüññerdip, ayakları bilen yer peşeyen dor alaşanñ üstündäki sada geyinen, açık yüzli bir yiğit onñ gövnine üytgeşik bir adam bolup görüdi. (I.cilt, s.38)

“Boynunu *kaldırdı*, ayaklarıyla toprağı eşeyen doru atın üstündeki sade giyimli, parlak yüzli delikanlı onda değişik duygular uyandırdı.”

Bu cümlelerde anlam yönünden, zarf fiilli parça ile temel parça birbirinden bağımsız iki hareketi karşılamaktadır.

8. Türkmen Türkçesindeki *-Ip* zarf fiil eki kimi durumlarda da Türkiye Türkçesine aynı şekilde *-Ip* ekiyle aktarılmalıdır. Yukarıda bahsedilen durumların dışında kalan ve temel parçaya *-Ip* ekiyle bağlanan zarf fiilli parçaların aktarımında, duruma uygun olmak şartıyla *-Ip* eki tercih edilmelidir. Türkiye Türkçesinde *-Ip* ve *-ArAk* ile kurulan zarf fiilli parçalardaki hareket, temel parçadaki hareket ile aynı zamanda veya ondan daha önce olabilir. Bu sebeple Türkmen Türkçesindeki bu duruma uygun kullanımlarda *-Ip* ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri *-ArAk* eki veya *-Ip* ekidir.

Hedef metinde *-Ip* ile *-ArAk* arasında seçim yapmak tamamen üslûp ile ilgilidir; biri diğerinin yerine de kullanılabilir. Ancak bazen *-Ip*'ı tercih etmek üslûp bakımından daha uygun olmaktadır. Aşağıdaki örneklere bu dikkatle bakılabilir:

Artık yüzini aşak salıp, adacık ses bilen uzur ötündi. (III. cilt, s.241)

“Artık yüzünü yere *çevirip* ondan alçak sesle özür diledi:”

Ayna oña coğap gaytarman, yüzini aşak salıp yulğırdı. (I. cilt, s.16)

“Ayna ona cevap vermeden yüzünü önüne çevirip gülümsedi.”

Artık alaşasını Aşırnıñ kakası Sähet Golağa tabşırıp, azığını dayhanların eşeklerine yükledi de, içmeğini eğnine atıp, elkinçe gitdi. (I.cilt, s.28)

“Artık atını Aşır’ın babası Sähet Golak’a verip azığını çiftçilerin eşeklerine yükledi ve mantosunu omzuna atıp tek başına gitti.”

Mämmetveli yerinden turup, gözine yaş ayladı, köplüğe bakan yüzlendi. (I. cilt, s.163)

“Mämmetveli yerinden kalkıp gözü yaşlı kalabalığa doğru döndü.”

Ayna Artıgıñ eğnine goyan başını galdırıp onıñ yüzine çñnerildi. (I. cilt, s. 181)

Ayna, Artık’ın omzuna koyduğu başını kaldırıp dikkatle yüzüne baktı.”

Biz häzir şol yana gidip, görüp gaytcak: hal-yağday bilcek. (I. cilt, s. 304)

“Şimdi oraya gidip göreceğiz, bakalım durum nasıl?”

Celil işan gollarını göterip pata berdi. (I. cilt, s.313)

“Celil İşan ellerini kaldırıp dua etti.”

Ol üzeñnili ayaklarını uzadıp, arkan gayışdı. (I.cilt, s.17)

“Üzengide duran ayaklarını uzatıp, geriye doğru kaydı.”

Meniñ buğdayımı, seniñ alıp beren buğdayıñı, urımı ağtarıp, urup aldılar. (II. cilt, s. 30)

“Benim buğdayımı, senin onların elinden aldığıñ buğdayı, urımın üzerini açıp zorla elimden aldılar.”

Sadap yakasına tüykürüp, daşarık çıkdı. (II. cilt, s. 34)

“Sadap yakasına tükürüp dışarı çıktı.”

Süüşük gallanıñ barını yığnap, açlara paylamalı diyip, özimis karar çıkarmadık mı, nâme?(II. cilt, s.137)

“Biz artan tahılın hepsini toplayıp açlara paylaştıracağız, diye karar almadık mı?”

İvan, men obanı ağır yağdayda galdırıp gaydandırın. (II. cilt, s.24)

“İvan, ben köylüleri çok kötü bir durumda bırakıp ayrılmıştım.”

9. Temel parçaya –Ip ekiyle bağlanan zarf fiilli parçaların Türkiye Türkçesine aktarımında, bazen –Ip eki yerine –ArAk ekini tercih etmek üslûp bakımından daha uygun olmaktadır. Bu sebeple Türkmen Türkçesindeki bu duruma uygun kullanımlarda –Ip ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri –ArAk ekidir. Aşağıdaki cümlelere bu açıdan bakılabilir.

Aynanın gülüp bakyan gara gözleri Artığı bihuş halına getirdi. (I.cilt, s.17)

“Ayna’nın gülerek bakan kara gözleri Artık’ın aklını başından aldı.”

Ayna şol ağır pikirleri yüreğine sığdırıp bilmän hamsıkdı, çığlı gözlerini petiredip seretdi. (I. cilt, s.42)

“Ayna bu uğursuz düşünceler içinde, nemli gözlerini iyice açarak tekrar baktı.”

Ukıdan açılıp, däbişeklöp yatan Sona cakgıllap güldi. (I.cilt, s.149)

“Uykudan uyanmış, yerde debelenerek yatan Sona bir kahkaha attı:”

Olar bakallarını çaknışdıranlarında, Dohoviñ divanı sarsdırıp galanı. (III.cilt, s.85)

“Kadehleri tokuşturdıklarında Dohov’un divanı sarsarak kalktığı:”

Türkiye Türkçesinde –Ip ve –ArAk eklerinin kullanım alanları yukarıdaki örneklerde olduğu gibi kesin sınırlarla ayrılmış değildir. Çoğunlukla birbirlerinin yerine kullanılabilirler. Ancak, bazen verilen örneklerde olduğu gibi üslûp bakımından bu eklerden biri, diğerine göre daha uygun olmaktadır.

3. 1. 2. -AndA Eki:

Bu ek aslında “-an/ -en” sıfat fiil ekiyle “-da/ -de” bulunma hâli ekinin birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Ek, hareketin meydana geldiği zamanı belirterek asıl fiili niteler (Kara, 2005: 93).

-AndA zarf fiil eki genellikle üst fiilden önceki zamanı anlatmaktadır, bazı durumlarda üst fiilden sonraki zamanı ya da üst fiille aynı zamanı ifade ettiği de görülür.

Urulanda iñrilcırıp ötâyder yalı, ol hayvan däl ahırı. (II. cilt, s.148)

“*Dövülünce (dövüldüğünde)* inleyip sonra susacak bir hayvan değildi.”

Yukarıdaki cümlede “urulanda” kelimesi –AndA zarf fiil eki almıştır ve üst fiilden önceki zamanı anlatmaktadır.

Artığa garanda, Halnazara öz söziniñ öteräk yetceğine, oña sözini düşündirip bilceğine de mandı. (II. cilt, s. 133)

“Artık’ a *bakarak*, Halnazar’ a sözünü geçirebileceğine, ona lâf anlatabileceğine ikna oldu.”

Bu cümlede –AndA zarf fiil ekli kelime üst fiille aynı zamanı ifade etmektedir.

Mavı özine gelende, atışık yokdı. (III. cilt, s. 101)

“Mavi kendine *geldiğinde* çatışma durmuştu.”

Yukarıdaki cümlede zarf fiil üst fiilden sonraki zamanı anlatmaktadır.

Türkmen Türkçesindeki bu ekin Türkiye Türkçesindeki eş değerleriyle ilgili dört farklı durumdan söz edilebilir:

1. Bu ek –AndA biçiminde, iyelik almadan kullanıldığında, duruma göre –IncA veya -Dlk – iyelik eki – dA yapısıyla Türkiye Türkçesine aktarılabilir. Yani –AndA ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri –IncA veya –DığIndA ekleridir. Bu eklerden hangisinin hangi durumlarda tercih edileceğine dair kesin bir şey söylemek mümkün değildir; biri diğerinin

yerine kullanılabilir. Ancak, bazı durumlarda bu eklerden birini tercih etmek üslûp açısından daha uygun olabilir.

Ayna övülende, Mama bir az özini kemsincek yalı etdi, yene de bolsa “Mamanıñ gızı işli” diyilyänini, diyilceğini yadına saldı, ulumsılandı: (I.cilt, s.136)

“Ayna övülünce (övüldüğünde) Mama biraz gücenir gibi oldu, fakat yine de ‘Mama’nın kızı maharetli’ denildiğini, denileceğini hatırlayıp böbürlendi.”

Göteriñ! –diyende, hemmeler yerinden galıpdı. (I. cilt, s. 320)

“Kaldırın!- deyince (dediğinde) herkes ayağa kalkmıştı.”

Artık, Halnazarıñ ağızından enesiniñ adını eşidende tisğindi, mañlayı çıtıldı, olara bakan gözlerini alardıp seretdi: (I. cilt, s. 356)

“Artık, Halnazar’ın ağızından anasının adını işitince (işittiğinde) ürperdi, kaşları çatıldı, gözlerini belerterek onlara doğru baktı.”

Gelinalcı gelende de, uğracak bolanda da, sırrını bildirmeziğe çalışdı. (II. cilt, s. 35)

“Gelin alayı geldiğinde (gelince) de, gitmek üzereyken de sırrını hiç bildirmemeye çalıştı.”

Urulanda inrılçırap ötäyder yalı, ol hayvan däl ahırı. (II. cilt, s.148)

“Dövülünce (dövüldüğünde) inleyip sonra susacak bir hayvan değildi.”

Kimsiñ? –diyip gığırmağına da garaman, ikinci gezek bat bilen depilende, gabsanıñ zıncıra zülpi cıñırdap, zıñılıp gitdi. (II. cilt, s. 224)

“Kimsin?- diye bağırmasına bakmadan kapı ikinci kez şiddetle tepinklenince (tepinklendiğinde) kapının zincirli kösteği şingirdayarak kırıldı.”

Bronepoyezd atışık bilen ızına dolanıp gelende, Çernișoviñ eșelonı Çärceve bakan hereket etdi. (III. cilt, s. 46)

“Zırhlı tren ateş açarak onlara yaklaştığında (yaklaşınca) Çernișov’un tren katarı Çärcev’e doğru hareket etti.”

Ol ştab vagona gelip girende, oña bakan elini uzatdı: (III. cilt, s.206)

“Artık karargah vagonuna geldiğinde (gelince) elini ona doğru uzattı.”

2. Bu ek –An – iyelik eki – dA biçiminde, iyelik ekiyle kullanıldığında Türkiye Türkçesindeki eş değeri –Dik – iyelik eki – DA yapısıdır.

Ol oğlanlık dövrinde Ayna bilen oynanını, kömelek gözlemäęe, yuva çöplemäęe, çiğillem gazmağa gidenini, yerdöle mektepde diñe yekece yıl, iki-üç ay möçberinde tozana bulaşıp oturanlarını, çıbık ŝarpılısınıñ aŝaęında seslerine bat beriŝip gıęırıŝanlarını, giçden soñ seslerini uzadıp, salavat çağırınlarını, mektepden çıkanlarında, biri-birlerini yolmalayıp gidinlerini, garañkı gecede coñk-coñk oynanlarında, Aynanıñ donını serpip gaçanını birin-birin göziniñ öñinden geçirdi. (I. cilt, s. 11)

“Çocukluk devrinde Ayna ile oynadıkları oyunları, mantar aramaya, ot yolmaya, çiğdem çıkarmaya gittiklerini, toprak mektepte sadece bir yıl, iki-üç ay süresince tozlara bulaşıp okuduklarını, sopa yiyince yüksek sesle bağırmalarını, geç saatte yüksek sesle salavat getirdiklerini, okuldan çıktıklarında, birbirleriyle itişmelerini, karanlık gecelerde zıplayarak oynadıkları zamanlarda Ayna’nın giysisini atıp kaçmasını birer birer gözünün önüne getirdi.”

Öylenenleri barmak basıp sanalarında, sekiz adam boldı. (I. cilt, s. 27)

“Evlenenleri parmak hesabıyla saydıklarında sekiz kişi olduğu ortaya çıktı.”

Olar baranlarında Mavi öyde yokdı. (III. cilt, s. 159)

“Eve vardıklarında Mavi evde yoktu.”

Söveŝceñ zähmetkeŝler kluba yañadandan yığnalarında, dañıñ düybi saz beryardı. (II. cilt, s.84)

“Kahraman emekçiler kulüpte yeniden toplandıklarında şafak sökmeye bařlamıŝtı.”

Adamlar ara düşenlerinde, Ballı garılcık ses bilen “Goyber! Onıñ...” diyip dızadı. (I. cilt, s.24)

“Köylüler araya *girdiklerinde*, Ballı kısık sesle ‘Bırakın! Onun...’ diye atıldı.”

Ondan sülçiler sorağ edenlerinde, pert-pert coğap berdi: (II. cilt, s. 18)

“Onu sorguya çekenler *sorduklarında* tereddüt etmeden cevap verdi.”

Olar öye girenlerinde, Babalı, hakikatdan da, ayak üstinde durdı, iki-baka ıranyardı, yıkılarından hovatır etmeyardı, ayacıklarını taylı gezek gozğayardı. (III. cilt, s. 252)

“Eve *girdiklerinde*, Babalı, gerçekten de ayağının üzerinde dikiliyor, iki tarafa sendeliyor, yere düşmekten korkmadan sevimli ayaklarını sırasıyla atıyordu.”

3. Bazı durumlarda Türkmen Türkçesindeki –*AndA* ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri –*ken* eki olabilmektedir.

Daññ düybi saz berende, ol onu yine kluba alıp geldi. (II. cilt, s.85)

“Şafak *sökerken* esiri yeniden kulübe getirdi.”

Onıñ eli sandıramasa da, çayını gaytaranda, daşına dökdi. (II. cilt, s. 242)

“Eli normalde titremeyen Aşır çayını yere *koyarken* döktü.”

Gün yañı yerden saylananda, azançı olarıñ öyleriniñ batı işiğinde durup, ötgün ses bilen azan aytdı, ondan sonra gündoğar tarafına geçip tekbir düşürdi. (III. cilt, s. 113)

“Güneş yeni yeni *yükselirken* müezzin evlerinin batı tarafındaki eşikte durup keskin sesiyle ezan okudu, daha sonra da doğu tarafına geçip tekbir getirdi.”

Ol oña ikinci gezek coğap berende, yüzine bir az yağtılık yayıldı. (III. cilt, s. 179)

“Bu nedenle ona ikinci kez cevap *verirken* yüzüne biraz aydınlık geldi.”

4. Bazı durumlarda –*AndA* ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri –*dıktan sonra* yapısı olabilmektedir.

Durdu ştab vagonına girip, yokarkı polkadan yer tutanda, eşelon herekete başladı. (III. cilt, s. 43)

“Durdu karargah vagonuna girip üst ranzaya yerleştikten sonra, tren harekete geçti.”

3. 1. 3. -*Ar*.....-*mAz* Eki:

Türkmen Türkçesinde az kullanılan eklerden biridir. Türkiye Türkçesinde de kullanılan bu ek -*r*, -*Ar*, -*Ir* ekleriyle kurulan geniş zaman sıfat fiilinin olumlu ve olumsuz türlerinin arka arkaya getirilmesiyle oluşmuştur. Korkmaz’a göre Oğuz ve Kıpçak lehçelerine özgüdür ve Türkiye Türkçesinde yaygın bir kullanımı vardır (2007: 1036). Benhür, bu ekin anlam olarak –*IncA* zarf fiil ekine benzediğini ve yardımcı yargının gerçekleşmesinden hemen sonra asıl yargının gerçekleştiğini bildirir (1993: 80).

Türkiye Türkçesinde –*Ar*, -*Ir* sıfat fiil eki, olumsuz -*mAz* ile birlikte birleşir ve zarf fiil olarak kullanılır. Bu kullanım Türkçenin daha önceki dönemlerinde yoktur. Bu zarf fiil eki eklendiği fiile ‘-dığı zaman, -dığında’ anlamı katar. Bu anlamla birlikte eklendiği fiil, yükleme aniden olma anlamı da kazandırır (Bayraktar, 2004: 251).

İncelenen kaynakta bu ekle ilgili örneğe pek rastlanmamıştır. Ekin Türkiye Türkçesindeki eş değeri ve kullanımı aşağıda belirtilmiştir:

-*Ar*.....-*mAz* ekinin Türkiye Türkçesine aktarılırken üslûp ve zaman açısından –*ken* eki ile karşılanması daha doğrudur.

Gün doğar doğmazda, demirgazığa bakan uğran sürili düye, erneğe eñip baryan bulut yalı, uzaktan salğımlanıp görünyär. (I. cilt, s.6)

“Güneş doğarken kuzeye doğru yola çıkan deve sürüsü, uzaktan, etrafa dağılan bulut gibi yanıltıcı görünüyordu.”

Örnek cümlede “doğar doğmazda” kelimesini “doğunca”, “doğar doğmaz” şeklinde aktarırsak burada *doğ-* fiilinin bittiği anlamı ortaya çıkar, fakat “doğ-” fiili hâlâ devam etmektedir. Bu sebepten söz konusu ekin eş değeri olarak “-ken” eki kullanılmalıdır.

3. 1. 4. -dikça Eki:

Söyegov, “Geçmiş zaman sıfat fiilinin *-dik / -dik* eki ile “çen” (çenli) sözünün kendi aralarında birleşmesinden ortaya çıkan bu zarf fiil eki günümüz Türkmen dilinde *-dikça / -dikçe / -dukça / -dükçe* olmak üzere dört varyantlıdır. Kalınlık, incelik ve dudak uyumuna göre fiile eklenirler.” demektedir (2000: 444). Korkmaz ise, “Bu zarf fiil eki *-Dık* ve *-cA* eklerinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Zamanda dereceli bir ilerleme bildirir. ‘-dığı sürece, epey, çok’ anlamlarını verir.” şeklinde açıklamıştır (2007: 1026).

-dikça zarf fiil eki genel olarak temel cümle yükleminden önceki zamanı ifade eder.

Emma öz gezeği golayladıkça, oniñ cebeğesi darıkdı. (I. cilt, s.106)

“Fakat kendi sırası yaklaştıkça rahatı kaçtı.”

Bu ekin Türkiye Türkçesine aktarımı ile ilgili olarak aşağıdaki durumlar söz konusudur:

-dikça ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri anlam ve üslûp açısından bakıldığında yine *-Dıkça*’dır.

Emma öz gezeği golayladıkça, oniñ cebeğesi darıkdı. (I. cilt, s.106)

“Fakat kendi sırası yaklaştıkça rahatı kaçtı.”

Eysem de bolsa, yağdayı boldıkça yığı-yığıdan görüşmeği Artık Aynadan, Ayna Artıkdan hayış etdi. (I. cilt, s. 146)

“Yine de Artık, Ayna’dan, Ayna da Artık’ tan bu meseleyi mümkün oldukça iyice kararlaştırmayı rica etti.”

3. 1. 5. -Ansoň Eki:

Bu ek Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır, Türkmen Türkçesinde ise incelenen kaynakta çok nadir kullanıldığı görülmüştür.

-Ansoň zarf fiil ekinin eklendiği filimsi üst fiilden önceki zamana ifade eder.

Eysem de bolsa, Pökgi mirabiň aǵzundan bir söz çıkansoň, men oňa öñinden vada beremsoň, onıñ sözini yerde goyup bilmen. (I. cilt, s. 190)

“Yine de Pökgi Mirap’ın aǵzından böyle bir rakam çıktıktan sonra, ben de biraz önce ona söz verdiğim için bunu makul buluyorum.”

Yukarıda görüldüğü gibi “çıkansoň” kelimesi temel cümleden önceki zamana ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde görülen ekin kullanımı ve Türkiye Türkçesindeki eş değeri ile ilgili hususlar aşağıda örneklerle verilmiştir:

1. -Ansoň zarf fiil ekinin Türkiye Türkçesine aktarımında eş değerinin -Inca zarf fiil eki olduğu söylenebilir.

Bu gün sülmürän bolsa da, erte bay gelni bolansoň, onıñ bilen keleşmek hem aňsat düşesi yok! (I. cilt, s. 196)

“Bugün de konuşmazsa, yarın zengin gelini olunca nasıl konuşacağız?”

Yüz müň cilve bilen kılar sen mukam.

Goynıñ faslı bahar, açıkdır yakañ.

Ak mämäñe çıbın gonup oǵlankañ,

Ulalansoň ızı mälim, Akmeñli... (III. cilt, s. 225)

Yüz bin cilve ile kılarırsın makam.

Koynun faslı bahar, açıktır yakan

Ak memene sivrisinek konmuş küçükken,

Büyüyünce de izi belli, Akmeñli...

2. –Ansoñ zarf fiil ekinin Türkiye Türkçesine aktarımında eş değer olarak bazen –*Dik* + *DAn* + *sonra* yapısının kullanılması üslûp ve anlam açısından daha uygundur.

Eysem de bolsa, Pökgi mirabıñ ağızından bir söz çıkansoñ, men oña öñinden vada beremsoñ, onıñ sözini yerde goyup bilmen. (I. cilt, s. 190)

“Yine de Pökgi Mirap’ın ağızından böyle bir rakam çıktıktan sonra, ben de biraz önce ona söz verdiğim için bunu makul buluyorum.”

3. 2. Temel Parça ile Aynı Zamanı Bildiren Zarf Fiil Ekleri

3. 2. 1. -A Eki:

Türkmen Türkçesinde -a / -e zarf fiil eki yazıda -a / -e / -y görünüşünde üç varyantlı olup, bunlardan -a sonu ünsüz ile biten kalın ünlülü sözlere, -e sonu ünsüz ile biten ince ünlülü sözlere, - y sonu ünlü ile biten sözlerin hepsine eklenir. Bu ek ilgili fiilin bildirdiği hareketin gerçekleştiğini gösterir, sebep anlatır, şart bildirir (Söyegov, 2000: 434).

Türkiye Türkçesinde -A zarf fiil eki, anlam olarak temel cümlemin yüklemdeki iş veya durumun nasıl gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini bildirir. Aynı fiilin tekrarlanması ile oluşturulmuşsa asıl yargının, yardımcı yargının devamı ile gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini gösterir (Benhür, 1993: 69).

Eklendiği fiilin son ünlüsünün kalın ya da ince olmasına göre –a / -e biçimlerinden biri olarak eklenen bu zarf fiil eki, eklendiği fiili cümlemin yüklemine bağlar (Bayraktar, 2004:158).

Türkiye Türkçesinde -A zarf fiil eki sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak ekin kullanımı Türkçenin daha önceki dönemlerinden farklıdır. Ek, iki farklı fiile getirilerek bir tür ikileme niteliğinde karşımıza çıkar (Bayraktar, 2004:162).

-A zarf fiil eki üst fiilden önceki zamanı ya da üst fiille aynı zamanı ifade eden fiilimsiler oluşturur.

Türkmen Türkçesindeki bu ekin Türkiye Türkçesindeki eş değeri ile ilgili farklı durumlar söz konusudur:

1. -A zarf fiil eki Türkmen Türkçesinde genel olarak karşımıza eklendiği fiilin tekrarlanmış biçimi ile çıkar. Bu yapının Türkiye Türkçesindeki eş değeri *fiil + -A zarf fiil eki + fiil + -A zarf fiil eki* kalıbıdır. Yani burada Türkmen Türkçesindeki ve Türkiye Türkçesindeki kullanımları örtüşmektedir.

Ol yazıñ sap hovasını demine darta-darta, gök maysalığa göz gezdire-gezdire, öz yanından gövün yüvürtdi: (I. cilt, s. 54)

“Baharın temiz havasını içine çeke çeke, gök tarlalara baka baka kendi kendine hayal kurdu.”

Yukarıdaki cümlelerde -A zarf fiil eki tekrar grubu oluşturmuştur ve anlamı pekiştirmektedir.

2. Bazen Türkmen Türkçesinde *fiil tabanı + -A + fiil tabanı + -mAAn + -A* kalıbı ile karşılaşmaktadır. Bu kalıbın Türkiye Türkçesindeki eş değeri anlam ve üslup açısından *fiil tabanı + -r + fiil tabanı + -mAz* kalıbı olabilmektedir.

Siz, gele-gelmäne kesğın çärä geçmän, Sovetiñ pikirini añlamak islemän, gör kimleriñ üsti bilendir, Eziz bilen diplomatlarça aragatnaşığa yüz uryarsıñız. (II. cilt, s.228)

“Siz gelir gelmez bu meseleyi kökten halletmek yerine, Sovyetin görüşünü bile almak istemeden, kim bilir kimlerin vasıtasıyla Eziz ile diplomatik ilişki kurmaya çalışıyorsunuz.”

3. 2. 2. -Ip Eki:

Bu ekle ilgili açıklama temel parçadan önceki zamanı bildiren zarf fiil ekleri kısmında yapılmıştır.

-Ip zarf fiil eki üst fiilden önceki zamanı ya da üst fiille aynı zamanı bildirir.

Arutyun öz içinden “Başımıza kelek oldı. Bu ne beladı” diyip hayıkdı. (I. cilt, s.91)

“Arutyun içinden ‘Başımıza bela oldu yahu. Bu ne beladır.’ diye geçirdi.”

Yukarıdaki cümlede –*Ip*’ lı zarf fiil üst fiille aynı zamanı ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesindeki - *Ip* zarf fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değerleri ekin içinde bulunduğu kalıba ya da yapıya göre değişmektedir. Bazen eş değer birebir –*Ip* zarf fiil eki olabileceği gibi bazen de –*ArAk* zarf fiil eki, –*A* zarf fiil eki ya da farklı bir kalıp olabilmektedir.

3. 2. 3. -*mAAAn* Eki:

Hareketin meydana geliş şeklini göstererek asıl fiili niteleyen ve bu harekete olumsuz anlam yükleyen bir zarf fiil ekidir. –*mAAAn* ekinin ünlüsü daima uzundur (Kara, 2005: 95).

-*mAAAn* zarf fiil eki genel olarak olumsuz anlam verir ve üst fiille aynı zamanı ifade eder.

Doğrı sözini çekinmân aytdı. (III. cilt, s. 145)

“Sözünü hiç esirgemeden konuştu.”

Yukarıdaki cümlede geçen –*mAAAn* ekli zarf fiil üst fiille aynı zamanı bildirir.

Türkmen Türkçesindeki bu ekin Türkiye Türkçesindeki eş değeri ile ilgili çeşitli durumlar söz konusudur:

1. Türkmen Türkçesinde kullanılan –*mAAAn* ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri –*mAdAn* ekidir.

Ayna oña coğap gaytarman, yüzini aşak salıp yulğırdı. (I. cilt, s.16)

“Ayna ona cevap vermeden yüzünü önüne çevirip gülümsedi.”

Hovaniñ çitavunlığına garaman, tot-tozanlı yüzinden gara der akdı, sovsanı köyneğiniñ eğinlerinden, yağırnundan der çıkap, kendirik yalı şorlatdı, der gatişikli tozan bilen gatan köynek sanaç yalı şokurdadı. (I. cilt, s.29)

“Havanın sıcaklığına bakmadan, tozan dumana karışmış yüzünden terler aktı, ipek gömleğinin omuzlarından, sırtından ter çıktı, gömlek muşamba gibi sertleşti, teriyle karışan tozlara bulanmış gömleği heybe gibi şakırdadı.”

Köse bir oturuşunu, bir boluşunu üytğetmân coğap gaytardı: (I. cilt, s.46)

“Köse oturuşunu, duruşunu değıştirmeden cevap verdi.”

Ayna başını galdırman, oña onçaklı ähmiyet bermân, çitimine devam etdi. (I. cilt, s. 133-134)

“Ayna başını kaldırmadan, onu önemsemeden düğüm atmaya devam etti.”

Halnazarlı topardan onçaklı çekinmân, Mava has hırıdar yapışdı. (II. cilt, s.57)

“Halnazarlardan çekinmeden Mavi’ye daha da bir hevesle yapıştı.”

Orator diñçileriñ gülüşmeklerine ähmiyet bermân, tövereğine sayhallı garandan soñ, söze başladı: (III. cilt, s. 47)

“Hatip dinleyicilerin gülüşmelerine aldırmadan kibar bir şekilde etrafına bakındıktan sonra söze başladı.”

Yukarıdaki örnek cümlelerde –mAAAn eki üst fiille aynı zamanı bildirmektedir, -mAAAn ekli zarf fiiller tarz bildirmektedir.

2. Türkmen Türkçesinde kullanılan –mAAAn ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri –mAdIğI için öbeğidir. Eki Türkiye Türkçesine bu kalıpla aktarmak anlam açısından daha uygun olmaktadır.

Artık Aynañ sözine ya-ha düşünmân, ya da ähmiyet bermân öñki oyını devam etdi. (I. cilt, s. 16)

“Artık Ayna’nın dediğini ya anlamadığı ya da önem vermediği için önceki konuşmasına devam etti.”

Emma dostınıñ keypini pozmak islemân, gayta, onu yine götermäge çalışdı: (I. cilt, s.33)

“Fakat dostunun keyfini bozmak istemediği için yine ona takılmaya çalıştı.”

Anna Petrovna ol söze düşünmân, sorağ berdi: (I. cilt, s.113)

“Anna Petrovna söylenileni anlamadığı için sordu.”

3. Türkmen Türkçesinde geçen *-mAAAn* ekini bazı durumlarda zaman ve anlam açısından Türkiye Türkçesine *-mA + -(y)Ip* kalıbıyla aktarmak gerekir. Yani ekin Türkiye Türkçesindeki eş değeri *-mAyIp* yapısıdır.

Ol içerik girdi, daş çıkdı, yüreği hiç yerde karar bermân, tümmeğiñ üstine çıkıp seretdi: (I. cilt, s.43)

“O içeri girdi, dışarı çıktı, nerede duracağına karar veremeyip sonunda bir tümseğin üstüne çıkıp baktı.”

Artık “nemets, iñlis “ sözlerine onçaklı düşünipbilmedi, asıl, milli komitete gelenine öküñdi: şu yerdäki hayasız adamlarıñ halk aladasını etmân, öz nebislerine çapyanlarını ol añladı. (II. cilt, s.162)

“Artık “Alman, İngiliz” sözlerini pek anlayamadı, fakat millî komiteye geldiğine pişman oldu. Buradaki hayasız adamların halkı düşünmeyip yalnız kendi isteklerinin peşinde koştuklarını anladı.”

4. Türkmen Türkçesindeki *-mAAAn yatan* kalıbının bazı durumlarda Türkiye Türkçesindeki eş değeri üslûp açısından *-ma + -mİş* yapısı olabilmektedir.

Harmanımızıñ dövülmân yatan carı bar. (I. cilt, s.246)

“Harmanda biraz dövülmemiş ekin kaldı.”

3. 2. 4. -kA Eki:

-kA zarf fiil eki isim ve fiillere gelir, temel fiile eşlik eden farklı bir hareketi gösteren zarflar türetir. Bu ekin ünlüsü daima uzundur (Kara, 2005: 95). Bu ek temel cümle yüklemi ile aynı zamanı ifade eder.

Türkmen Türkçesinde kullanılan bu ek Türkiye Türkçesinde yoktur. Bu ekin Türkiye Türkçesindeki eş değeri *-ken* zarf fiil ekidir. Temel fiilin gerçekleşmesi esnasında *-ken* in eklendiği fiilin de gerçekleşiyor olduğunu gösterir. *-ken* eki aşağıdaki cümlelerde de görüldüğü üzere daha çok geniş zaman ve şimdiki zaman çekimli fiillere gelmektedir.

“Käli gazmalı” diyilip, iki-üç yıldan bäre käkelenerkä, ahırında, on bäřinci yılıñ giçki güyzinde dayhan řoña bakan sürülipdi. (I. cilt, s. 27)

“‘Käl’ in arkını derinleştirmeli” diye iki üç yıldan beri kekelenirken, nihayet 1915 yılı güzünün sonlarında çiftçi bu işi yapmaya çağırılmıştı.

Doğrı, Halnazar onıñ barasında, gelin düyeden yıkılanda hem yolda gelyärkä, bir az oylanıpdı: (I. cilt, s. 45)

“Evet, Halnazar onun kötü durumda olduğunu, gelin deveden düştüğünde de yolda gelirken de biraz düşünmüştü.”

Artık piyada galıp, yeędekläp baryarka, birden dor alaşa gözi düşdi. (I. cilt, s. 325)

“Artık piyade bir şekilde koşarken birden eski doru atını gördü.”

Ol, gızıl çuvala öy goşlarını gapğaryarka, öz yanından hinlenmek bilen gözyaş edyärdi: (I. cilt, s.329)

“Ev eşyalarını kızıl bir çuvala doldururken kendi kendine bir türkü tutturmuş ağlıyordu.”

Aşır senden habar tutmağa uğramakçı bolup durka, Sähet pakırı düyän üstine dañıp alıp geldiler. (I. cilt, s. 341)

“Aşır tam senden haber almaya gitmek üzereyken, Sähet’i devenin üzerine bağlı alıp getirdiler.”

3. 3. Temel Parçadan Sonraki Zamanı Bildiren Zarf Fiil Ekleri

3. 3. 1. -Ança Eki:

Türkmen Türkçesinde bulunan –Ança zarf fiil eki sıfat fiil –gan / -gen (-gın / -gin) ekleri ile çak / çag ya da “çen” sözlerinden kısalan –ça / -çe ekinin kendi aralarında birleşmesi ile ortaya çıkmıştır. Ekin kısaltılmamış, tam –gança / -gençe, -gınça / -ginçe görünüşleri Türkî dillerin çoğunda günümüzde kullanılmaktadır (Söyegov, 2000: 441). Bu ekin eklendiği fiil zamana bağlı sınır bildirir ve fiilin anlattığı hareketin gerekliliğini bildirir (Söyegov, 2000: 443).

Bu zarf fiil eki Türkmen Türkçesinde bazı örneklerde görülmektedir, fakat Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Bu ek yan cümle fiilinin temel cümle fiilinden sonra gerçekleşeceğini gösterir.

Türkmen Türkçesinde kullanılan –Ança zarf fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri –IncAyA kadar kalıbıdır. Aşağıdaki örneklerde bu durumun uygunluğu görülmektedir.

Emma gız göterilip, bayñ kiçi gelininiñ sırtına mindirilyänçä, yüpeğñ berkliğine garaman, don sal-sal yırtıldı. (I. cilt, s.40)

“Fakat kız yerinden kaldırılıp beyin küçük gelininin arkasına bindirilinceye kadar, ipeğın sağlamlığına rağmen cüppe lime lime olup çıktı.”

Yağrı goranmak işlerini guramak için, yol için, haysiki uruş bolup duran yerlerdäki gatnav işleri için, yene şolara meñzeş döwleti goramak uğrındaki dervayıs bolan zatlar için, imperiyaniñ keseki halklarından, yağrı, meselem, musulmanlardanam, bir müñ dokuz yüz on altıncı yılıñ yiğrimi başıncı iyun’ günü beren permanına görä, 19 yaş bilen 43 yaş arasındaki erkek göbeklilerinden tä uruş gutaryança, mecburi hizmete almalı... (I. cilt, s.154-155)

“Savunma gücünü oluşturmak için, yol için, savaşın sürdüğü bütün yerlerdeki ihtiyaçlar için ve buna benzer, devletin korunmasıyla ilgili gerekli olan diğer şeyler için, imparatorluğun yabancı halklarından, yani Müslümanlardan, 1916 yılının 25 Haziran günü çıkardığı fermana göre, 19 ile 43 yaş arasındaki bütün erkekler savaş bitinceye kadar mecburi hizmete alınacak...”

Şol bir yaňalak bolyança sabır etmek gerek. (I. cilt, s.183)

“Bu mesele halloluncaya kadar sabretmemiz lazım.”

Elbetde, Halnazarıň demi düşüşyänçä, Aynanı bu tövrekde saklap bolmaz. (I. cilt, s. 237)

“Halnazar sakinleşinceye kadar elbette Ayna’yı buralarda saklayamayız.”

Poltoratskini Halk Komissarlar Sovetiniň başlığı bilen tapışdırlyança, sağada golay vağt geçdi. (III. cilt, s. 27)

“Poltoratskiy Halk Komiseler Sovyeti’nin başkanını bağlatıncaya kadar aradan bir saate yakın zaman geçti.”

3. 3. 2. -mAAAnKA Eki:

Türkiye Türkçesinde bulunmayıp Türkmen Türkçesinde görülen bu ek, -mAAAn ve -kA eklerinin birleşmesinden oluşmuştur. Genellikle harekete olumsuz bir anlam yükler.

Bu ek genel olarak üst fiilden sonraki zamanı ifade eder, fakat bazen üst fiilden önceki zamanı da anlattığı görülmektedir.

Ay könelmänkä, onuň adı “Atayrı” gelne övrüldi. (II. cilt, s. 51)

“Bir ay geçmeden onun adı ‘Atayrı Gelin’e çevrildi.”

Aradan kân salım geçmänkä, Artıgıň birden aydım aydıp başlanı Aşırıň gulağına ildi: (I. cilt, s.33)

“Aradan çok geçmeden Aşır’ ın kulağına Artık’ın aniden başladığı türkü geldi:”

Yukarıdaki cümlelerde -mAAAnKA zarf fiil ekli fiilimsiler üst fiilden sonraki zamanı ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesindeki ekin kullanımını ve Türkiye Türkçesindeki eş değeri ile ilgili farklı durumlar söz konusudur:

1. Türkmen Türkçesinde görülen –mAAAnkA ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri –mAdAn ekidir. Eklendiği fiilin temel fiilden sonra gerçekteştiğini gösterir.

Halnazar dayhanı gaza sürmänkä, suv sanaşığı boldı. (I. cilt, s. 27)

“Halnazar çiftçiyi kanal kazmaya çağırmadan suyun nöbet paylaşmasını yaptı.”

*Aradan kân salım geçmänkä, Artıęıñ birden aydım aydıp başlanı Aşırıñ gulağına ildi:
(I. cilt, s.33)*

“Aradan çok geçmeden Aşır’ ın kulağına Artık’ın aniden başladığı türkü geldi:”

*Buğdayı göklüğine oran yalı, hasılıñ möçberi oñlı bilinmänkä satmañ, onda da yeñ
astından sövda etmän gürrüni gidyärdi. (I. cilt, s. 96)*

“Buğdayı gök iken biçmiş gibi, hasılın ne kadar olacağı iyice bilinmeden satmaktan, yani miktarı belli olmayan bir şey için pazarlık yapmaktan bahsediliyordu.”

Aradan salım geçmänkä bolsa, horlamağa başladı. (I. cilt, s. 184)

“Aradan çok geçmeden horlamaya başladı.”

*Pökgi ayboğdaşını gurup, kemallı yerleşmänkä, gışğa ak balağıniñ aşağından inçemik
inciğini gızardıp, Mämmetveli hoca peyda boldı. (II. cilt, s. 12-13)*

“Pökgi daha bağdaş kurup yerine iyice yerleşmeden Mämmetveli Hoca kısa beyaz pantolonunun altından zayıf inciğini göstererek içeri girdi.”

Göläniñ böğüren sesi hiç yere yetmänkä, garın içeğesi çoğup çıkdı. (II. cilt, s. 32)

“Buzağının daha böğürmesine vakit kalmadan bağırsakları dışarı fırladı.”

Ay könelmänkä, onıñ adı “Atayrı” gelne övrüldi. (II. cilt, s. 51)

“Bir ay geçmeden onun adı “Atayrı Gelin”e çevrildi.”

Ol, töre geçmänkä, oturğıcıñ üstinde oturıp, bir ayağını ileri uzatdı. (II. cilt, s. 166)

“Henüz baş köşeye yerleşmeden bir iskemlenin üzerine oturup ayağının birini ileri uzattı.”

Novruz heniz gelip yetmänkä, ol dayısı bilen bilelikde boz yere goş çıkardı. (s. 183)

“Daha nevrüz gelmeden, dayısıyla birlikte boz tarlaya koşu takımlarını götürdü.”

Ol heniz İvan Timofeyeviçin öyiniñ duşına yetmänkä, kontrrazvedka agentleri onu tutdılar. (III. cilt, s. 76)

“Daha İvan Timofeyeviç’ in evinin karşısına ulaşmadan karşı istihbaratın ajanları onu yakaladılar.”

Ol heniz stantsiya yetmänkä, terslin-oñlun garımları, snaryadıñ bövsüp taşlan oytak yerlerini gördi. (III. cilt, s. 257)

“Daha istasyona varmadan tersli düzlü hendekleri, top mermisinin delik deşik ettiği çukurları gördü.”

2. Türkmen Türkçesinde görülen –mAAAnKA ekinin bazı durumlarda Türkiye Türkçesindeki eş değeri –mAdİĞI hâlde yapısıdır.

Artık heniz oña coğap bermänkä, yabısını gandızlap, Halnazarıñ ođlu Ballı gelip yetdi. (I. cilt, s. 244)

“Artık ona haber vermediği hâlde, Halnazar’ ın oğlu Ballı da atını kırbaçlayarak geldi.”

3. Türkmen Türkçesinde görülen –mAAAnKA ekinin Türkiye Türkçesindeki eş değeri üslûp uygunluğu açısından bazen –mAdAn önceki kalıbıdır.

Emma Durdı onuñ pikirleriniñ bir näçesine garşı çıkdı; patışa hökümeti gelmänkä, hanlık, beğlik dövrinde de garıplarıñ güniniñ govı dälidięini düşündirdi: (I. cilt, s. 288)

“Fakat Durdı onun bazı fikirlerine karşı çıktı; ona Rus Çarı buralara hakim olmadan önceki hanlık, beylik devrinde de halkın durumunun iyi olmadığını anlattı.”

3. 3. 3. -mAzdan Eki:

Sıfat fiil eki -mAz ile bulunma hâli eki -dan’ ın birleşmesinden oluşan Türkmen Türkçesindeki bu zarf fiil eki olumsuz anlam taşımaktadır. Kendilerinden sonra genellikle “ozal, öň, öňiňçää, öňürti” gibi “önce” anlamına gelen kelimeler alırlar. (Kara, 2005: 95)

Olumsuz anlamlı -mazdan / -mezden eki günümüz Türkmen dilinin yazımında iki varyantlıdır. Türkmen destanlarının klasik şairlerinin eserlerinde -mazdan / -mezden şekli ile birlikte onun -masdan / -mesden varyantı da kullanılmıştır (Söyegov, 2000: 446).

Eklendiği fiillere aldığı zaman zarfına göre “-madan önce” veya “-madan sonra, -dıktan sonra” anlamlarını katar. Zaman zarfı kullanılmadığında “-madan önce” anlamı verir (Bayraktar, 2004: 258).

Bu ek genel olarak üst fiilden sonraki zamanı bildirir.

Ol, Aşgabatda gozğalaň turmazdan öň, gızılğvardiya otryady bilen Mara gelipdi, soňki günlerde yüze çıkan düzğünsizliği tertibe salmak için Marı Sovetine kömek bermelidi. (III. cilt, s. 23)

“O, Aşgabat’ta isyan çıkmadan önce Kızıl Ordu askerleriyle birlikte, son günlerde ortaya çıkan karışıklıkları düzeltmek için Merv Sovyeti’ ne yardıma gelmişti.”

Yukarıdaki cümlede -mAzdan zarf fiil ekli fiilimsi üst fiilden sonraki zamanı anlatmaktadır.

Türkmen Türkçesinde rastlanan -mAzdan ozal / öň kalıbının Türkiye Türkçesindeki eş değeri anlam ve üslûp açısından -mAdan önce kalıbıdır. Aşağıdaki örneklerde bu açıkça görülmektedir.

Ol Tecen demir yol klubında yığnak başlanmazdan ozal, Artığı sorayan militционер Alyoşa Tıçenkodı. (II. cilt, s. 165)

“O, Tecen Demir Yolu Kulübü’nde toplantı başlamadan önce Artık’ı soran milis eri Alyoça Tıçenko idi.”

Ol, Aşğabatda gozğalañ turmazdan öñ, gızılgvardiya otryadı bilen Mara gelipdi, soñkı günlerde yüze çıkan düzğünsizliğı tertibe salmak için Marı Sovetine kömek bermelidi. (III. cilt, s. 23)

“O, Aşğabat’ta isyan çıkmadan önce Kızıl Ordu askerleriyle birlikte, son günlerde ortaya çıkan karışıklıkları düzeltmek için Merv Sovyeti’ne yardıma gelmişti.”

Artık atlanmazdan ozal, Eziz onıñ maşğalasınıñ yoğına köyceğini, cuda bolmasa girev hökmünde yanına göçürüp getirceğini yadına saldı. (III. cilt, s. 125)

“Artık atlanmadan önce Eziz’in kendi ailesini yok edebileceğini veya kendisine karşılık yanında götürebileceğini hatırladı.”

4. SONUÇ

Türk Dilinin Oğuz Grubundan olan Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi diğer Türk lehçelerine kıyasla birbirlerine daha yakın iki lehçedir. Bu çalışmada Türkmen Türkçesindeki fiilimsi eklerinin Türkiye Türkçesindeki eş değerleri tespit edilmiş, benzerlikler ve farklılıklar ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Türkmen Türkçesindeki fiilimsi eklerine bakıldığında Türkiye Türkçesi ile benzer yönlerinin çok olduğu söylenebilir. Her iki lehçedeki fiilimsi eklerinin kullanım, şekil ve işlev bakımından ortak yönleri olduğu gibi farklı yönleri de bulunmaktadır.

Türkmen Türkçesindeki *-yAAn* sıfat fiil eki, *-mAll* sıfat fiil eki, *-AndA* zarf fiil eki, *-mAAAn* zarf fiil eki, *-kA* zarf fiil eki, *-AnçA* zarf fiil eki, *-mAAAnkA* zarf fiil eki, *-Ansoñ* zarf fiil eki Türkiye Türkçesinde bulunmamaktadır. Bu ekler Türkiye Türkçesinde farklı eklerle ve yapılarla karşılanmaktadır.

-mA isim fiil ekinin, *-mAk* isim fiil ekinin, *-Iş* isim fiil ekinin, *-dIk* sıfat fiil ekinin, *-An* sıfat fiil ekinin, *-mIş* sıfat fiil ekinin, *-yAAn* sıfat fiil ekinin, *-r...mAz* sıfat fiil ekinin, *-mAz* sıfat fiil ekinin, *-cAk* sıfat fiil ekinin, *-AsI* sıfat fiil ekinin, *-mAll* sıfat fiil ekinin, *-Ip* zarf fiil ekinin, *-AndA* zarf fiil ekinin, *-Ansoñ* zarf fiil ekinin, *-A* zarf fiil ekinin, *-mAAAn* zarf fiil ekinin, *-mAAAnkA* zarf fiil ekinin Türkiye Türkçesinde birden çok eş değeri olduğu görülmüştür. Meselâ, Türkmen Türkçesindeki *-Ip* ekinin Türkiye Türkçesinde dokuz farklı eş değeri vardır.

-r (= farklı bir yapım eki) sıfat fiil ekinin, *-r...mAz*(= *ken*) zarf fiil ekinin, *-dIkçA*(= *dıkça*) zarf fiil ekinin, *-kA* (= *ken*) zarf fiil ekinin, *-AnçA*(= *IncAyA kadar*) zarf fiil ekinin, *-mAzdAn*(= *mAdAn*) zarf fiil ekinin Türkiye Türkçesinde tek eş değeri olduğu belirlenmiştir.

Türkmen Türkçesinde *-mA* isim fiil ekinin, *-mAk* isim fiil ekinin, *-Iş* isim fiil ekinin, *-dIk* sıfat fiil ekinin, *-An* sıfat fiil ekinin, *-cAk* sıfat fiil ekinin, *-Ip* zarf fiil ekinin çok işlek olduğu; *-r* sıfat fiil ekinin, *-mAll* sıfat fiil ekinin, *-r...mAz* zarf fiil ekinin, *-dIkçA* zarf fiil ekinin, *-kA* zarf fiil ekinin, *-AnçA* zarf fiil ekinin, *-mAzdAn* zarf fiil ekinin, *-Ansoñ* zarf fiil ekinin çok nadir kullanıldığı görülmüştür.

Türkmen Türkçesindeki sıfat fiil ekleri ve Türkiye Türkçesindeki eş değerleri tür bakımından incelenmiş, her iki lehçede de sıfat fiil eklerinin isim, sıfat veya yan cümle

yüklemi türetme görevinde kullanıldığı görülmüştür. Herhangi bir ek, Türkmen Türkçesinde sıfat türetme görevinde kullanılmışsa Türkiye Türkçesindeki eş değeri de sıfat türetme görevli olarak kullanılmıştır.

Türkmen Türkçesindeki sıfat fiil ekleri, zarf fiil ekleri ve Türkiye Türkçesindeki eş değerleri zaman bakımından incelenmiştir. *-An* sıfat fiil ekinin, *-yAAn* sıfat fiil ekinin, *-Ip* zarf fiil ekinin, *-AndA* zarf fiil ekinin, vb. birden fazla zamanı; *-mIş* sıfat fiil ekinin, *-r...mAz* sıfat fiil ekinin, *-dlkçA* zarf fiil ekinin, *-AnçA* zarf fiil ekinin, *-mAzdAn* zarf fiil ekinin, *-Ansoň* zarf fiil ekinin, vb. tek bir zamanı ifade ettiği belirlenmiştir. Bu iki lehçe arasında fiilimsilerin bildirdiği zaman bakımından da farklılıklar ve benzerlikler bulunduğu görülmüştür.

KAYNAKLAR

Banguoğlu, Tahsin, 1990, *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.

Bayraktar, Nesrin, 2004, *Türkçede Fiilimsiler*, TDK Yayınları, Ankara.

Benhür, Mehmet Hâdi, 1993, *Türkiye Türkçesinde Sıfat-Fiil ve Zarf-Fiil Eklerinin Fonksiyonları*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Demir, Nurettin – Emine Yılmaz, 2003, *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.

Demir, Tufan, 2004, *Türkçe Dil Bilgisi*, Kurmay Basım Yayın Dağıtım, Ankara.

Ediskun, Haydar, 1985, *Türk Dil Bilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Ediskun, Haydar, 1963, *Yeni Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Eraslan, Kemal, 1980, *Eski Türkçe’ de İsim – Fiiller*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul.

Ergin, Muharrem, 1990, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.

Gencan, Tahir Nejat, 2001, *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınevi, Ankara.

Gökdağ, Bilgehan Atsız, 1993, *Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sıfat Fiiller*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.

Gülensoy, Tuncer, 2000, *Türkçe El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Kara, Mehmet, 2005, *Türkmen Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara.

Karadoğlan, Ahmet, 2004, *Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Sorunları*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale.

Karadoğlan, Ahmet, 2004, “*Türk Lehçeleri Arasında Yapı Eş Değerliği ve Yalancı Eş Değer Yapılar*”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 20-26 Eylül, Ankara. Yayın: V.

Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, Türk Dil Kurumu Yayınları: 855/1, s. 1591-1604.

Karadoğan, Ahmet, 2008, “*Türkiye Türkçesinde Yeni Bir Sıfat-Fiil Eki:-I*”, Bilig, S. 46, s.57-66.

Kerbabayev, Berdi, 1955, *Ayđıtlı Ädim (3 Kitap)*, Türkmen Dövlet Neşiryatı, Aşğabat.

Korkmaz, Zeynep, 2007, *Türkiye Türkçesi Grameri –Şekil Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara.

Nepesova, Rosa, vd. (Çeviren: Suzan Tokatlı), 2004, “*Türkmen Türkçesi*”, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı: 17, Kayseri.

Özkan, Nevzat, 2003, *Türk Dilinin Yurtları*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Sarıhanov, Memmetdurdı, (Çeviren: Selcan Sağlık), 2002, “*Türkmen Dili*”, *Türkler C. 19*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Sarıkaya, Yakup, 2003, *Berdi Kerbabayev`in Ayđıtlı Ädim romanı (inceleme-metin-sözlük)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Söyegov, Miratgeldi vd., 2000, *Türkmen Diliniñ Grammatikası. Morfologiya*, Türkmenistanıñ Prezidentiniñ Yanındaki İlim ve Tehnika Baradaki Yokarı Geñeş Mağtımğulı Adındaki Dil ve Edebiyat İstituti, Aşğabat.

Tekin, Şinasi, 1974, “*1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde `olga – bolga` Sorunu*”, TDAY-Belleten 1973 / 1974, s. 59 – 157.

Tekin, Talat, 1995, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 13, Simurg, Ankara.

Uğurlu, Mustafa, 2004, “*Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği*”, Bilig, sayı:29.

ÖZ GEÇMİŞ

1982 yılında Ankara'da doğdu. İlköğretimini ve ortaöğretimini Ankara'da tamamladı.1999 yılında Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümüne girdi, 2003 yılında mezun oldu. 2003-2005 yılları arasında MEB'e bağlı bir ilköğretim okulunda Türkçe Öğretmeni olarak görev yaptı. 2005 yılında Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümünde araştırma görevlisi oldu. Aynı yıl Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde yüksek lisans öğrenimine başladı. Hâlen Kırıkkale Üniversitesi'ndeki görevine devam etmektedir.